

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU

FILOZOFSKI FAKULTET

Odsjek za povijest

Diplomski rad

DJELOVANJE HRVATSKE SELJAČKE STRANKE U KOTARU  
NOVSKA OD PETOSVIBANJSKIH IZBORA DO POČETKA  
DRUGOG SVJETSKOG RATA

Ivan Zorić

Mentor: dr. sc. Ivica Šute, izvanredni profesor

ZAGREB, 2018.

## Sadržaj:

1. Uvod.....	1
2. HSS i kotar Novska u doba diktature kralja Aleksandra.....	6
2.1. Oktroirani ustav i prikriivena diktatura.....	11
2.1.1. Dragutin Karla Kovačević.....	12
2.2. Smrt kralja Aleksandra – odrazi u kotaru i politička situacija.....	15
3. Obnova političkog života.....	19
3.1. Kotar Novska ususret skupštinskim izborima 1935.....	20
3.1.1. Sahrana nadstražaraŠepovića kao manifestacija hrvatstva.....	21
3.1.2. Predizborno kretanje u kotaru Novska.....	22
3.1.3. Režim u pripremi za skupštinske izbore.....	25
3.2. Skupštinski izbori 5. svibnja 1935. godine.....	26
4. HSS i kotar Novska nakon petosvibanjskih izbora.....	30
4.1. Borba za lokalnu samoupravu.....	34
4.1.1. Općinski izbori 1936. godine.....	36
4.1.2. Rad novih općinskih odbora.....	38
4.2. Politički zbor u Gornjem Rajiću.....	43
4.2.1. Podvojenost unutar stranke.....	46
5. Društveno djelovanje HSS-a u kotaru Novska.....	48
5.1. Seljačka sloga.....	48
5.1.1. Rad ogranaka Seljačke sloge.....	50
5.2. Gospodarska sloga.....	57
5.3. Hrvatska seljačka zaštita.....	59
6. Prema ratu i raspadu Jugoslavije.....	63
7. Zaključak.....	65
8. Popis literature i izvora.....	66

## 1. Uvod

O djelovanju Hrvatske seljačke stranke (dalje HSS) u razdoblju monarhističke Jugoslavije objavljen je popriličan broj radova. Mnogobrojni članci u časopisima i zbornicima, knjige, monografije i biografije pokrivaju šaroliku prizmu političkog, društvenog i gospodarskog djelovanja HSS-a od samih početaka stranke pa sve do raspada Kraljevine Jugoslavije i primicanja Drugog svjetskog rata našim prostorima. Kako i sam naslov daje naslutiti, fokus ovog rada djelovanje je HSS-a u monarhističkoj Jugoslaviji između dva svjetska rata. Točnije, nastoji se rasvijetliti uloga HSS-a i njeno djelovanje i utjecaj u kotaru Novska u vremenu ponovne uspostave određene vrste parlamentarizma koji je bio prekinut razdobljem šestosiječanjske diktature. To je razdoblje od svega šest godina, između parlamentarnih izbora koji su se održali 5. svibnja 1935. godine pa sve do uspostave Nezavisne države Hrvatske (dalje NDH) i raspada Kraljevine Jugoslavije. U to relativno kratko vrijeme HSS je u novoj političkoj klimi u Kraljevini Jugoslaviji uspio osnovati nove i obnoviti stare organizacije čiji je cilj bio gospodarska, prosvjetna, socijalna i pravna pomoć i zaštita hrvatskog seljaštva, te je kao stranka izašla iz okvira isključivo političke sfere i polako prerasla u opći hrvatski nacionalni pokret, a ovdje će se pokušati prikazati koliko je od toga ostvareno u kotaru Novska.

U tom se razdoblju obnavlja rad Seljačke sloge, organizacije pod okriljem HSS-a koja je preuzela djelatnost na području kulture i prosvjete. Mnogobrojnim tečajevima opismenjavanja, predavanjima i zimskim školama, te čuvanjem nasljeđa narodnih običaja, pjesama, plesova i nošnji, ta je organizacija seljaku pružila određeno samopouzdanje i odgovor na nadolazeći proces modernizacije, a istovremeno mu usadila odgovornost prema tradiciji i osjećaju nacionalnog identiteta. Kao ekonomska organizacija HSS-a osniva se 1935. godine Gospodarska sloga nastala iz potrebe oporavka i oživljavanja hrvatskog sela koja je poučavala seljake u vođenju gospodarstva. Organizacije Hrvatske seljačke zaštite i Hrvatske građanske zaštite nastaju u svrhu obrane seljaštva od nasilja žandara za vrijeme izbora, odnosno one su direktni odgovor na tadašnju političku i društvenu represiju i klimu koja se odvija u unitarističkoj, centraliziranoj i monarhističkoj Kraljevini Jugoslaviji. Počinje izdavanje stranačkih glasila poput dnevnika *Hrvatski dom* i tjednika *Seljački dom*, a istodobno se stvara i zasebno seljačko sudstvo, usporedno s onim državnim, u vidu organizacije „sudova

dobrih i poštenih ljudi“. Osim svih tih napora u uzdizanju pratećih institucija i organizacija HSS-a nakon promijenjene političke klime u drugoj polovici tridesetih godina 20. st., stranka je mnogo energije ulagala i u stjecanje i izgradnju lokalne samouprave i ostvarenje načela supsidijarnosti. Štoviše, već 1936. godine HSS je u svoje ruke dobio većinu seoskih općinskih odbora te je nastojao organizirati i usmjeravati njihov rad. Time polako započinje stvaranje paralelnog sustava lokalne vlasti gotovo neovisnog od službene politike monarhističke Jugoslavije, svojevrsne „države u državi“ pod okriljem HSS-a. I upravo je to problematika kojom se nastoji baviti ovaj rad. Djelovanje HSS-a u kotaru Novska od petosvibanjskih izbora 1935. godine do početka Drugog svjetskog rata, odnosno odrazi političkog i društvenog utjecaja stranke u istom s posebnim osvrtom na borbu za lokalnu samoupravu.

Kao što je već navedeno, literatura o djelovanju HSS-a u ovom vremenskom razdoblju je obilna. Unatoč tome, niti jedna knjiga ili znanstveni članak nije se bavio konkretno kotarom Novska, no postoje autori koji su se bavili istom temom u drugim dijelovima Savske banovine. Ovdje svakako treba spomenuti Suzanu Leček koja je svojim dugogodišnjim iscrpnim radom iza sebe ostavila impozantnu zbirku monografija i znanstvenih članaka političke, socijalne i kulturne tematike vezanih uz pitanje hrvatskog sela i djelovanja HSS-a. U člancima o HSS-u u Donjem Miholjcu, zatim u Slavonskom Brodu i brodskom kotaru, Leček je nastojala prikazati djelatnost HSS-a kroz političke i nepolitičke organizacije u tim kotarima u istom vremenskom razdoblju koje obuhvaća i ovaj rad. U tom smislu potrebno je spomenuti i članak Hrvoja Petrića *Prilog poznavanju načina djelovanja Hrvatske seljačke stranke u Koprivnici od 1929. do 1941. godine*, kao i Ivana Peklića koji se djelatnošću HSS-a u razdoblju nakon ponovne uspostave parlamentarizma bavio na Križevačkom području.<sup>1</sup>

Temu rada potrebno je staviti u povijesni kontekst, za što su poslužile knjige Hrvoja Matkovića, Ljube Bobana, Ive Goldsteina i ostalih autora koji su se bavili pregledima suvremene Hrvatske političke povijesti ili povijesti monarhističke Jugoslavije između dva svjetska rata.<sup>2</sup> Svi se oni neizbježno dotiču HSS-a i njenog međuratnog djelovanja u Kraljevini, no tek je Hrvoje Matković na samom kraju 20.st. objavio cjelovitu, zaokruženu monografiju o pojavi, razvoju i djelovanju HSS-a. Njegova *Povijest Hrvatske seljačke stranke*

---

<sup>1</sup> Ivan Peklić, *Hrvatska seljačka stranka u križevačkom kraju od petosvibanjskih izbora do početka II. svjetskog rata*, u: zbornik radova sa znanstvenog skupa s međunarodnim sudjelovanjem „110 godina Hrvatske seljačke stranke“, Matica Hrvatska, Zagreb, 2015., str. 269-277

<sup>2</sup> Boban, Ljubo. *Hrvatske stranke 1918. – 1993.*, Školska knjiga, Zagreb/ Hazu, Zagreb, 1993.; Goldstein, Ivo, *Hrvatska 1918. – 2008.*, Novi Liber, Europapress holding, Zagreb, 2008.; Pavličević, Dragutin. *Povijest Hrvatske*, Naklada Pavičić, Zagreb, 2000.; Matković, Hrvoje. *Suvremena politička povijest Hrvatske*, Ministarstvo unutrašnjih poslova Republike Hrvatske, Zagreb, 1993.

nastoji u cjelini i kontinuirano prikazati razvoj HSS-a, te programsku orijentaciju i političke zahvate stranačkog vodstva od njezina osnutka do kraja 20.st. Premda je sada stara već više od četrdeset godina, monografija Ljube Bobana *Maček i politika Hrvatske seljačke stranke 1928.-1941.* neizostavno je djelo u istraživanju povijesti HSS-a u kojoj autor nastoji objasniti odnose HSS-a s dvorom i srbijanskim opozicijskim strankama, te stranački odnos prema nacionalnom pitanju u Kraljevini Jugoslaviji dok je na čelu stranke bio Vladko Maček. Ta i mnoga druga djela pomogla su u stvaranju povijesnog konteksta unutar kojeg se nastoji rasvijetliti slučaj novljanskog kotara u vrijeme jugoslavenskog međuraća.

Suzana Leček se prva konkretno dotakla problema stranačke borbe za primat u općinama nakon ponovnog uvođenja parlamentarizma. Njezin članak *Borba Hrvatske seljačke stranke za općinsku samoupravu 1936.-1939.*, nastao u sklopu istraživanja na projektu voditelja dr. sc. Mate Artukovića *Slavonija, Srijem i Baranja 1860.-1945.; politika, društvo, kultura*, objavljen je u *Časopisu za suvremenu povijest* i bavi se isključivo stranačkim usmjeravanjem i organizacijom rada seoskih općina nakon što je većina odbora došla u ruke HSS-a.<sup>3</sup> Autorica pokušava odgovoriti na pitanje na koji su način razgraničene ovlasti HSS-ovskih odbora i državnih službenika u općinama, te kojim je sredstvima vođena borba za ovlasti. Pionirski rad Suzane Leček približio nam je stranačku borbu odozdo, rasvijetlio teškoće s kojima su se susretali HSS-ovi odbornici i probleme koje su ti isti odbornici zadavali državnim službenicima u pokušaju ostvarivanja potpune kontrole u općini. Nakon Leček, ovaj fenomen je istraživao i Stipica Grgić u članku *Općinske uprave u vrijeme šestosiječanjske diktature* objavljenom u *Časopisu za suvremenu povijest* 2013. godine, a kasnije i u članku *Hrvatska seljačka stranka i lokalne samouprave Savske banovine (1935.-1939.)* kojim nadopunjuje dotadašnja saznanja na području stranačke borbe za općinsku samoupravu u drugoj polovici tridesetih godina 20. st.<sup>4</sup> U tom kontekstu potrebno je spomenuti još poneke članke već spomenute Suzane Leček koji objašnjavaju načine, metode i strategije političke borbe HSS-a<sup>5</sup>, kao i sam proces politizacije hrvatskog sela i razvoja masovnog seljačkog nacionalnog

---

<sup>3</sup>Leček, Suzana. *Borba Hrvatske seljačke stranke za općinsku samoupravu 1936. – 1939.*, *Časopis za suvremenu povijest*, 40/2008, br. 3, str. 999-1032

<sup>4</sup>Grgić, Stipica. *Općinske uprave u vrijeme šestosiječanjske diktature*, *Časopis za suvremenu povijest*, 1(2013), str. 89-117; Grgić, Stipica. *Hrvatska seljačka stranka i lokalne samouprave Savske Banovine (1935. – 1939)*, u: zbornik radova sa znanstvenog skupa s međunarodnim sudjelovanjem „110 godina Hrvatske seljačke stranke“, Matica Hrvatska, Zagreb, 2015., str. 99-112

<sup>5</sup>Suzana Leček, *Priča o uspjehu – strategija i metode političke borbe Hrvatske seljačke stranke (1918. – 1941.)*, u: zbornik radova sa znanstvenog skupa s međunarodnim sudjelovanjem „110 godina Hrvatske seljačke stranke“, Matica Hrvatska, Zagreb, 2015., str. 27-49

pokreta.<sup>6</sup> Idejom neposredne demokracije u političkom programu HSS-a i oblikovanjem i razvijanjem „seljačke“, odnosno „prave narodne politike“ pozabavio se Tihomir Cepek u znanstvenom članku *Neposredna demokracija u ideologiji HSS-a*.<sup>7</sup> Sve je to pomoglo u dobivanju jasnije slike HSS-a kao pokreta oko kojeg se s vremenom okupio gotovo čitav hrvatski narod.

Kao što je navedeno, u radu će se nastojati prikazati i društveni rad i utjecaj HSS-a u kotaru Novska, te uspostava i rad pratećih stranačkih organizacija poput Seljačke sloge i Gospodarske sloge. Stoga je potrebno navesti neke od radova koji se bave obuhvatnom poviješću tih i mnogih drugih institucija, te njihovim osnivanjem, organizacijom i radom, što nam pomaže u stvaranju konteksta unutar kojeg su iste djelovale i u novljanskom kotaru. Nakon Marijana Maticke i njegovog članka *Obilježja Gospodarske sloge u početku njezine djelatnosti*, objavljenog 1977. godine, u kojem je skrenuo pozornost na ovu organizaciju, tek se nakon 33 godine pristupilo cjelovitom, monografskom istraživanju ove teme.<sup>8</sup> Kako navodi Ivica Šute, sve do njegove monografije *Slogom slobodi! Gospodarska sloga 1935.-1941.* objavljene 2010. godine, autori su se Gospodarske sloge i njenog rada doticali samo usputno, kroz prizmu djelovanja HSS-a ili u kontekstu gospodarskog stanja Kraljevine Jugoslavije.<sup>9</sup> U svom radu Šute prikazuje nastanak organizacije i njeno djelovanje, preduvjete njena osnivanja, te organizacijsku strukturu i djelovanje pojedinih članova Gospodarske sloge u naizgled kratkom vremenskom razdoblju od svega šest godina. No, uzme li se u obzir utjecaj i uloga koju je ta ekonomska organizacija imala na hrvatskom selu i među hrvatskim seljaštvom u tom relativno kratkom periodu, otkriva se koliko je ustvari kvaliteta i u ovom slučaju važnija od kvantitete.

Što se tiče osnivanja, organizacije rada i djelovanja Seljačke sloge kao kulturno prosvjetne institucije HSS-a, potrebno je spomenuti rad Suzane Leček *Seljačka sloga u Slavoniji, Srijemu i Baranji (1925. – 1941.)*.<sup>10</sup> Autorica u toj monografiji prikazuje najprije proces ustrojavanja institucije Seljačke sloge u Slavoniji, Srijemu i Baranji, njeno osnivanje

---

<sup>6</sup>Suzana Leček, *Seloipolitika. Politizacijahrvatskogseljaštva 1918. – 1941.*, u: Hrvatska politika u XX.st. (zbornikradova),ur: LjubomirAntić, Matica Hrvatska, Zagreb, 2004.,str. 119-144

<sup>7</sup> Cepek, Tihomir. *Neposrednademokracija u ideologiji HSS-a*, u: zbornikradovasaznanstvenogskupa s međunarodnimsudjelovanjem „110 godinaHrvatskeseljačkestranke“, Matica Hrvatska, Zagreb, 2015., str. 13 -24

<sup>8</sup>Maticka, Marijan. *ObilježjaGospodarskesloge u početkunenedjelatnosti*, Historijskiizbornik, Šidakovzbornik u povodu 75. godišnjiceživota prof. dr. JaroslavaŠidakai 30. godišnjicenjegovoguređivanjaHistorijskogzbornika, ur: Mirjana Gross, Zagreb, 1977., str. 493-501

<sup>9</sup>Šute, Ivica. *Slogomslobodi! Gospodarskasloga 1935. – 1941.*, Srednja Europa, Zagreb, 2010.

<sup>10</sup>Leček, Suzana. *Seljačkasloga u Slavoniji, Srijemu i Baranji (1925. – 1941.)*, Hrvatskiinstitut za povijest – podružnica za povijestSlavonije, SrijemaiBaranje, SlavonskiBrod, 2005.

već u 20-im godinama 20. st., prestanak rada u vrijeme diktature, te njenu ponovnu uspostavu u promijenjenoj klimi 30-ih godina istoga stoljeća. Prikazuje se broj i rasprostranjenost granaka, a zatim se u posebnom poglavlju otvara pitanje njenog konkretnog djelovanja na području kulture, prosvjete, te pravne i gospodarske djelatnosti. Upravo su djela poput ovih i mnogih drugih monografija i znanstvenih članaka pomogla u stvaranju slike novljanskog kotara u međuraću, uz nezaobilazne povijesne izvore na kojima se i temelji ovaj rad.

U radu su korišteni fondovi Hrvatskog državnog arhiva (dalje HDA) koji su prvorazredni izvor informacija o političkoj i društvenoj situaciji u kotaru, većinom kroz prizmu državnog režima, pošto se u velikoj mjeri radi o prepiski između upravnih organa vlasti, tako da je dokumente uvijek bilo potrebno iščitavati *cum grano salis*. Mnogo fragmentiranih podataka bilo je potrebno najprije sakupiti, selektirati, podvrgnuti kritici, a potom staviti u povijesni kontekst. Korišteni su fondovi HR-HDA 145. *Upravno odjeljenje Savske banovine*, zatim HR-HDA 1353 *Političke stranke i društva (Grupa VI)*, HR-HDA 1363 *Politička situacija* te fond HR-HDA 1364 *Izbori u Kraljevini Jugoslaviji*. Također, kako bi se dobila jasnija slika o društvenom radu pratećih organizacija HSS-a u kotaru bilo je potrebno proučiti stranačke časopise poput *Seljačke prosvjete*, *Seljačke sloge*, *Hrvatskog lista*, časopisa *Dom* i ostalih u kojima se javljaju članci o osnivanju i stranačkom radu ili bilo kakvi drugi podaci koji bi pomogli u rasvjetljavanju općenite slike djelovanja stranke u kotaru Novska.

## 2. HSS i kotar Novska u doba diktature kralja Aleksandra

Prilikom rutinskog pregleda redovite pošte u poštanskom uredu u Novskoj u svibnju 1934. godine, narednik žandarmerijske stanice Matija Konopljak naišao je na pismo „protudržavnog sadržaja“. O pismu je odmah alarmirao novljanskog kotarskog predstojnika Šipuša koji o istom obavještava Kraljevsku bansku upravu Savske banovine u Zagrebu. Naravno da ovo nije bio prvi, a svakako niti jedini primjer pokretanja ovakvog lanca birokratskog i obavještajnog državnog aparata zbog sumnje u protudržavno djelovanje. Ovaj izvještaj iz Hrvatskog državnog arhiva u Zagrebu samo je jedan u nizu izvještaja koji odlično ilustrira način na koji je centralizirana država budno pratila svaki korak svojih građana, a konkretni slučaj pokazuje nam stanje u državi iz perspektive običnog građanina, suvremenika i seljaka Tome Muheka koji piše pismo „protudržavnog sadržaja“ kumu Jamesu Švabu u Sjedinjenim Američkim Državama. Spomenuti Tomo duži je niz godina proveo u Saint Louisu, a u Novsku se vratio 1932. godine. Oženjen je za Mariju Mesić iz Krivaja, općine Lipovljani, te je otac jednog djeteta koje se rodilo u SAD-u. Kako se navodi u izvještaju kotarskog predstojnika, do sada je bio uzoran građanin i nije se pretjerano isticao, a zbog navedenog pisma ipak se protiv njega neće provoditi kazneni postupak, već će ga se „uzeti pod prismotru“ kako bi se prikupili daljnji podaci i istražilo njegovo držanje prema režimu. Osim obavijesti o zdravlju i bolesti uže i dalje rodbine i poznanika, Muheku pismu opisuje stanje u zemlji i u njegovom rodnom kraju, te otvoreno kritizira državu, režim i političare koje naziva kradljivcima kojima nije stalo do naroda, već samo do vlastitog džepa. U toj nesretnoj i nesređenoj državi nema izgleda za bolje sutra, već je iz godine u godinu stanje sve lošije, a svatko radi po svojoj volji. Zanimljivo je da gotovo proročanski zvuče njegove riječi o tome kako predosjećajući da se ovdje ipak nešto „iza brda valja“ i da bi bilo dobro da do nečega dođe, jer ovako više narod ne može izdržati.<sup>11</sup>Promjene na koje se poziva Muhek zaista će stići i to prilično brzo, te će uvelike utjecati na političku samosvijest seljaka i njihov odnos prema nacionalnoj kulturi i tradiciji. Naposljetku, odraziti će se i na državno uređenje i određenu narodnu samostalnost, a sve pod okriljem HSS-a u novim političkim i društvenim uvjetima druge polovice tridesetih godina 20 st.

Kraljevina Jugoslavija koju Tomo Muhek opisuje svome kumu je monarhistička, unitaristička i centralizirana kraljevina nastala najprije kao Kraljevina Srba, Hrvata i

---

<sup>11</sup>HDA, Političkasituacija, kutija 51, inv.br. 3714, *MuhekTomoizNovske kbr.75. – pismoprotudržavnesadržine. – izvještajnovljanskogkotarskognačelnikaKraljevskojbanskojupravi u Zagrebu 3. lipnja 1934., br. 759/1934.*



Slovenaca na ruševinama Prvog svjetskog rata. Prvih deset godina mlade države koja je Vidovdanskim ustavom ustrojena kao parlamentarna monarhija proteklo je u neprestanim netrpeljivostima između srpske političke elite i njenog nastojanja u nametanju hegemonije u zajedničkoj državi pod maskom jugoslavenskog unitarizma i ostalih političkih snaga koje su se opirale njihovom državnom centralizmu. Nad njima je pak bdio kralj Aleksandar iz srpske dinastije Karađorđevića koji je na temelju Ustava iz 1921. godine imao gotovo neograničene ovlasti, bez obzira na instituciju Predsjednika vlade i Narodne skupštine čije su ovlasti bile neznatne. No, unatoč takvom državnom uređenju parlamentarni sustav je ipak postojao, a stranke koje su se nalazile u opoziciji državnom političkom režimu pouzdale su se upravo u Narodnu skupštinu prilikom borbe za svoja prava.

Upravo je HSS na čelu sa Stjepanom Radićem s vremenom postala najjača oporbena politička stranka u državi. Od marginalne formacije koja je u Hrvatskom saboru uoči sloma Austro-Ugarske Monarhije imala svega tri zastupnika, HSS se razvio do velike političke stranke koja je s vremenom prerasla u hrvatski nacionalni pokret. Ono što je stranku razlikovalo od ostalih političkih formacija, prvenstveno u Hrvatskoj, bila je orijentacija na seljaštvo kao bazu oko koje se izgrađuje čitav politički program stranke, a upravo je baziranje na seljaštvo bilo moguće zbog promijenjenih političkih uvjeta u novoj državi. Ukidanjem izbornog cenzusa seljaci postaju masovna baza biračkog tijela, a djelovanjem HSS-a počinje polagani proces političkog sazrijevanja seljaštva u kojem ono postaje svjesno vlastite uloge i snage. Kao veliki protivnik velikosrpskog jugoslavenskog režima, monarhije i zagovornik republike, Stjepan Radić ulaskom u zajedničku državu mijenja dotadašnji naziv stranke Hrvatska pučka seljačka stranka (HPSS) u Hrvatska republikanska seljačka stranka (HRSS), potencirajući na njen republikanski karakter. Svega nekoliko godina kasnije u promijenjenim političkim okolnostima stranka po posljednji put mijenja ime, te se od tada pa do danas naziva HSS.<sup>12</sup>

---

<sup>12</sup>Braća Antun i Stjepan Radić 1904. godine utemeljili su Hrvatsku pučku seljačku stranku (HPSS) koja će u razdoblju između dva svjetska rata postati najjača hrvatska stranka i predvodnica hrvatskog otpora beogradskom centralizmu, monarhizmu, nacionalnom unitarizmu i velikosrpskom hegemonizmu. Godine 1920. stranka mijenja ime u Hrvatska republikanska seljačka stranka, a nakon što se HRSS učlanio u seljačku internacionalu 1924. godine, beogradski režim zabranio je rad stranke pod optužbom za komunističke djelatnosti, te se na taj način barem na kratko riješio najjače oporbene stranke. Politička kriza koja je tada nastala prevladana je već 1925. godine kada Radić priznaje stanje prema Vidovdanskom ustavu, monarhiju i kralja, te odustaje od borbe za republiku, a stranka gubi u nazivu izraz *republikanska* i mijenja naziv u Hrvatska seljačka stranka (HSS). Režim odobrava rad stranke i prima ju u vladu, a Radić smatra da će djelujući unutar samog državnog sustava uspjeti popraviti teško stanje u kojem se našao hrvatski narod. Ipak, praksa je pokazala da je to nemoguće pa već 1927. godine HSS izlazi iz vlade i ponovno se nalazi u oporbi.

Saveznik HSS-u u borbi protiv beogradskog centralizma bila je Samostalna demokratska stranka Svetozara Pribičevića, koja je kao najvažnija politička stranka Srba u Hrvatskoj okupljala Srbe nezadovoljne vladavinom Beograda.<sup>13</sup> Dvije stranke udružuju se krajem 1927. godine u Seljačko-demokratsku koaliciju (dalje SDK), te na taj način vladajućem vrhu predstavljaju najopasniju političku grupaciju dviju najjačih oporbenih stranaka u Hrvatskoj. Opća politička situacija u državi se zaoštravala, a svoju je kulminaciju doživjela atentatom na narodne zastupnike HSS-a u Narodnoj skupštini u Beogradu. Bila je to prekretnica koja je dovela do uspostave diktature kralja Aleksandra, ukidanja Vidovdanskog ustava i raspuštanja Narodne skupštine.

Ono što je na prvu izgledalo kao intervencija krune kako bi se prevladala politička kriza, pokazalo se ipak kao smišljena namjera kralja o preuzimanju cjelokupne vlasti nad zakonodavstvom, upravom i pravosuđem u državi. *Manifest kralja Aleksandra* koji je objavljen 6. siječnja 1929. godine proklamacija je otvorenog i neprikrivenog kraljevog apsolutizma u kojem navodi kako je parlamentarizam postao smetnja za svaki plodan rad u državi, te je nemoguće ići dotadašnjim smjerom u kojem je isti poprimio negativno obilježje, stoga je kraljeva dužnost da spasi državno i narodno jedinstvo.<sup>14</sup> *Zakonom o vladi i državnoj upravi* kralj imenuje predsjednika vlade i sve ministre koji rade po njegovu ovlaštenju i samo su njemu odgovorni. U ime jugoslavenstva zabranjena su sva društva i sve institucije koje nose narodnosni naziv, a umjesto njih stvaraju se slična društva s jugoslavenskim predznakom, uvedena je cenzura medija i tiskovina, pooštreni su zakoni i donesena zabrana djelovanja političkih stranaka. Provodio se teror nad političkim neistomišljenicima, a kao posljedica toga sveprisutno je bilo vojnopolicijsko nasilje na čijem se udaru našlo i vodstvo HSS-a. Sve stranačke organizacije na terenu bile su raspuštene, predsjednici, tajnici i članovi lokalnih vodstava izloženi policijskim progonima, a stranački skupovi, javne tribine i izlaženje stranačkog tiska bilo je zabranjeno. Dokaz ovakvog stanja i u novljanskom kotaru brojni su dokumenti i izvješća kotarskog predstojnika u razdoblju diktature iz čijeg se konteksta može zaključiti na koji je način funkcionirao režim.

Isto tako početkom listopada 1929. godine kralj donosi *Zakon o nazivu i podjeli Kraljevine na upravna područja*, čime se uspostavlja novi sustav upravljanja državom.

---

<sup>13</sup>Samostalnademokratskastranka (SDS), osnovana 1924. Nastala je izdvajanjem iz Demokratskestranke (1919) dijela članstva okupljenog oko S. Pribičevića. Predstavljala je tzv. prečanske Srbe. Zagovarala je centralizam i unitarizam, koji je poslije odbacila iz zajednosa S. Radićem 1927. osnovala Seljačko-demokratsku koaliciju (SDK). *Hrvatska enciklopedija*, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, dostupna na: <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=49237> [pristupljeno: 14.3.2018.]

<sup>14</sup>Hrvoje Matković, *Povijest Hrvatske seljačke stranke*, Naklada Pavičić, Zagreb, 1999., str. 283

Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca mijenja naziv u Kraljevina Jugoslavija, a u upravnom smislu dijeli se na 9 banovina, Dravsku (Ljubljana), Savsku (Zagreb), Vrbasku (Banja Luka), Primorsku (Split), Drinsku (Sarajevo), Zetsku (Cetinje), Vardarsku (Skopje), Moravsku (Niš) i Dunavsku (Novi Sad). Svaka banovina dijelila se na manje upravne jedinice (kotareve/srezove) koji se sastoje od općina i pojedinih sela, a od studenog 1929. godine donošenjem *Uredbe o promjenama područja kotareva i općina uslijed određenih banovinskih granica*, kotar Novska službeno spada pod upravu Savske banovine. Njegove granice protezale su se od sela Međurić, Banova Jaruga i Lonja na zapadu, do Borovca i Rajića na istoku. Prema posljednjem prijeratnom popisu stanovništva iz 1931. godine, novljanski je kotar imao 26 801 stanovnika u devet općina: Jasenovac, Krapje, Lipovljani, Novska nutarnja, Novska vanjska, Rajić, Međurić, Banova Jaruga i Lonja.<sup>15</sup>

Političko i društveno stanje u kotaru Novska u vrijeme diktature bilo je dobro, ako se u obzir uzmu samo izvješća kotarskih načelnika koji su obavljali službu u tom vremenskom razdoblju. No, upravo na početku spomenuto pismo Tomislava Muheka pokazuje kako običan građanin ima malo drugačiji pogled na političko i društveno stanje u državi. Činjenica je da je u privrednom smislu kotar bio prilično nerazvijen, odnosno ukupno gledajući mogli bismo reći kako je bio prosječno nerazvijen u odnosu na druge kotareve Slavonske banovine. Na početku tridesetih godina dvadesetog stoljeća u kotaru su radile parne ciglane u Novskoj i u Jasenovcu, a zapošljavale su svaka po 50 radnika. Obrt i trgovina bili su slabo razvijeni uslijed nedostatka novčanih sredstava kod gotovo potpuno seoskog stanovništva koje kupuje samo ono zaista najnužnije, a kotar i trgovina živnu eventualno tijekom nedjeljnih sajмова. Seljaci su bili okrenuti prema zemlji, zaposleni na vlastitim imanjima, a radnika koji žive isključivo od plaćenog radabilo je vrlo malo.<sup>16</sup> Tek se polovicom tridesetih godina 20. st. u izvještajima spominju tkalačka radionica u Banovoj Jaruzi, pilana u Novskoj i lančara u Jasenovcu.<sup>17</sup>

U prvim mjesecima diktature čak je i samo vodstvo SDK pozdravilo uvođenje diktature, smatrajući kako je kralj time preuzeo inicijativu u popravljanju političke krize u državi, te da je prihvatio prijedloge SDK o promjeni državnog uređenja. Kao najveća oporbena formacija u kraljevini, prvaci SDK zahtijevali su preuređenje države u federaciju, sa uspostavom državnih i kulturno-povijesnih individualnosti s posebnim vladama i saborima. Smatralo se kako se u

---

<sup>15</sup>Alojz Buljan i Franjo Horvat, *Žrtve Drugog svjetskog rata i poraća na području Novske, Jasenovca i Lipovljana*, Ogranak Matice Hrvatske Novska, Novska, 2005., str. 65 – 66

<sup>16</sup>HDA, Politička situacija, kutija 26, inv.br.1853 – *Dvomjesečni izvještaji o stanju javne uprave kotara Novska 1930.godine*

<sup>17</sup>HDA, Politička situacija, kutija 58, inv.br. 4731 – *Tromjesečni izvještaj o radu opće uprave kotara Novska 1936. godine*

dotadašnjoj skupštini u kojoj je prolivena krv stranačkih prvaka ne može okupiti većina koja će prihvatiti njihove prijedloge. Upravo se zato na kraljevu diktaturu koja je ukinula takvu Narodnu skupštinu gledalo kao na prijelazni stupanj prema uspostavi novog parlamentarizma, no veoma se brzo pokazalo kako je taj potez ipak bio zamišljen kao preuzimanje apsolutne vlasti u državi.

Kao što je već navedeno, političko stanje u kotaru Novskau prvim mjesecima šestosiječanjske diktature kroz prizmu državnog režima bilo je povoljno. Upravo nam mjesečni izvještaji kotarskog načelnika pokazuju kako se nastojalo stvari držati pod kontrolom, te kako u Novskoj i pripadajućim općinama nema političkih istupa zabranjene HSS. Štoviše, stanovništvo je općenito politički pasivno, nema političkog gibanja, a narod je potpuno zadovoljan sa tadašnjim stanjem i njegovo je raspoloženje prema državi i vlastima u očima režima zadovoljavajuće.<sup>18</sup> Koliko je zaista narod bio zadovoljan režimom ne možemo sa sigurnošću potvrditi, no zasigurno je postojala određena pasivnost. Moguće je da je u početku ta pasivnost i dobro raspoloženje prema režimu povezana sa gledištima samih prvaka SDK u prvim mjesecima diktature, kada se na nju gledalo prilično optimistično. Prema dopisu Ministarstva unutrašnjih poslova Kraljevine Jugoslavije, koji je proslijeđen svim kotarskim načelnicima, vodstvo bivše HSS preko raznih kurira širi brošure u kojima poručuje bivšim članovima da ne pokazuju nikakav interes prema novonastalom stanju u Kraljevini. U brošuri se poručuje kako će u skoro vrijeme doći do promjena državnog uređenja na federalističkoj osnovi ili do potpune samostalnosti Hrvatske, te da se s tim u vidu ne poduzimaju nikakve akcije koje će dovesti do zatezanja odnosa sa režimom ili sa Srbima u Hrvatskoj.<sup>19</sup> Kasnije, u novoj i negativnoj procijeni stanja nastalog šestosiječanjskom diktaturom, ta se pasivnost može povezati i sa početnom nepripremljenošću stranke na novo stanje i rad u ilegali, prilikom čega su njeni pristaše i članovi po gradovima i selima u početku ostali dezorganizirani i potpuno neobaviješteni o konkretnim akcijama vodstva. S vremenom će se i to promijeniti pošto će stranka u nepovoljnim uvjetima diktature razviti nove oblike tajne komunikacije između svojih pristaša.<sup>20</sup> Nažalost, ne možemo sa sigurnošću utvrditi ni na koji je način stranka funkcionirala u kotaru Novska u razdoblju diktature pošto o njenom radu u tom razdoblju nemamo dovoljno podataka, već se na temelju kaznenih prijava protiv seljaštva koje

---

<sup>18</sup>HDA, Politička situacija, inv.br. 1396 – *Mjesečni izvještaji o stanju uprave u kotaru Novska*, 1929.

<sup>19</sup>HDA, Politička situacija, inv.br. 1742

<sup>20</sup>O metodama i strategijama političke borbe HSS-a od ulaska u zajedničku državu do Drugog svjetskog rata pogledati u: Suzana Leček, *Priča o uspjehu – strategija i metode političke borbe Hrvatske seljačke stranke (1918 – 1941)*, u: Zbornik radova sa znanstvenog skupa s međunarodnim sudjelovanjem „110 godina Hrvatske seljačke stranke“ održanog u Križevcima 11 – 12. travnja 2014., Matica Hrvatska Biblioteka *Zbornici*, Zagreb, 2015

je ponekad izražavalo svoje nezadovoljstvo režimom (isticanjem nacionalnih obilježja, uvredama na račun režima i kralja, te pjevanjem nacionalnih pjesama) i izvještaja kotarskog predstojnika o političkoj situaciji u kotaru može stvoriti tek parcijalna slika o društvenom i političkom držanju hrvatskog seljaštva i njegovoj opredijeljenosti za nacionalnu stvar.

## 2.1. Oktroirani ustav i prikrivena diktatura

Uslijed teškog gospodarskog stanja u državi i sve nepovoljnijeg međunarodnog položaja i pritiska zapadnih zemalja koje nisu odobravale diktatorski režim, kralj je bio primoran zajedno sa istomišljenicima pronaći nove metode kojima će učvrstiti svoju vlast. S vremenom je postalo očito kako centralistički državni aparat, brojno činovništvo, policija i žandarmerija ipak nisu dovoljni u borbi protiv oporbe, a svojim su metodama prisile postali prilično omraženi u narodu. Shvativši da se ideja integralnog jugoslavenstva ne može provoditi žandarmerijskim bajunetama i progonima, te da se ogorčenje protiv represivnih mjera monarhističkog režima uvelike povećava, kralj je došao do zaključka da bi odgovornost za stanje u državi ipak trebao podijeliti sa sebi odanim parlamentom koji je moguće formirati pomno smišljenim i konstruiranim izbornim zakonom.

Proklamacijom od 3. rujna 1931. godine objavljen je Ustav Kraljevine Jugoslavije kojim se ukida dotadašnji apsolutizam i diktatura, a njegovo donošenje obrazloženo je navodnim uspješnim dostignućima dotadašnje politike uspostavljene 6. siječnja 1929. godine. Ovaj Oktroirani (darovani) ustav zaista je kruna dotadašnjeg rada vladajuće politike, jer se nije radilo o povratku na ustavno stanje već o određenim preinakama postojećeg režima kako bi se prikrio apsolutizam. Njegovim se donošenjem nastoji drugim oblicima vlasti nastaviti dotadašnja politika, a nedemokratičnost njegova donošenja vidljiva je u prvim rečenicama Ustava kojeg *Kralj Aleksandar po milosti Božjoj i narodnoj volji propisuje i proglašava*.<sup>21</sup> Umjesto na demokratski način donesenog ustava, kralj je narodu darovao ustav koji službeno potvrđuje njegovu diktaturu, ovaj puta prekrivenu određenim predstavničkim sustavom u obliku dvodomnog parlamenta.

Zakonodavnu vlast vršili su kralj i Narodno predstavništvo koje se sastoji od Senata i Narodne skupštine, no ono ima samo uvjetnu vlast pošto je po ustavu kralj bio iznad njega.

---

<sup>21</sup>*Ustav Kraljevine Jugoslavije*, Službene novine, broj 200, tisak i naklada knjižare St. Kugli, Zagreb, 1931.

Kralj saziva i raspušta Narodno predstavništvo, imenuje i razrješava vladu koja odgovara samo njemu, a ne Narodnom predstavništvu, dok sudovi donose i izriču presude i rješenja u njegovo ime.<sup>22</sup> Ovim ustavom nisu donesene demokratske slobode pošto se i dalje zabranjuje svaka djelatnost koja se temelji na nacionalnoj osnovi, a političke stranke ne djeluju pošto je za njihovu djelatnost bilo potrebno osigurati odobrenje Ministarstva unutarnjih poslova. Niti jedna od njih nije dobila odobrenje ukoliko je bila u suprotnosti s državnim poretom, odnosno ako nije usvojila unitaristički koncept državnog ustrojstva.<sup>23</sup>

Ubrzo nakon donošenja ustava održani su i izbori za Narodnu skupštinu na kojima je istaknuta samo jedna Zemaljska kandidatska lista sa kandidatima centralističkog režima. Javno glasovanje vladi je omogućavalo kontrolu nad biračima, a izbori su bili prilika da se pristaše kraljeva režima okupe u političku organizaciju. Odmah nakon provedenih izbora izabrani poslanici u Narodnoj skupštini formirali su dvorsku političku stranku pod nazivom Jugoslavenska nacionalna stranka (dalje JNS).<sup>24</sup> Bila je to formacija stvorena odozgo, koja je podupirala diktatorski režim, a nastojala je okupiti ljude iz tri bivše najveće političke stranke (Radikalne, Demokratske i HSS). U nastojanju da izazove raskol unutar HSS-a režim je u redove svoje stranke uspio privući neke odprvaka HSS-a, a u kotaru Novska to je bio potpredsjednik bivše HSS Dragutin Karla Kovačević.

### 2.1.1. Dragutin Karla Kovačević

U trenutku smrti predsjednika Radića Hrvatska seljačka stranka imala je četiri potpredsjednika: Juru Valenčića, Dragutina Karlu Kovačevića, Josipa Predavca i Vladka Mačeka. Kako navodi Hrvoje Matković u monografiji *Povijest Hrvatske seljačke stranke*, „prva dvojica bili su seljaci, pa, iako je stranka bila seljačka i oslanjala se na seljačke birače, očito ni jedan od njih – unatoč prirođenoj inteligenciji i privrženosti umrlom predsjedniku – nije imao dovoljno predispozicija da u tako složenoj političkoj situaciji preuzme vodstvo HSS-a.“<sup>25</sup> Za predsjednika je naposljetku izabran Vladko Maček, a svega godinu i pol dana kasnije protiv njega i njegove politike je u Beogradu neslaganje iskazala poklonstvena

---

<sup>22</sup>*Ustav Kraljevine Jugoslavije*, Službene novine, broj 200, tisak i naklada knjižare St. Kugli, Zagreb, 1931.

<sup>23</sup>Skupina autora, *Povijest Hrvata - Od 1918. do danas*, gl. ur. dr.sc. Ivo Perić, Školska knjiga, Zagreb, 2007., str. 63

<sup>24</sup>Matković, Hrvoje. *SuvremenopolitičkapovijestHrvatske*, MinistarstvounutrašnjihposlovaRepublikeHrvatske, Zagreb, 1993., str. 99

<sup>25</sup>Hrvoje Matković, *Povijest Hrvatske seljačke stranke*, Naklada Pavičić, Zagreb, 1999., str. 260

deputacija hrvatskih seljaka (u kojoj je bilo i pristaša HSS-a) na čelu sa Dragutinom Karlom Kovačevićem.<sup>26</sup>

Kovačević je rođen 1870. godine u selu Jazavica kotara Novska, a do uvođenja diktature bio je vodeća figura HSS-a koji je kao stranka dominirao Jazavicom. Nažalost, malo je podataka pomoću kojih bi se moglo rekonstruirati njegovo djelovanje u kotaru. Kao potpredsjednik HSS-a i poslanik u Narodnoj skupštini prije uspostave diktature, Kovačević je zasigurno imao velikog utjecaja u kotaru tijekom 1920-ih godina. Najraniji podatak o njegovoj „političkoj opredijeljenosti“ je izvješće žandarmerijske stanice u Šumetlici od 25. listopada 1920. godine koja obavještava komandira IV. žandarmerijske brigade da je željeznička patrola uhapsila Karla Kovačevića iz Jazavice radi agitacije protiv kralja i države.<sup>27</sup> O njegovom utjecaju svjedoči osnivanje ogranka Seljačke sloge u Jazavici 13. ožujka 1927. godine na njegovu inicijativu. Ogranak je završio sa radom uspostavom diktature 1929. godine nakon čega više nije obnavljan, a predsjednik ogranka bio je upravo Kovačević.<sup>28</sup>

Uspostavom diktature Kovačević se opredijelio za režimsku JNS, te je u sklopu „vladine akcije“ izazivanja raskola u HSS-u postao jedan od disidenata iz Seljačko-demokratske koalicije. Režim je smatrao da će Kovačević kao ugledni prvak bivše stranke za sobom povući određeni broj bivših narodnih zastupnika i pristaša HSS-a. Ne može se sa sigurnošću utvrditi zašto se Kovačević odlučio za ovakav zaokret u politici, no sigurno je kako su mu od strane režima bile obećane određene povlastice. Tako se u vrijeme diktature Kovačević javljao dokumentima kao narodni poslanik, potpredsjednik kluba zastupnika JNS i potpredsjednik Narodne skupštine.<sup>29</sup>

Prema izvješćima kotarskog predstojnika, u prvim godinama diktature narod je podržavao akciju Kovačevića. Njegova poklonstvena deputacija kralju i predsjedniku vlade u Beogradu iz veljače 1930. godine navodno je na ondašnje seljaštvo u kotaru Novska ostavila pozitivan učinak i oduševljenje. U prosincu 1930. godine Kovačević je održao zbor u Zagrebu na kojem je bilo mnogo seljaka i iz novljanskog kotara. U izvorima nisu navedeni detalji o

---

<sup>26</sup>HDA, Političkasituacija, inv.br. 1853, *Dvomjesečni izvještaj o stanju javne uprave kotara Novska za siječanj i veljaču 1930. godine*, br. 182/1930.

<sup>27</sup>Alojz Buljan, Franjo Horvat, *Žrtve Drugoga svjetskog rata i poraća na području Novske, Jasenovca i Lipovljana*, Ogranak Matice hrvatske Novska, Novska, 2005., str. 155

<sup>28</sup>Suzana Leček, *Ustrojavanje Seljačke sloge u Slavoniji, Srijemu i Baranji (1925. – 1941.)*, *Scrinia Slavonica* 2, 2/2002, str. 347

<sup>29</sup>HDA, Politička situacija, kutija 48, inv.br. 3510, *Mjesečni izvještaj o političkoj situaciji u kotaru Novska za srpanj 1934. godine*

zboru, osim što kotarski predstojnik naglašava kako je *veći dio seljaštva zadovoljan sa akcijom Karle Kovačevića, a manji još stoji u rezervi.*<sup>30</sup> Da je Kovačević vjerojatno bio vrlo cijenjen u Jazavici bližoj okolini svjedoči nam sačuvana žalba Branković Petra iz Jazavice. Branković zahtijeva da se njemu i ostalim seljanima vrate stvari koje su im porezni činovnici zaplijenili. Prema njegovom izvještaju, *kod seljaka srbau Jazavicisve je zaplijenjeno, a kada je porezni činovnik došao u Roždanik, narodni poslanik Karla Kovačević sve je zaplijenjene stvari od njega oduzeo i vratio seljanima, te je navodno iz svog džepa platio porezna dugovanja seljaka.*<sup>31</sup>

Na skupštinske izbore 1935. godine Kovačević je izašao kao nositelj vladine Zemaljske liste za kotar Novsku, no rezultati su pokazali da seljaštvo ipak ima drugačije mišljenje o njemu od onog predstavljenog u izvještajima kotarskog predstojnika iz prijašnjih godina. Štoviše, javljaju se kaznene prijave protiv osoba koje javno kritiziraju Kovačevića kao izdajnika i *narodnog poslanika po milosti Božjoj, a ne po volji naroda.*<sup>32</sup> Kasnije ga na skupovima i bivši stranački kolege iz HSS-a prozivaju za izdaju hrvatskog seljaka i narodnog pokreta.<sup>33</sup>

U izvješćima kotarskog predstojnika iz travnja 1936. godine Kovačević je i dalje prikazan kao pripadnik JNS koja u *kotaru stvarno i ne postoji, te dapače ne drži više ni sjednice, a niti skupštine.*<sup>34</sup> Poput većine stranačkih kolega iz JNS, Kovačević je krajem 30-ih godina 20. st. prešao u redove Jugoslavenske radikalne zajednice (dalje JRZ) pošto se pred početak Drugog svjetskog rata na području monarhističke Jugoslavije u dokumentimaspominje kao jedna od glavnih figuraJRZ u kotaru Novska. „Neposredno pred preokret 1941., i već krajem 1940., (...) JRZ se gotovo rasipa – ostaje samo na Karli Kovačeviću i najužim prijateljima.“<sup>35</sup> Premda je u dokumentima maglovito razdoblje njegovog života druge polovice 30-ih godina 20. st., o njegovom kraju ipak imamo konkretnije informacije. Kovačević je uhićen 16. travnja 1941. godine od strane lokalnih ustaša koji su se

---

<sup>30</sup>HDA, Politička situacija, kutija 26, inv.br. 1853, *Dvomjesečni izvještaji o stanju opće uprave u kotaru Novska studeni/prosinac 1930. godine*, br. 182/1930.

<sup>31</sup>HDA, Politička situacija, kutija 55, inv.br. 4637, *Žalba Branković Petra* (1935.g)

<sup>32</sup>HDA, Politička situacija, kutija 48, inv.br. 3510, *Mjesečni izvještaj o političkoj situaciji u kotaru Novska za travanj 1934. godinu*

<sup>33</sup>HDA, Grupa VI, kutija 12, inv.br. 620, *Politički zbor bivše HSS u Piljenicama 3.listopada 1937. godine*, br. 1377/1937.

<sup>34</sup>*Izvješće Sreskog načelstva u Novskoj Kr. Banskoj upravi Savske banovine 19.aprila 1936.*, br. 504/1936.

<sup>35</sup>*Jazavica – Roždanik*, Muzej revolucije Novska, Spomen-područje Jasenovac, kutija 2



par dana prije učvrstili na vlasti, te je odveden u Novsku, a potom u Staru Gradišku gdje je i stradao.<sup>36</sup>

U razdoblju prije diktature Kovačević je zasigurno imao određeni utjecaj u kotaru. Kao osoba na visokim funkcijama u HSS-u svojim je autoritetom mogao pridonijeti poboljšanju seljačkog života barem u općini iz koje je potekao, što nam svjedoči i osnivanje ogranka Seljačke sloge u Jazavici. Nakon smrti predsjednika stranke Stjepana Radića, a nedugo zatim i uvođenja diktature, Kovačević mijenja smjer svoje politike i okreće se režimu. Zamisao vlade da Kovačević svojim dolaskom privuče određen broj ljudi u režimsku stranku pokazala se povoljnom za režim. U kotaru Novska je također određen broj ljudi prešao iz opozicije režimu, a među njima je i Herceg Karla, uz Kovačevića jedna od utjecajnijih figura bivše HSS u kotaru. Političke i društvene promjene koje su uslijedile nakon petosvibanjskih izborapokazale su da je Kovačević polagano gubio legitimitet kod seljaštva koje je ostalo vjerno politici HSS-a. Njegovo djelovanje je smanjeno, a kasnije i potpuno prestalo, što zbog već zrelije dobi, što zbog gubitka potpore režima ali i stanovništva kotara Novska.

## **2.2. Smrt kralja Aleksandra – odrazi u kotaru i politička situacija**

Nakon atentata na kralja Aleksandra u Marseillesu 9. listopada 1934. godine po novljanskom kotaru, kao i po čitavoj kraljevini, počele su kružiti vijesti o raznim uznemirujućim scenarijima koje bi taj događaj mogao potaknuti. Još svježije iskustvo Prvog svjetskog rata na ljudima je ostavilo duboki trag, a vijesti o mogućem novom ratu širile su se među narodom. Tako se šire glasine o općoj mobilizaciji u Jugoslaviji pošto rat navodno izbija čim se kralj pokopa. Drugi su pak načuli kako je vojska Kraljevine Jugoslavije već na granici s Italijom u kojoj su poubijani jugoslavenski konzuli. Širile su se glasine i o tome kako se u Beogradu razbijaju katolički dućani i ruše katoličke crkve dok se istovremeno u Zagrebu iz odmazde razbijaju izlozi na pravoslavnim dućanima. Kako je vrijeme naposljetku pokazalo, na ponovni veliki europski oružani sukob u koji će biti umiješana i jugoslavenska država ipak će se pričekati još nekoliko godina.

---

<sup>36</sup>Svjedočanstva o smrti Karle Kovačevića sakupili su u svojoj knjizi Alojz Buljan i Franjo Horvat, vidi u: Alojz Buljan, Franjo Horvat, *Žrtve drugog svjetskog rata i poraća na području Novske, Jasenovca i Lipovljana*, Ogranak Matice hrvatske Novska, Novska, 2005.

Kotarski predstojnik u Novskoj krajem listopada 1934. godine obavještava Kraljevsku bansku upravu Savske banovine o odjeku i prilikama u narodu i u novljanskom kotaru nakon atentata. Kako navodi, vijest o smrti kralja Aleksandra djelovala je porazno kod svih slojeva društva, kako građanstva tako i seljaštva. Dok se s jedne strane nastoje dokučiti razlozi i posljedice ovoga događaja, kod širokih se slojeva društva javlja strah od skorog početka novog rata. Po kotaru su kružile glasine o obračunu Srba i Hrvata, te o nemirima u pojedinim gradovima i dijelovima kraljevine, no situacija se vrlo brzo smirila pošto se pokazalo da su te alarmantne vijesti neistinite. Predstojnik naglašava kako je osjetio određenu napetost u odnosima Srba i Hrvata, pogotovo u mjestima u kotaru gdje Hrvati i Srbi žive zajedno, a ona je bila potaknuta glasinom kako je ubojica kralja Hrvat Petar Kelemen iz Zagreba. Nakon što se pokazalo kako je i to samo glasina, stanje u kotaru i napetost između Hrvata i Srba se smanjila. U zaključku izvještaja osvrće se na opći dojam koji je ostavila vijest o izvršenom atentatu, te navodi kako je vidljivo da je ličnost Blagopokojnog Kralja bila duboko usađena u srcima ogromnog broja građanstva i seljaštva. Na kraju je ipak svjestan kako se političke posljedice atentata ipak ne mogu objektivno sagledati, jer je velika većinaseljaštva povučena, zaplašena i šutljiva.<sup>37</sup>

Na one koji nisu sudjelovali u općoj žalosti povodom ubojstva kralja obraćala se posebna pozornost. U studenom 1934. godine Ministarstvo unutrašnjih poslova Kraljevine Jugoslavije moli Kraljevsku bansku upravu u Zagrebu da se ta lica drže pod *diskretnom paskom*, a o svemu što se sumljivo u njihovom radu i kretanju primjeti, odmah obavijesti ovo ministarstvo.<sup>38</sup> Prema izvještaju novljanskog kotarskog predstojnika, razloga za zabrinutost u njegovom kotaru nema. U Novskoj su u studenom sve mise zadušnice prošle u potpunom redu i miru i na dostojanstven način, uz prisustvo svih činovnika, službenika, umirovljenika, školske mladeži, viteških, kulturnih i humanitarnih društava, te uz sudjelovanje svih viđenijih i istaknutijih građana *bez obzira na političku pripadnost*.<sup>39</sup> Također, načelnik ističe kako se svećenstvo svih vjeroispovijesti u srezu držalo apsolutno korektno i izlazilo u susret molbama i zahtjevima državnih i samoupravnih vlasti u pogledu održavanja misa zadušnica, podizanja zastava i zvonjenja. Doduše, podneseno je nekoliko prijava radi uvrede ili nedoličnog izražavanja pojedinih ljudi o kralju (načelnik ovdje naglašava da su većinom u pijanom

---

<sup>37</sup>HDA, Politička situacija, kutija 50, inv.br. 3699 – *Smrt blaženopočivšeg viteškog Kralja Aleksandra I. ujedinitelja – odjek u narodu. Novska, dne 30.oktobra 1934.*

<sup>38</sup>HDA, Politička situacija, kutija 50, inv.br. 3670 – *Smrt viteškog kralja Aleksandra i odjek u narodu i političke prilike*

<sup>39</sup>HDA, Politička situacija, kutija 50, inv.br. 3671 – *Politička zapažanja i prilike u narodu u vezi sa atentatom u Marselju – izvještaj*

stanju), a svi krivci predani su sudu i strogo kažnjeni. U zaključku ističe kako red i mir vlada na cijelom teritoriju sreza.<sup>40</sup>

Bez obzira na umirujuće vijesti kotarskog načelnika, iz njegovih se izvještaja da razabrati kako ipak nije sve tako idealno u kotaru. Plemenskih (nacionalnih) sukoba nema, no postoji doduše (kako sam navodi) *izvjesna napetost između plemenski orijentiranih Srba i Hrvata, no ova više bazira na nepovjerenju, negoli na mržnji*.<sup>41</sup> Također, političke posljedice atentata i dalje je nemoguće objektivno sagledati pošto je velika većina naroda još uvijek zaplašena, povučena i šutljiva. Premda navodi kako u srezu nema osoba koje bi oponirale tadašnjem državnom političkom poretku i koje bi svoje mišljenje i raspoloženje vezano za atentat manifestirale u neugodnom svijetlu, ipak priznaje kako postoji određeni broj *politički nezadovoljnih licak* koja se ne slažu sa trenutnim stanjem u državi, doksu iza njih široke skupine ljudi koje politički za sada stoje po strani.<sup>42</sup> Zanimljivo je da načelnik navodi sve koji su prisustvovali zadušnicama, od državnih službenika, činovnika i građana bez obzira na političku pripadnost, no jedan veliki dio stanovništva ipak je izostao iz izvještaja, a to je seljaštvo koje čini većinu u kotaru.

Kotar Novska je tijekom zadnjih mjeseci 1934. godine, kao i u prvom mjesecu 1935. godine, živio prilično mirnim životom. Izvještaji kotarskog načelnika odaju dojam umrtvljene sredine, što je vladajućima uvelike i odgovaralo. Općinske uprave radile su u skladu sa zakonom i nisu utvrđene nikakve nepravilnosti, a njihovo političko djelovanje nije bilo upereno protiv državnog režima ili političkog poretka. Nepolitička udruženja režimu nisu radila probleme i držala su se apsolutno korektno, a široke seljačke mase i daljesu se prema režimu i političkom poretku držale po strani i rezervirano. Premda se iz ponekih izvještaja i kaznenih prijava protiv političkih istupa može vidjeti da je postojao određeni broj nezadovoljnog stanovništva<sup>43</sup>, konkretno otvoreno djelovanje protiv vlasti je izostajalo. Rad bivše HSS i dalje je bio skriven od očiju vladajućeg režima i izvještaji kotarskog načelnika potvrđuju kako političkog gibanja uopće nema, a u mjesecu siječnju u novljanskom je kotaru postojala samo vladina JNS kao jedina organizirana politička stranka. Prema podacima pojedinih mjesnih organizacija, JNS je okupljala 1.953 člana, a sastavljena je od nacionalno i politički heterogenih elemenata koji su idejno potpuno nepovezani, što je ponekad znalo

---

<sup>40</sup>Isto

<sup>41</sup>Isto

<sup>42</sup>HDA, Politička situacija, kutija 50, inv.br. 3671 – *Politička zapažanja i prilike u narodu u vezi sa atentatom u Marselju – izvještaj*

<sup>43</sup>HDA, Politička situacija, kutija 55, inv.br. 4368, *Fakt Dragan i Dragić Matija iz Jasenovca pjevali plemenske pjesme i širili plemensku mržnju*

rezultirati antagonizmom između pojedinaca, ali i pojedinih organizacija. Bilo je tu i Srba i Hrvata, a na čelu JNS u novljanskom kotarusu Dragutin Karla Kovačević, narodni poslanik i potpredsjednik Narodne skupštine, te banski vijećnik Dragutin Herceg. Obojica disidenti bivše HSS, kao ljudi na visokim položajima uživali su određeno poštovanje u narodu, no njihov ugled prvaka JNS bio je poprilično slab.<sup>44</sup>

Bivše političke stranke i dalje su u novljanskom kotaru vrlo vjerojatno imale veliki broj pristaša, o čemu upozorava i novljanski kotarski načelnik. Prema podacima općinskih izbora održanih 8. listopada 1933. godine, ukupan broj birača na području kotara Novska iznosio je 7.808. Na Hrvate je otpadalo 5.256, na Srbe 2.155, Poljake/ Ukrajince 50, Čehoslovake 263 i na Mađare 70 birača.<sup>45</sup> U velikoj većini (2/3) Srbi su tada pripadali bivšoj Samostalnoj demokratskoj stranci, Hrvati svi bivšoj HSS, a ostali (Poljaci, Čehoslovaci i Mađari) su također bili opredijeljeni za bivšu HSS. Ako se od ukupnog broja birača oduzme broj pristaša JNS početkom 1935. godine, dobije se veliki broj stanovništva koji je izvan režimske stranke, odnosno mogućih simpatizera bivših političkih stranaka, a kotarski predstojnik izražavao je zabrinutost da bi velika većina članova JNS prešla (ili se vratila) u redove starih političkih stranaka u slučaju ponovnog aktiviranja istih u narodu. Pristaše starih političkih stranaka bili su bez vodstva, a raniji prvaci bivše HSS u kotaru (Dragutin Karla Kovačević i Dragutin Herceg) prešli su u JNS i izgubili svaki kontakt sa bivšim stranačkim kolegama, stoga kotarski načelnik zaključuje kako *stare političke grupacije sačinjavaju vojsku bez oficira, ali su usprkos tome njihovi pristaše međusobno jako povezani*.<sup>46</sup> Brzina kojom su se vijesti o kretanju pojedinih lica bivše HSS u kotaru Novska počele množiti od veljače 1935. godine nakon raspisanih skupštinskih izbora, daje nam naslutiti kako je stranka tijekom razdoblja diktature ipak uspjela sačuvati svoju seljačku bazu koju spominje i kotarski predstojnik u svojim izvješćima, te kako se i u novljanskom kotaru stranka služila opreznom taktikom „prešaptavanja“ od vrata do vrata, ne ostavivši time za sobom nikakve pisane tragove.<sup>47</sup> To joj je naravno pomoglo u borbi protiv represivnog aparata koji je budno pratio svaki korak svojih građana, ali je s druge strane otežalo povjesničarima rasvjetljavanje njenog rada na najnižoj razini u razdoblju diktature.

---

<sup>44</sup>HDA, Politička situacija, kutija 55, inv.br. 4229, *Podaci o partijama, pokretima i td.*

<sup>45</sup>Isto

<sup>46</sup>Isto

<sup>47</sup>O raznovrsnosti načina političke borbe HSS-a pogledati u: Suzana Leček, *Priča o uspjehu – strategija i metode političke borbe Hrvatske seljačke stranke (1918 – 1941)*, u: Zbornik radova sa znanstvenog skupa s međunarodnim sudjelovanjem „110 godina Hrvatske seljačke stranke“ održanog u Križevcima 11 – 12. travnja 2014., Matica Hrvatska Biblioteka *Zbornici*, Zagreb, 2015., str. 36

### 3. Obnova političkog života

Nakon smrti kralja Aleksandra na čelu države bilo je Namjesništvo, budući da je novi kralj, dotadašnji prijestolonasljednik Petar, imao samo 11 godina i nije mogao preuzeti prijestolje. Ono se sastojalo od tri člana i bilo je kolektivni organ, no glavnu ulogu u njemu ipak je preuzeo knez Pavle (kraljev bratić).<sup>48</sup>Iako je do tada bio izvan politike, došavši na vlast uvidio je probleme u kojima se nalazila država, a permanentna politička kriza koja ga je dočekala natjerala ga je da se okrene novim metodama za konsolidiranje stanja u državi. Osim što raspušta dotadašnju i postavlja novu vladu s Bogoljubom Jevtićem na čelu, u veljači 1935. raspisuje izbore za Narodnu skupštinu koji su se trebali održati 5. svibnja 1935. godine. Prema odredbama Zakona o izboru narodnih poslanika iz 1931. godine i izmjenama toga zakona iz 1933. godine ublažene su odredbe o kandidiranju, te prijavu zemaljske kandidatske liste potpisuju predlagачi samo iz polovine administrativnih kotareva i to njih 30 iz svakog kotara, što je otvaralo mogućnosti opoziciji za sudjelovanje u izborima i ponovno uključivanje stranaka u politički život zemlje.<sup>49</sup>Knez Pavle je težio ublažavanju diktatorskog režima i odobravao je obnovu rada bivših političkih formacija i svojim je odredbama potaknuo aktivaciju vodstva zabranjenih političkih stranaka.<sup>50</sup>

Započela su dogovaranja o povezivanju vođa bivših opozicijskih stranaka i o zajedničkom istupanju na izborima kako bi se zadovoljili ublaženi uvjeti novog izbornog zakona. Predlagale su se različite kombinacije, a najdalje su otišla pregovaranja Seljačko demokratske koalicije (HSS i Samostalna demokratska stranka) s dijelom srbijanske opozicije (demokrati i zemljoradnici), pa je napokon dogovoreno njihovo postavljanje zajedničke kandidatske liste pod nazivom Udružena opozicija. Kasnije im se pridružuje i Jugoslavenska muslimanska organizacija (JMO) Mehmeda Spahe.<sup>51</sup>Povezivanje tih stranaka bilo je tehničke, a ne programatske prirode, pošto nije stvoren nikakav zajednički program Udružene opozicije. Stranke je povezivao zajednički cilj rušenja JNS sa vlasti, a svaka od njih imala je drugačije gledište oko rješenja državne krize, no ovakvom si je osnovicom oporba osigurala široko područje djelovanja. HSS koja za vrijeme diktature nije djelovala kao organizirana stranka sada se našla u poziciji da ponovno aktivira svoje članstvo. Oporba započinje predizbornu

---

<sup>48</sup>Hrvoje Matković, *Povijest Hrvatske seljačke stranke*, Naklada Pavičić, Zagreb, 1999., str. 333

<sup>49</sup>„Kako se dijele mandati“, *Novi Borac*, 1/1935, 1 (7.4.1935.), 2

<sup>50</sup>Hrvoje Matković, *Suvremena politička povijest Hrvatske*, Ministarstvo unutrašnjih poslova Republike Hrvatske, Zagreb, 1993., str. 108

<sup>51</sup>Hrvoje Matković, *Povijest Hrvatske seljačke stranke*, Naklada Pavičić, Zagreb, 1999., str. 338

aktivnost, potiče se djelatnost lokalnih stranačkih funkcionera, održavaju se stranački skupovi, a sve to usprkos činjenici da je stranka i dalje bila službeno zabranjena.<sup>52</sup>

### 3.1. Kotar Novska ususret skupštinskim izborima 1935.

Promjene su se osjetile i u novljanskom kotaru ubrzo nakon raspisivanja izbora. Već mjesečni izvještaj za veljaču 1935. godine pokazuje znakove polagane i skromne političke aktivnosti. Političke zborove održala je JNS 19. veljače u Paklenici i Rajiću, a 26. veljače u Međuriću. Vodio ih je član glavnog odbora JNS Ignacije Cicvara, gostioničar iz Pakraca, a održani zborovi prošli su u redu i miru uz prilično slab odaziv naroda. Cicvara se osvrnuo na tadašnju situaciju kroz prizmu službenog stajališta stranke, no sve je to ostavilo slab dojam u narodu.<sup>53</sup> Što se tiče političke aktivnosti bivše HSS u veljači, vijesti su svedene na minimum. Krajem mjeseca novljanski kotarski načelnik obavještava Kraljevsku bansku upravu Savske banovine u Zagrebu o političkoj agitaciji i prikupljanju potpisa za kandidate na listi dr. Mačeka. Prilikom kontrole pošte 22. veljače zadržana su dva pisma koja su upućena Tomi Tijanu, seljaku iz Piljenica i Josipu Turudiji iz Lipovljana. Kao pristašama bivše HSS obraća im se odvjetnik iz Kutine dr. Pavao Stanić i obavještava ih kako lista dr. Mačeka izlazi na izbore, te da porade na upućivanju i obavještavanju naroda o važnosti izlaska i glasovanja na budućim izborima.<sup>54</sup> O agitaciji među narodom svjedoče nami liste sa potpisima za kandidate na budućoj listi dr. Mačeka koje su počele kružiti kotarom, o čemu izvještavaju žandarmerijske stanice pojedinih općina. U Banovoj Jaruzi i Međuriću seljaci su na papir stavljali svoje potpise nakon čega bi papir prosljedili dalje svojim poznanicima i prijateljima. Na taj način popis je kružio pojedinom općinom iz ruke u ruku, no prema zadovoljnim zaključcima komandira žandarmerijskih stanica, te akcije nisu urodile prevelikim plodom.<sup>55</sup>

Bez obzira na uspješnost ovih i sličnih akcija, među narodom je započelo komešanje koje će se u idućim mjesecima pretvoriti u pravi izljev političke volje za poboljšanjem društvenog i političkog stanja i ustroja u državi, a kulminaciju će doživjeti nakon skupštinskih

---

<sup>52</sup>Isto, str. 340

<sup>53</sup>HDA, Politička situacija, kutija 53, inv.br. 3988, *Izvještaj o političkim prilikama i događajima u mjesecu februaru 1935. godine*

<sup>54</sup>HDA, Izbori u Kraljevini Jugoslaviji, inv.br. 148, skupštinski izbori – Novska, *Dr. Stanić Pavao iz Kutine odvjetnik – agitacija za izbore*

<sup>55</sup>HDA, 1364-Izbori u Kraljevini Jugoslaviji, inv.br. 148, skupštinski izbori – Novska, *Izvještaj o sakupljanju potpisa u selu Međurić za izbornu listu dr. Mačeka*/ HDA, 1364-Izbori u Kraljevini Jugoslaviji, inv.br. 148, skupštinski izbori – Novska, *Izvještaj o prikupljanju potpisa po selima za izbornu listu dr. Mačeka*

izbora u svibnju 1935. godine. Rezultati izbora naposljetku su pokazali kako nije ni bilo potrebe za jakom predizbornom akcijom lokalnih vodstava bivše HSS da bi se odnijela apsolutna većina u svim hrvatskim krajevima. Štoviše, bilo je mnogo događaja i prije svibnja koji su ukazivali na to kako je narod već spreman na promjene, a jedan od njih je i sve otvorenije pokazivanje nacionalne pripadnosti.

### 3.1.1. Sahrana nadstražara Šepovića kao manifestacija hrvatstva

U veljači 1935. godine na službenoj dužnosti ubijen je općinski nadstražar hrvatskog podrijetla Ivan Šepović od strane državnog lugaara i pripadnika novoosnovane četničke organizacije u Jasenovcu Đure Ćukalca. Njegova je smrt uzburkala već ionako napetu situaciju između Hrvata i Srba u Jasenovcu, a prema izvještaju kotarskog predstojnika sahrana je prerasla u manifestaciju hrvatstva i tihu demonstraciju protiv vladajućeg sistema, premda na njoj nije bilo povika protiv vlasti, jedinstva i države. Prema službenom izvještaju kotarskog predstojnika na sahrani je prisustvovalo oko 800 do 1000 ljudi, dok se u izvještaju komandira žandarmerijske stanice u Jasenovcu javlja brojka od čak 1500 do 2000 ljudi. Prisustvovala su vatrogasna društva iz Jasenovca, Košutarice, Drenovog Boka i Krapja, a *vatrogasci iz Krapja i Drenovog Boka promarširali su već oko 11 sati prije podne oštrim vojničkim korakom i u potpunom redu u vatrogasnu spremnicu u Jasenovcu.*<sup>56</sup> Pjevačko društvo „Svačić“ iz Jasenovca otpjevalo je na grobu posmrtnu pjesmu sa stihom „Laka ti bila zemljica Hrvatska“. Kotarski načelnik izdvaja Nikolu Lazarina koji je tijekom sahrane vikao „Zbogom nevina Hrvatska žrtvo, pao si od ubojničke četničke ruke, osvetićemo te, to nikada nećemo zaboraviti, to više neće biti, to je samo sad“, kao i „Dolje ubojice četničke, dolje hrvatski ubojice, dolje izdajnici“, što je sa odobravanjem prihvatio određen broj ljudi (navodi brojku od 60 do 80 ljudi) koji se nalazio u blizini groba. Nakon sahrane svi vatrogasci su se postrojili pred vatrogasnom spremnicom, a Lazarin je kao tajnik vatrogasnog društva u Jasenovcu održao prisutnim vatrogascima govor. U govoru je spomenuo kako je nastala mržnja, razdor i loše stanje nakon smrti kralja Aleksandrakoje je naposljetku dovelo do jedne nevine Hrvatske žrtve. Naveo je borbu za Hrvatsku pravdu za koju je pala nevina žrtva i završio poklikom

---

<sup>56</sup>HDA, Politička situacija, kutija 55, inv.br. 4369, *Poginulog općinskog nadredara Šepović Ivana sahrana*, br. 270/1935

„Slava Šepoviću“, na što su prisutni vatrogasci odgovorili „Slava mu“.<sup>57</sup> Kotarskom načelniku i komandiru žandarmerijske stanice zasmetalo je što se niti jednom nije čuo glas „Slava mu“ pri spomenu kralja Aleksandra, te kako je Šepović u očima narod postao mučenik pretvoren u hrvatsku žrtvu, a ne osoba koja je poginula na službenoj dužnosti. Naposljetku je Lazarin Nikola priveden i protiv njega je odmah pokrenut postupak. Kako navodi kotarski predstojnik, spomenuti je do tada bio ispravnog moralnog ponašanja, politički se nije javno isticao i pripadao je bivšoj HSS. Lazarin je naposljetku kažnjens 10 dana zatvora. Kazne nisu izbjegli ni ostali koji su odobravali Lazarinovo ponašanje, a krivci su ustanovljeni prema izvješću koje je podnio političko upravni pripravnik Boško Ilić, koji je kao izaslanik predstojnika sudjelovao na sahrani.<sup>58</sup>

Posljedica ubojstva nadstražara Šepovića u mjestu Jasenovcu i na teritoriju općine Jasenovac bila je određivanje oštrih preventivnih mjera od strane načelnika. Među prvima je pojačanje žandarmerijske stanice u Jasenovcu, a zatim je uslijedilo uvođenje stalnih patrola, naročito noćnih patroliranja. Određeno je zatvaranje ugostiteljskih radnji u 20 sati, zabranjena su okupljanja na ulicama, sastanci i javne priredbe (osim crkvenih). Također, narod je proglašom upozoren na snošljivost, red i mir sa upozorenjem da će se protiv prekršitelja hitno i strogo postupati.<sup>59</sup> Mjere su navodno urodile plodom pošto načelnik izvještava kako su se strasti za sada u Jasenovcu primirile, a sve kao posljedica oštrih mjera koje je provelo njegovo načelstvo.<sup>60</sup>

### 3.1.2. Predizborno kretanje u kotaru Novska

U ožujku su održana svega dva politička zbora i to JNS i bivše HSS. U Lipovljanima je od strane JNS održao sastanak Jakov Supilo iz Zagreba na kojem je sudjelovalo oko 30 ljudi, no sastanak je prošao bez prevelikog učinka pošto je stranka u kotaru Novska imala veoma

---

<sup>57</sup>HDA, Politička situacija, kutija 55, inv.br. 4369, *Sahrana poginulog općinskog nadstražara Šepović Ivana imala je izgled manifestacije hrvatstva izveštava*, 168/1935

<sup>58</sup>HDA, Politička situacija, kutija 55, inv.br. 4369, *Poginulog općinskog nadredara Šepović Ivana sahrana*, br. 270/1935

<sup>59</sup>HDA, Politička situacija, kutija 55, inv.br. 4369, *Šepović Ivan, općinski nadredar kod općinske uprave u Jasenovcu – ubijen po Gjuri Čukalcu, lugu iz Jasenovca*, br. 250/1935

<sup>60</sup>HDA, Politička situacija, kutija 55, inv.br. 4369, *Poginulog općinskog nadredara Šepović Ivana sahrana*, br. 270/1935



slab utjecaj.<sup>61</sup> S druge strane, u Novskoj u društvenom domu održao je sastanak dr. Irenej Glunčić u ime pristaša opozicijske liste dr. Mačeka, na kojem je prisustvovalo oko 150 ljudi. Njegova svrha bila je izbor kandidata za područje novljanskog kotara na listi Mačeka, no pokazalo se kako u tom pogledu između pristaša bivše HSS postoje određena razmimoilaženja, pošto na kraju do izbora kandidata na sastanku ipak nije došlo. Kao najozbiljniji kandidati nametali su se Josip Palaić iz Krapja i Tijan Tomo iz Piljenica.<sup>62</sup> Naposljetku je izbor pao na Josipa Palaića koji se polovicom travnja na političkim zborovima zemaljske liste dr. Mačeka javlja kao sreski kandidat za narodnog predstavnika.

Mjesec dana prije skupštinskih izbora u kotaru Novska počela je „pulsirati“ politika. Seljačke mase koje su do tada bile pasivne i indiferentne, počele su se sve otvorenije opredjeljivati za politiku bivše HSS. Kotarski načelnik izvještava kako se mladi *pod utjecajem predstojećih izbora i candidature dr. Mačeka opredjeljuju za politiku Radićevaca u koju su frankovački elementi ubacili neke političke promjene u vidu neke federacije i samostalnosti Hrvatske.*<sup>63</sup> U Staroj Subockoj su seljaci, pod utjecajem nagovještenih političkih promjena koje bi se trebale dogoditi u slučaju da lista Udružene opozicije pobjedi na skupštinskim izborima, zatražili smjenu općinskog odbora i općinskog predsjednika, dok je u Jamaricama seoski starješina počeo dobivati prijeteća pisma.<sup>64</sup> Razne prijave koje je dobiva okotarski predstojnik pokazuju napetost u odnosima ljudi sklonih režimu i ostalog seljaštva sklonog opoziciji. U gostionici Đure Gajića u Brestači seljaci iz Kozarica prijavljeni su da komentiraju političku situaciju vezanu uz nadolazeće skupštinske izbore. Navodno su prijetili batinama svima koji neće glasovati za Mačekovu listu, a ako Maček ne dobije većinu, da će narod ustati i nasilnim putem doći na vlast. Premda su na saslušanju priznali da su komentirali političku situaciju i govorili kako će nakon Mačekove pobjede na izborima u Hrvatskoj biti „ekonomija“ (mислеći pritom na autonomiju), ostalo su opovrgavali. Krivnja im je „dokazana“ iskazom svjedoka koji ih je i prijavio, te su dvojica seljaka presuđeni sa 8 dana zatvora bez prizivne moći, dok su ostali koji su sa odobravanjem pratili njihov razgovor presuđeni sa 4 dana zatvora.<sup>65</sup> Na misi zadušnici povodom godišnjice smrti Zrinskog i Frankopana 30. travnja šest djevojaka je u Novskoj bilo odjeveno u bojama hrvatske

---

<sup>61</sup>HDA, Politička situacija, kutija 53, inv.br. 3988, *Izveštaj o političkim prilikama i događajima u mjesecu martu 1935. godine*, br. 750/1935

<sup>62</sup>Isto

<sup>63</sup>HDA, Politička situacija, kutija 53, inv.br. 3988, *Izveštaj o političkim prilikama i događajima u mjesecu aprilu 1935. godine*, br. 1005/1935

<sup>64</sup>Isto

<sup>65</sup>HDA, Izbori u Kraljevini Jugoslaviji, inv.br. 148, *Gobac Luka i drugovi seljaci iz Kozarice – politički istup*, br. 1052/1935

trobojnice, što je načelstvo protumačilo kao posljedicu „tih nekih“ političkih promjena, koje razni frankovački elementi pod vidom izborne akcije najavljuju poslije 5. svibnja, a djevojke je to očito ohrabrilo da izvedu takvu provokaciju. Protiv djevojaka je odmah proveden kazneni postupak.<sup>66</sup>Bile ove prijave opravdane ili ne, odnosno jesu li zaista prijavljeni izražavali političku volju onako kako im se iz prijava pripisuje i „dokazuje“, sama pojava političkog komentara kod stanovništva ili iskazivanja stajališta nošenjem nacionalnih boja iskazuje kako se stanovništvo polagano budi iz političkog mrtvila.

Iako je u travnju prijavljeno čak 24, dozvolu za održavanje dobilo je svega 9 političkih zborova. U razmaku od samo nekoliko dana bivša HSS održala je zborove u Lipovljanima i Rajiću koji su bili posjećeni u dosta velikom broju. U gostionici Alojzije Švab u Lipovljanima zbor je sazvaio Josip Turudija kao predstavnik bivše HSS u Lipovljanima, a okupilo se oko 200 ljudi, dok je u Rajiću na inicijativu Luke Karaturovića na zboru bilo prisutno nešto više od 100 ljudi. Prisutnima su se obratili Josip Palaić kao kandidat za narodnog poslanika na listi dr. Mačeka za kotar Novsku, njegov zamjenik i potpredsjednik kotarske organizacije bivše HSS Luka Karaturović i odvjetnik dr. Irenej Glunčić.<sup>67</sup>Jovo Škara je kao paralelni kandidat za kotar Novsku na listi Udružene opozicije dr. Mačeka održao četiri zbora, a njegova je akcija bila usmjerena na srpske glasove Seljačko demokratske koalicije. Zborove je održao u Voćarici, Rajiću, Jasenovcu i Novskoj na kojima se u prosjeku okupljalo nešto više od 50 ljudi. Osim seljaka, na zboru u Novskoj prisustvovali su većinom obrtnici i zanatlije, prijatelji spomenutog Škare koji je u dogledno vrijeme i sam boravio u Novskoj. U redovnom mjesečnom izvješću Kraljevskoj Banskoj upravi u Zagrebu kotarski načelnik navodi kako je Škara na svojim zborovima govorio ponešto drugačije od onoga što se moglo čuti na zborovima pristaša bivše HSS. Naime, i on je pozivao prisutne da izađu na izbore u što većem broju i da glasaju za listu Udružene opozicije čiji je nositelj dr. Maček, ali je za razliku od Mačekovaca (Hrvata) koji su na zborovima naglašavali hrvatsko pitanje, Škara napominjao kako nema ni hrvatskog ni srpskog pitanja pošto je to pitanje već riješeno, a na ovim (budućim) izborima će se odlučivati isključivo o tome kome će se dati povjerenje.<sup>68</sup>

---

<sup>66</sup>HDA, Politička situacija, inv.br. 3988, *Izveštaj o političkim prilikama i događajima u mjesecu aprilu 1935 godine*, br. 1005/1935

<sup>67</sup>Isto

<sup>68</sup>HDA, Politička situacija, inv.br. 3988, *Izveštaj o političkim prilikama i događajima u mjesecu maju 1935.*, br. 1256/1935

### 3.1.3. Režim u pripremi za skupštinske izbore

Kako se približavao svibanj, započela je i ozbiljnija akcija režima vezana za nadolazeće skupštinske izbore. Osim što kotar u travnju vezano za izbore posjećuju pomoćnik bana dr. Stevan Hadži i pomoćnik Ministra unutarnjih poslova Dragutin Antić<sup>69</sup>, Kraljevska banska uprava Savske banovine šalje strogo povjerljivu okružnicu svim kotarskim načelnicima u kojoj zahtjeva poduzimanje potrebnih mjera oko agitacije u narodu tome za koga glasovati na budućim izborima, što se posebno odnosilo na one koji na bilo koji način ovise o režimu. Ban naglašava da se upozore svi podređeni i najpouzdaniji državni i samoupravni činovnici, stručni referenti, učitelji i ostali službenici koji su u svakodnevnom kontaktu sa narodom, da svojim djelovanjem doprinesu i porade na upoznavanju naroda sa izvršenim i predstojećim programom rada Kraljevske vlade. No nije se stalo na tome. Bilo je potrebno sva državna i privatna poduzeća i ustanove, te ostale koji imaju državne ili banovinske koncesije, ili na bilo koji način ovise o režimu, podsjetiti da upute svoje radnike i službenike za koga da glasaju na dan izbora. Sve se to mora izvršiti diskretno, taktično, usmeno i pojedinačno preko upravnika, direktora ili šefa poduzeća, te ih naposljetku upozoriti na štetne mogućnosti i posljedice za poduzeće ili ustanovu ako svi radnici i službenici ne budu glasali isključivo za Vladinu listu. Nisu se zaboravili niti kočijaši, šoferi, ugostitelji, piljari, trgovci, ali i svi ostali koji su nezainteresirani za izbore i obično ne glasaju. Za sve se njih bilo potrebno „blagovremeno postarati“ i poduzeti najdiskretnije sve što je potrebno kako bi ih se uvjerilo da na dan izbora „postupe ispravno“. O strogoj povjerljivosti i „ispravnosti“ ovih dokumenata govori i zaključak bana koji naglašava da se dokument ne protokolira i uništi nakon čitanja.<sup>70</sup>

U nastojanju osiguranja izborne pobjede svi su „kotačići“ vladajućeg sistema morali raditi besprijekorno i u službi režima. Ban je prema uputama Ministarstva unutrašnjih poslova uputio okružnicu svim kotarskim načelnicima o načinu formiranja kotarskih odbora i općinskih izbornih pododbora. U Beogradu je osnovan glavni odbor koji upravlja svim poslovima i izdaje upute banovinskim izbornim odborima. Njima su podređeni kotarski izborni odbori koji preko općinskih pododbora izvršavaju upute iz samog vrha, aza režim je važno da su njihovi članovi utjecajni i ugledni ljudi koji su nesumnjivo privrženi jedino

---

<sup>69</sup>HDA, Politička situacija, inv.br. 3988, *Izveštaj o političkim prilikama i događajima u mjesecu aprilu 1935 godine*, br. 1005/1935

<sup>70</sup>HDA, Savska banovina. Odjeljenje upravnog odjeljenja za državnu zaštitu, kutija 31, Strogo pov. br. službeno, *Državnih i samoupravnih službenika rad u narodu*

Kraljevskoj vladi.<sup>71</sup>Ništa se nije prepuštalo slučaju, a svako odstupanje od režimske politike snosilo je posljedice. Kada se Gjilas Ilija, predsjednik općine u Jasenovcu, kandidirao kao zamjenik kotarskog kandidata Jove Škare na zemaljskoj listi Udružene opozicije, odmah je razriješen dužnosti. Na njegovo je mjesto došao pogodniji Petar Vuletić kao pristaša državnog i narodnog jedinstva. Kotarskom načelniku općinski odbor u Jasenovcu nikako nije pasao pošto je naginjao opozicijskoj listi dr. Mačeka, ali je ipak trezveno izvještavao kako ne bi bilo oportuno da se cijeli odbor razrješuje dužnosti s obzirom na nadolazeće skupštinske izbore.<sup>72</sup>Upute Ministarstva unutrašnjih poslova vezano za općinske predsjednike bile su kratke i jasne: *niti jedan predsjednik općine ne smije i dalje ostati na tome položaju ukoliko se primi za kandidata na opozicijskoj listi dr. Mačeka. Čim koji slučaj nesumljivo utvrdite, smjenite ga i o tome izvjestite.*<sup>73</sup>Službenici i činovnici koji su pokazivali i najmanje simpatije prema hrvatskom narodnom pokretu redovno su upućivani u prijevremenu mirovinu, novčano kažnjavani ili premješteni u zaostale predjele države. Novljanski gruntovčar Marko Canjar žrtva je upravo takve politike. Kažnjen je sa 8 dana zatvora pošto je na političkom zboru pristaša bivše HSS u Novskojuzviknuo „Živio Svetozar Pribičević“, a Kraljevskoj banskoj upravi u Zagrebu odmah je upućen prijedlog od strane kotarskog načelstva za njegov premještaj, *što će biti u interesu i njega samoga, jer ovdašnji milje života loše na njega utiče.*<sup>74</sup>Pritisci na službenike, činovnike, građanstvo i mnogobrojno seljaštvo nisu pokolebali hrvatske birače da izađu na izbore i izraze svoju volju, što je naposljetku izborni rezultat jasno pokazao.

### 3.2. Skupštinski izbori 5. svibnja 1935. godine

Pored vladine liste Bogoljuba Jeftića i zemaljske liste Udružene opozicije sa nositeljem dr. Vladkom Mačekom, za skupštinske izbore 5. svibnja 1935. godine prijavljena je i lista „Zbor“ Dimitrija Ljotića, te lista staroradikala (pašićevaca) s nositeljem Božom Maksimovićem.<sup>75</sup>U kotaru Novska na vladinoj zemaljskoj listi Bogoljuba Jeftića kotarski

---

<sup>71</sup>HDA, Savska banovina. Odjeljenje upravnog odjeljenja za državnu zaštitu, kutija 31, *Sreski izbornih odbora i općinskih izbornih pododbora za iduće izbore formiranje i izvještaj sa podacima.* (nema broja)

<sup>72</sup>HDA, Savska banovina. Odjeljenje upravnog odjeljenja za državnu zaštitu, kutija 31, *Gjilas Ilija predsjednikopštine u Jasenovcu – predlog za njegovu razrješnje*, br. 801/1935

<sup>73</sup>HDA, Savska banovina. Odjeljenje upravnog odjeljenja za državnu zaštitu, kutija 31, *Strogo povjerljivo*

<sup>74</sup>HDA, Savska banovina. Odjeljenje upravnog odjeljenja za državnu zaštitu, kutija 17, *Držanje službenika prema današnjem režimu - postupak*, br. 332

<sup>75</sup>Hrvoje Matković, *Povijest Hrvatske seljačke stranke*, Naklada Pavičić, Zagreb, 1999., str. 341

kandidat bio je Dragutin Karla Kovačević, na listi Udružene opozicije kao kandidati su postavljeni Josip Palaić i Jovo Škara, Zbor Dimitrija Ljotića predstavljao je Ozren Bačić, a listu Bože Maksimovića dr. Đorđe Kotur.<sup>76</sup>Službeni rezultati na razini kraljevine Jugoslavije pokazali su da je vladina lista dobila 1,746.982 glasa ili 60,6%, Udružena opozicija 1,070.345 glasova ili 37%, Zbor 35.549 ili 1,2% i lista Bože Maksimovića 24.088 ili 0,8% glasova. Prema izbornom zakonu lista koja dobije većinu automatski dobiva 3/5 svih mandata, a zatim sudjeluje i u diobi ostalih mandata. Bilo je potrebno izabrati 370 zastupnika, pa je prema takvim kriterijima vladina lista u Narodnoj skupštini dobila 303, a lista Udružene opozicije svega 67 zastupničkih mjesta. U mnogim izbornim kotarima mandate su dobivali kandidati za koje je glasovao vrlo mali broj birača, a ne onaj kandidat koji je dobio većinu. Također, vlada je koristila poziciju vlasti u javnom izjašnjanju, stoga ju opozicija nakon održanih izbora optužuje za pritisak na birače i falsificiranje rezultata.<sup>77</sup>

Nakon objavljenih rezultata izbora HSS je odlučio da ne ulazi u novoizabranu skupštinu. Unatoč nepravednoj podjeli mandata, broj glasova za Udruženu opoziciju nesumnjivo upućuje na njezin uspjeh, a to se posebno odnosi na HSS. Bez obzira na javno glasovanje, prilikom kojeg se svaki birač mora pred izbornom komisijom usmeno izjasniti za koju listu glasuje, hrvatski su se birači u velikoj većini opredijelili za listu s nositeljem dr. Vladkom Mačekom. U kotaru Novska bilo je upisano 8.135 birača, a izborima je pristupilo 6.767 ljudi. Lista Udružene opozicije sa kandidatima Josipom Palaićem i Jovom Škarom dobila je 4.296 ili 64% glasova dok je za Dragutina Karlu Kovačevića kao kandidata na vladinoj listi glasovalo 1.550 ili 23% birača. Ostalih 13% glasova podjelile su opozicijske liste Ozrena Bačića (Zbor 759 glasova) i dr. Đorđe Kotur (staroradikali 162 glasa).<sup>78</sup>Do tada politički pasivno i indiferentno, seljaštvo se u velikom broju odazvalo na izbore, te je njegov veći dio pristao uz opozicijsku listu dr. Mačeka i izabralo Josipa Palaića kao narodnog poslanika za kotar Novsku.Štoviše, u određenim su slučajevima čitava sela glasovala isključivo za HSS. Takav primjer su Jamarice u kojima je službu vršio učitelj ĐukaČaić, a prema izvještaju kotarskog predstojnikaučitelj je bio svojevrsni „duhovni vođa“ u selu koje je u cijelosti zajedno s njim glasovalo za HSS.<sup>79</sup>

---

<sup>76</sup>HDA, Politička situacija, kutija 53, inv. br. 3989, *Tromjesečni izvještaj o radu opće uprave*, br. 1460/1935

<sup>77</sup>Hrvoje Matković, *Povijest Hrvatske seljačke stranke*, Naklada Pavičić, Zagreb, 1999., str. 341

<sup>78</sup>HDA, Politička situacija, kutija 53, inv. br. 3989, *Tromjesečni izvještaj o radu opće uprave*, br. 1460/1935

<sup>79</sup>HDA, Politička situacija, kutija 54, inv.br. 4087, *Izveštaj o Hrvatskoj zastavi postavitoj na jedno drvo u selu Jamarice*, br. 719/1935

Zabrinutost kotarskog predstojnika da bi u slučaju obnove političkog života određeni broj pristaša vladine stranke prešao (ili se vratio) u redove starih stranaka na kraju se pokazala istinitom. Izražava nezadovoljstvo prema držanju službenika, činovnika i ostalih koji su u službi režima, a na izborima su u velikom broju iskazali povjerenje opoziciji. Građanstvo predstavljeno s malim brojem trgovaca i obrtnika u velikom je broju također glasovalo za opozicijske liste. Kotarski predstojnik nastojao je omalovažiti uspjeh koji je „Udružena opozicija“ postigla u građanstvu, naglašavajući u svojem mjesečnom izvješću Kraljevskoj banskoj upravi kako su to učinili iz straha od odmazde seljaka, te su nastojali zadržati status quo. Naime, prema njegovom izvješću, naročito su obrtnici iz Novske glasovali za paralelnog kandidata na Mačekovoj listi, Srbina Jovu Škaru, jer su time nastojali sačuvati neutralnost i nezamjerati se prema dolje, ali ni prema vlasti. Naglašava *da ovakovo njihovo rezonovanje i ovakovo držanje za vreme izbora nije od strane vlasti ostalo nezapaženo, jer iako je Jovo Škara Srbin, opet je samo opozicija*.<sup>80</sup>Odmazde na kraju ipak nije bilo ni prema onom malom broju trgovaca koji su glasovali za vladinu listu. Manji incidenti koji su se događali za vrijeme ili neposredno nakon izbora nisu od velike političke i društvene važnosti, ali nam indirektno ukazuju na stanje svijesti hrvatskog seljaštva koje se nakon spomenutih izbora ohrabrilo i polagano započelo otvorenije isticati privrženost politici HSS-a i svoje protivljenje državnom režimu. Nižu se podaci o pjevanju zabranjenih pjesama<sup>81</sup>, isticanju hrvatskih zastava<sup>82</sup>, političkoj agitaciji i širenju „alarmantnih“ vijesti<sup>83</sup>.

Politička se situacija u kotaru Novska naposljetku počela smirivati ubrzo nakon izbora. Prvaci HSS-a u kotaru pozdravili su odluku vodstva stranke o bojkotu odlaska u Narodnu skupštinu, kao i pad Jevtićeve vlade, smatrajući da će time doći do poboljšanja političkih prilika u državi. To je općenito bio stav vodstva stranke iz Zagreba, pošto se nova vlada

---

<sup>80</sup>HDA, Politička situacija, kutija 53, inv.br. 3988, *Izveštaj o političkim prilikama i događajima u mjesecu maju 1935*, br. 1256/1935

<sup>81</sup>HDA, Politička situacija, kutija 56, inv.br. 4468, *Kocijan Mato i drugi seljaci iz Stare Subocke pjevali zabranjene i izazivačke političke pjesme*, br. 701/1935; HDA, Politička situacija, kutija 56, inv.br. 4466, *Tadej Franjo i drugovi iz Novske pjevanje plemenskih pjesama*, br. 1188/1935; HDA, Politička situacija, kutija 56, inv.br. 4471, *Jugović Mato i drugi seljaci iz Ušticelicali „Živila samostalnost Hrvatske“ na crkvenom zboru*, br.841/1935; HDA, Politička situacija, kutija 56, inv.br. 4472, *Crnojević Andrija i drugi seljaci iz Stare Subocke pjevali izazivačke pjesme i vrijeđali iz političkih razloga*, br. 798/1935; HDA, Politička situacija, kutija 56, inv.br. 4484, *MažnarićImbro i drugovi seljaci iz Stare Subocke – separatistički poklici*, br. 1621/1935

<sup>82</sup>U selu Jamarica preko noći je na jablanu osvanula hrvatska zastava. Pošto je cijelo selo bilo odano politici Mačeka i štitilo počinitelja, nije se moglo utvrditi krivca navedenog djela. (HDA, Politička situacija, kutija 54, inv.br. 4087, *Izveštaj o Hrvatskoj zastavi postavioj na jedno drvo u selu Jamarice*, br. 719/1935).

<sup>83</sup>Nekoliko dana nakon skupštinskih izbora Kata Špendić je po dolasku iz Zagreba u dućanu komentirala izborne rezultate koji su u suprotnosti sa rezultatima donesenim u službenim novinama, odnosno kako je upravo opozicija dobila većinu. Osuđena je sa 200 dinara globe, no pošto je 29.6.1935. donesena *Amnestija*, njena je kazna kao „krivica političke prirode učinjena povodom izbora“ oprostena i postupak obustavljen (HDA, Politička situacija, kutija 56, inv.br. 4422, *Širenje lažnih vijesti po Špendić Kati*).

Milana Stojadinovića predstavljala kao korak prema liberalizaciji političkog života u zemlji. Osim što je nova vlada bila koalicija sastavljena od starih političkih stranaka<sup>84</sup>, što je bio očiti otklon od šestosiječanjske diktature u kojoj su iste zabranjene i okrivljene za političku krizu, vlada Milana Stojadinovića priznala je i postojanje hrvatskog pitanja i najavila njegovo rješenje.<sup>85</sup> Dojam kako vlada doista želi riješiti hrvatsko pitanje i tolerancija prema djelovanju HSS-a potaknuli su vodstvo stranke da se pozabavi obnovom svojih organizacija i da održava političke sastanke i razne manifestacije po selima.

---

<sup>84</sup>Milan Stojadinović dobio je mandat za sastav vlade koju je činila koalicija triju starih političkih stranaka: dijela Radikalne stranke, Slovenske narodne stranke i Jugoslavenske muslimanske organizacije, koje su se udružile u novu političku formaciju nazvanu *Jugoslavenska radikalna zajednica* (skraćeno JRZ ili „jereza“). Pošto je nastala od bivših političkih stranaka ona se bitno razlikovala od dotadašnje *Jugoslavenske narodne stranke* (JNS) koja je bila režimska stranka stvorena „odozgo“.

<sup>85</sup>Iako se formiranjem nove vlade dobiva dojam o napuštanju politike šestosiječanjske diktature, knez Pavle ne želi ozbiljnije dirati u osnovne postulate dotadašnjeg režima. Pronašao je upravo one stranačke prvake koji su spremni sklopiti pakt sa dvorom, preuzeti vlast i očuvati Oktroirani ustav. Oživljavanje političkih stranaka nije značilo i napuštanje Oktroiranog ustava, već se nastojalo tu i tamo taktički liberalnije primjenjivati političke zakone starog režima. Time se samo stvarala iluzija drugačijeg političkog djelovanja i otvaranja nove etape u politici zemlje.

#### 4. HSS i kotar Novska nakon petosvibanjskih izbora

Kratko zatišje nakon održanih skupštinskih izbora prekinuto je već u srpnju kada se održavamanifestacija povodom Mačekovog rođendana kao prva veća manifestacija HSS-a u kotaru Novska. Premda nije službeno organizirana od same stranke i premda su organizatori i sudionici naglašavali njenu spontanost kao pokazatelja duboke želje, volje i ljubavi naroda prema vođi hrvatskog naroda, manifestacija takve veličine vjerojatno je bila isplanirana i podržavana od strane lokanog vodstva HSS-a. Već od jutra 21. srpnja u Novsku su počeli dolaziti seljaci iz čitavog kotara, da bi se naposljetku popodne formirala povorka od 2.000 do 2.500 ljudi sa 80 konjanika, 25 biciklista i dva glazbena sastava. Povorka je popraćena isticanjem hrvatskih zastava i jednim neprijavljenim zborom na kojem su govore održali Irenej Glunčić, Josip Palaić, Luka Karaturović i Slavko Bursik. Govori su bili u okviru proslave Mačekovog rođendana i imendana, jedino se Glunčić dotaknuo teme hrvatske zastave koja je kotarskog predstojnika posebno zasmatala i na temelju čega je, prema njegovom mišljenju, ova manifestacija poprimila obilježje političkog zbora. Glunčić je hrvatsku zastavu istaknuo kao sveti simbol hrvatskog naroda, te prisutnima zahvalio na njezinom „uskrsnuću“. Istaknuo je borbu koja je bila potrebna da bi se taj simbol mogao danas vijoriti, te naglasio da je narod još daleko od pobjede i od slobode za koju se mora i dalje boriti.<sup>86</sup>Pošto su povorka i zbor održani bez dozvole, protiv odgovornih „krivaca“ odmah je proveden postupak. Glunčić je na sebe preuzeo odgovornost za organiziranje manifestacije, te je presudom novljanskog načelstva bio osuđen platiti novčanu kaznu od 2.500 dinara. Ostali sudionici oslobođeni su optužbe da su inicijatori manifestacije i isticanja zastava, ali su kao i svi ostali koji su isticali zastave u povorci ili na svojim domovima presuđeni sa kaznom od 300 dinara.<sup>87</sup>

Događaji poput ovog ukazivali su na postupnu promjenu koja je započela u drugoj polovici 1935. godine i na otvorenije istupanje hrvatskog građanstva i seljaštva koje je skupštinske izbore doista smatralo prekretnicom u političkom i društvenom životu hrvatskog naroda. Režim je bio svjestan promjena koje su se počele odvijati. Vrh u Beogradu shvaćao je da narodni pokret upravo pod vodstvom HSS-a uzima velikog maha, ali isto tako bio je skeptičan prema homogenosti pokreta koja je narušena koketiranjem određenog dijela stranke

---

<sup>86</sup>HDA, Politička situacija, kutija 53, inv.br. 3988, *Mjesečni izvještaj o političkim prilikama i događajima u mjesecu srpnju 1935.*, br. 1700/1935

<sup>87</sup>HDA, Grupa VI, kutija 11, inv.br. 584, *Rođendan i imendan dr. Mačeka – proslava*, br. 1572/1935



sa frankovačkim elementima. To dokazuje i konstantan strah vladajućih od rada frankovaca, separatista i Pavelićevih agenata čiji utjecaj, prema izvješću Ministarstva unutarnjih poslova, jača i uzima maha nauštrb HSS-a.<sup>88</sup> Činjenica je da su usporedno sa političkim buđenjem i stranačkom aktivnosti HSS-a u njoj prostor pronašle i razne druge političke i društvene skupine, ne nužno ideološki i programatski povezane sa samim HSS-om. No, njihov je utjecaj tada još uvijek bio slab, što dokazuje i izvještaj kotarskog predstojnika koji naglašava kako je Maček u hrvatskom selu i među seljaštvom (konkretno u kotaru Novska) ipak neosporni autoritet, dok je Pavelić relativno nepoznat seljačkim masama.<sup>89</sup> Postojala je jasna distinkcija u političkoj ideologiji između dviju navedenih skupina i kotarski je predstojnik bio svjestan da HSS sa Vlatkom Mačekom na čelu ima neupitnu premoć među seljaštvom, dok se rad onog malog broja frankovačkih elemenata i dalje budno pratio. Bez obzira na to, kotarski predstojnik upozorava kako bi frankovački elementi mogli u budućnosti pridobiti velik dio neupućenih seljaka u opoziciji koji prima sve i pozdravlja sve, što će se naposljetku pod utjecajem turbulentne europske politike krajem 30-ih godina 20. st. i dolaskom rata na naše područje ipak pokazati istinitim.

Načelstvo je s vremenom bilo suočeno sa sve brojnijim istupima vezano za isticanje hrvatskih zastava, vrpce, znački i ostalih simbolau hrvatskim bojama na koje komandiri žandarmerijskih stanica i kotarski predstojnik jednostavno nisu pronalazili adekvatan odgovor. Suočeno sa otvorenijim istupom hrvatskog građanstva i seljaštva, režim je i najmanju sitnicu smatrao „plemenskom“ provokacijom, a nejasno tumačenje zakona koji se dotiče isticanja zastava i simbola dovelo je do apsurdnih situacija. Jedna od takvih je i traženje odgovora vezano za najmanju sitnicu u kotaru od Kraljevske banske uprave u Zagrebu, koja potom o problemu odmah obavještava Ministarstvo unutarnjih poslova u Beogradu od kojega traži daljnje naređenje, što je pokazatelj centraliziranosti sustava u kojem se kotarski predstojnik ne smatra dovoljno odgovornim donositi odluke ako one nisu donesene ili potvrđene sa samog vrha.

Odličan primjer je crkvena procesija koja se održala u Jasenovcu u srpnju 1935. godine. Na njoj su četiri djevojke bile odjevene u narodne nošnje ukrašene vrpčama u bojama hrvatske trobojnice. Predstojništvo djevojkama tada nije izreklo nikakvu kaznu s obzirom da je kotarski predstojnik dobio informacije od povjerljivih ljudi kako se ipak radilo o

---

<sup>88</sup>HDA, Politička situacija, kutija 53, inv.br. 4036, *Obavještavanje o stanju i prilikama na selu*, Dopis bana Savske banovine od 2.7.1935.

<sup>89</sup>HDA, Politička situacija, kutija 53, inv.br. 4036, *Obavveštenje o stanju i prilikama na selima – provera, Novska, dne. 4. jula 1935.*, br. 1462/1935.

tradicionalnom crkvenom običaju na kojem su se djevojke oduvijek kitile vrpcama hrvatske trobojnice. Od Kraljevske banske uprave predstojnik traži objašnjenje i upute treba li u takvim slučajevima ipak postupati kažnjivo, s obzirom da se odredbe zakona odnose samo na zastave, a ne na razne vrpce, značke i druge simbole u plemenskim bojama.<sup>90</sup> Kao odgovor na mnoge slične upite i izvještaje ostalih kotarskih predstojnika, Kraljevska banska uprava Savske banovine prenosi upute Ministarstva unutarnjih poslova u obliku okružnice svim kotarskim predstojnicima o pravilnom postupanju nadležnih vlasti i organa vezano za isticanje i nošenje zastava, dijelova odjeće, vrpce i značaka u plemenskim bojama. Prema članku 29. *Zakona o nazivu i podjeli Kraljevine na upravna područja*, dopušteno je isticanje samo državne zastave. Isticanje i nošenje isključivo zastava u plemenskim bojama je zabranjeno, dok se dijelovi odjeće, vrpce, šeširi i značke ne smatraju plemenskim zastavama, stoga njihovo isticanje i nošenje nije zabranjeno. Od lokanih organa vlasti tražilo se taktičnije pristupanje problemu koji su poneki kotarski predstojnici do tada rješavali nasilnim oduzimanjem zastava i ostalih predmeta u bojama hrvatske trobojnice. Nikako nije poželjno postupanje odmah na licu mjesta i na silu oduzimanje zastava ukoliko dođe do njihovog isticanja i nošenja, već je krivce bilo potrebno popisati i protiv njih podnijeti kaznenu prijavu nadležnoj vlasti.<sup>91</sup> Na taj se način nastoji ublažiti napetost koja bi se dogodila u slučaju nasilnog skidanja zastava, no sve je to dio širokog političkog plana o općenitom ublažavanju pristupa režima prema opoziciji. Naoko blažim toleriranjem isticanja zastava, simbola, kao i slobodnijeg stranačkog rada, skupova i HSS-ovih manifestacija, režim je nastojao usporiti i zaustaviti proces radikalizacije hrvatskog pitanja.<sup>92</sup> Oporba se nastojala svesti u legalne okvire kako bi se lakše mogla kontrolirati. S druge strane, politika sitnih koncesija režima i tolerancije prema hrvatskoj opoziciji omogućavala je slobodnije djelovanje i organiziranje HSS-a koji je do tada nekoliko godina bio u ilegali i bez svojih podružnica na terenu. Prema svemu što je slijedilo, za stranku je zaista započelo novo i povoljnije doba.

I u novljanskom kotaru se nastojalo raditi na političkom osvješćivanju seljaštva i uspostavljanju mjesnih političkih organizacija HSS-a u novoj političkoj klimi. U tome su se osobito isticali novljanski odvjetnik Irenej Glunčić, narodni poslanik Josip Palaić i njegov zamjenik Luka Karaturović. Obilazili su kotar i obavljali tajne sastanke sa pristašama i

---

<sup>90</sup>HDA, Politička situacija, kutija 54, inv.br. 4089, *Janjušić Jela i drugi iz Jasenovca, kićenje vrpcama hrvatskim plemenskim bojama*, br. 1505/1935

<sup>91</sup>HDA, Politička situacija, kutija 54, inv.br. 4142, *Isticanje i nošenje plemenskih zastava i nošenje delova odela i značaka plemenskih boja – način pravilnog postupanja nadležnih vlasti i organa.*, br. 53200/1935.

<sup>92</sup>Bez obzira što zastave toleriraju i nasilno ne skidaju, lokalni organi provode kaznene postupke protiv onih koji ih ističu.

prvacima pojedinih sela na kojima se dogovaralo o budućem ustroju mjesnih organizacija HSS-a. Kotarski predstojnik u srpnju izvještava kako se prvaci HSS-a trude da još jače organiziraju i pridobiju hrvatsko seljaštvo za politiku dr. Mačeka, te kako se sa sigurnošću može reći da je ondašnje hrvatsko seljaštvo u potpunosti i prihvatilo tu politiku.<sup>93</sup> Glunčić je posebno istaknut kao osoba koja politički utječe na seljačke mase. Pomoćnici raznih obrtničkih struka i mladi okupljali su se ponekad u njegovom stanu, a naročito u društvenom domu u Novskoj, koji je prema riječima kotarskog predstojnika „leglo i ognjište Mačekovaca, ovdašnjih pristaša separatizma.“<sup>94</sup> Tajno organiziranje ogranaka HSS-a u kotaru u početku je svedeno samo na izbor vodstava pojedinih lokalnih organizacija. Nažalost, o samim osnivanjima lokalnih organizacija nisu sačuvani konkretni pisani dokumenti, već se preko izvješća kotarskog predstojnika o političkoj situaciji u kotaru može indirektno zaključiti da se organiziranju istih pristupilo. Njegova kasnija izvješća iz polovice 1938. godine ukazuju na to da su organizacije HSS-a svugdje tajno provedene i da imaju svoja vodstva na kotarskoj, općinskoj i seoskoj razini u svim hrvatskim krajevima kotara Novska. Članovi se nisu upisivali, niti su izdavane iskaznice, ali se o njima vode tajni spiskovi.<sup>95</sup> Josip Palaić također je bio aktivan. On je prilikom crkvenih manifestacija i raznih drugih proslava obilazio kotar i koristio te prigode za održavanje tajnih sastanaka i dogovora sa pristašama.<sup>96</sup>

U studenom 1935. godine održana je u Novskoj manifestacija prigodom proslave stogodišnjice hrvatske himne, na kojoj se okupilo mnoštvo ljudi, a u velikom broju došli su i seljaci iz obližnjih sela. Organizirano od strane pjevačkog i tamburaškog društva „Šubić“ iz Novske u suradnji sa lokalnim vodstvom bivše HSS, manifestacija se iskoristila za susret seljaštva sa svojim političkim vođama, a iz Zagreba su na proslavu stigli i izaslanici samog Mačeka, narodni poslanici dr. Josip Torbar i profesor Slavko Fridrih. Na gotovo svim kućama u Novskoj bile su istaknute hrvatske zastave, a zastave su se nosile i u povorci seljaka koja se nakon mise u crkvi kretala prema društvenom domu. Tamo su Torbar i Fridrih kao Mačekovi izaslanici održali prigodne govore koji su se kretali uglavnom u okviru proslave stogodišnjice hrvatske himne i crtica iz povijesti hrvatskog naroda. Kotarski predstojnik izvještava kako je zbor prošao u miru i bez ikakvog incidenta, osim što su se iz publike tu i tamo čule upadice i

---

<sup>93</sup>HDA, Politička situacija, kutija 53, inv.br. 3988, *Mjesečni izvještaj o političkim prilikama i događajima u mjesecu julu 1935.*, br. 1700/1935.

<sup>94</sup>HDA, Politička situacija, kutija 55, inv.br. 4358, *Glunčić dr. Irenej iz Novske širi među omladinom separatizam i potstrekava je protiv organa vlasti*, br. 663/1935.

<sup>95</sup>HDA, Grupa VI, kutija 12, inv.br. 662, *Osnivanje Hrvatske seljačke stranke u srezu Novska*, 15.6.1938., br. 536/1938.

<sup>96</sup>HDA, Politička situacija, kutija 53, inv.br. 3988, *Mjesečni izvještaj o političkim prilikama i događajima u mjesecu oktobru 1935.*, br. 2160/1935.

klicanja Mačeku i hrvatskom narodu. Prema zaključku predstojnika, Torbar i Fridrih su svojim govorima ustvari održali politički zbor za koji nisu imali dozvolu, stoga je pjevačko i tamburaško društvo Šubić kao glavni organizator proslave pozvano na odgovornost. Naposljetku je 170 osoba kazнено prijavljeno, u što spadaju i oni koju su nosili i isticali hrvatske zastave.<sup>97</sup>

Rezultat aktivnijeg političkog gibanja lokalnog vodstva stranke među narodom su i podnesene ostavke odbornika u pojedinim općinama. To se s vremenom pokazao kao puno ozbiljniji problem o kojem kotarski predstojnik izvještava Kraljevsku bansku upravu već krajem 1935. godine.

#### **4.1. Borba za lokalnu samoupravu**

Iako političke stranke i dalje nisu bile formalno dopuštene, bilo je jasno kako se bivša HSS potajno organizirala u svakom selu u kotaru, a utjecaj stranke najviše se osjećao upravo prilikom kolektivnog i smišljenog davanja ostavki u općinama. Naime, *Zakon o općinama* od 14. ožujka 1933. definira općine ponajprije kao „samoupravna tijela“, ali se njime zapravo nastojala ojačati državna kontrola nad općinama. „Općina je prema zakonu najniže tijelo opće uprave u kojoj se susreću dva oblika vlasti. Općinski načelnik i općinska uprava (koju čine državni službenici) određeni su kao tijela državne uprave i podređeni su kotarskom predstojniku. On je izravno odgovoran banovini, a ona je u svim važnijim pitanjima (posebice onima koja bi mogla imati politički karakter) pitala Ministarstvo unutarnjih poslova. Ovako provedena zakonska regulativa trebala je omogućiti nesmetano funkcioniranje potpuno centralizirane države.“<sup>98</sup> No, zakon je u općini ostavio i drugi oblik vlasti u vidu općinskog odbora kao tijela samouprave, koji se sastojao od 18 do 30 članova izabranih na općinskim izborima. „Odbor kao samoupravno tijelo i općinska uprava kao državno, imali su podijeljene ovlasti u općini, koje je nadgledao, odobravao ili zabranjivao kotarski predstojnik.“<sup>99</sup>I upravo se tu ukazala prilika za otpor vladajućem režimu i stvaranje paralelnog sustava lokalne vlasti gotovo neovisnog od službene politike monarhističke Jugoslavije, svojevrsne „države u

---

<sup>97</sup>HDA, Politička situacija, kutija 53, inv.br. 3988, *Mesečni izvještaj o političkim prilikama i događajima u mjesecu novembru 1935. godine.*, br. 2298/1935.

<sup>98</sup>Suzana Leček, *Borba Hrvatske seljačke stranke za općinsku samoupravu 1936. – 1939.*, ČSP 40 (2008) 3, str. 1001

<sup>99</sup>Isto

državi“ pod okriljem HSS-a. Iako je zakon naizgled osiguravao bespogovorno provođenje odluka državnog vrha, pokazalo se da ipak ima prostora za ostvarivanje određene kontrole u općini i „stvaranje problema“ državnim službenicima i kotarskom predstojniku od strane većinski HSS-ovih općinskih odbora. Općinski odbor je imao određene mehanizme utjecaja na rad državne uprave u općini, a to je bilo njegovo pravo da bira predsjednika općine, prihvaća proračun te financijski osigurava neke poslove uprave. Kada je započeo pasivni otpor općinskih odbora krajem 1935., a nakon općinskih izbora i borba između novoizabranih odbora i općinskih službenika koje je nastojao zaštititi kotarski predstojnik, postalo je očito da je hrvatski narodni pokret pod palicom bivše HSS i u kotaru Novska uhvatio maha.

Već su u studenom 1935. godine u svim općinama kotara Novska ostavke podnijeli odbornici koji su bili pristaše politike bivše HSS.<sup>100</sup> Kotarski predstojnik pretpostavio je da je cilj ovih ostavki pokušaj izazivanja prijevremenih izbora kako bi odbori u potpunosti prešli u ruke opozicije. Prema problemu je postupio u skladu sa okružnicom Upravnog odjela Savske banovine u kojoj se kotarskim predstojnicima naređuje da ostavke općinskih odbora jednostavno ne prihvaćaju.<sup>101</sup> Kako u svom članku *Borba Hrvatske seljačke stranke za općinsku samoupravu 1936. – 1939.* navodi Suzana Leček, upravo nam reakcija državnog vrha pokazuje da su počela neka druga vremena i da se više ne koriste sredstva krajnje prisile, premda se i dalje nastoji otežati rad i spriječiti utjecaj HSS-a. Od kotarskih se predstojnika očekivalo da koriste sva sredstva koja su u zakonskim ovlastima i da ne prihvaćaju kolektivne ostavke, ali da s druge strane nastoje neformalnim pritiscima navesti predsjednike općina i dio odbornika na suradnju. Jednostavno naređenje i prepuštanje otpora tijelima prisile (žandarmeriji) više nije bila opcija. Kotarski predstojnik u Novskoj sa problemom ostavki nosio se jednako kao i ostali kotarski predstojnici suočeni s istim. Ostavke nije prihvaćao pod raznim izgovorima, „neispunjavanja formalnosti zakona“ (neke nisu bile taksirane, druge pak nisu bile dovoljno dobro obrazložene).<sup>102</sup> No odbornici su i za to pronašli rješenje – jednostavno su prestali dolaziti na sjednice.

Iz mjeseca u mjesec kotarski predstojnik navodi kako u radu općinskih uprava nema nekorektnosti, te kako protiv njih nije bilo nikakvih prijava niti postupaka, dok s druge strane općinski odbori i dalje vrše pasivni otpor. Općinski odbori u Novskoj nutarnjoj, Krapju,

---

<sup>100</sup>HDA, Politička situacija, kutija 53, inv.br. 3988, *Mesečni izvještaj o političkim prilikama i događajima u mjesecu novembru 1935. godine*, br. 2298/1935.

<sup>101</sup>Izvješće Upravnog odjela Savske banovine ( dalje UO SB) Ministarstvu unutrašnjih poslova za rujanj 1935., listopad 1935. (nepotpuno, nedatirano), HDA, UO SB, kutija 251, br. 197/1935.

<sup>102</sup>HDA, Politička situacija, inv.br. 4731, *Tromjesečni izvještaj o radu opće uprave za siječanj/veljaču/ožujak*, br. 436/1936.

Lipovljanima, Međuriću i Banovoj Jarugi uopće nisu funkcionirali. S druge strane, u općinama Jasenovac, Rajić, Lonja i Novskoj vanjskoj u odborima nisu većinu imali pristaše bivše HSS, tako da su oni uspijevali obavljati barem tekuće poslove, iako nisu bili u punom sastavu.<sup>103</sup> Odugovlačenje prihvatanja ostavki odbornika od strane kotarskog predstojnika na kraju nije dalo željenog rezultata. Odbornici su iz mjeseca u mjesec odbijali dolaziti na sjednice, a stvar se zakomplicirala početkom 1936. godine kada je bilo potrebno donijeti proračun, što je bila ovlast upravo općinskih odbora. U kotaru Novska, kao i u ostalim dijelovima banovine, moralo se pribjeći prisilnim mjerama, tako da se proračun neposlušnih općinarazrezivao po dvanaestinama. Proračuni su doneseni jedino u općinama Rajić, Novska vanjska, Jasenovcu i Lonji, pošto su jedino u njima odbori koliko toliko funkcionirali, dok su se u općinama Lipovljani, Međurić, Krapje, Banova Jaruga i Novska nutarnja vršili izdaci po dvanaestinama proračuna.<sup>104</sup>

#### **4.1.1. Općinski izbori 1936. godine**

Krajem ljeta 1936. godine istjecao je trogodišnji mandat starim općinskim odborima, te je vlada raspisala izbore koji su se u Savskoj banovini trebali održavati gotovo tri mjeseca u svih 518 seoskih općina (od kraja kolovoza do studenog). U kotaru Novska izbori se nisu održali istovremeno u svim općinama. Najprije su na red došle one „najneposlušnije“. Pošto je stanje u nekim općinama bilo ozbiljno i pošto su kolektivne ostavke podnijeli gotovo svi odbornici, kotarski predstojnik bio je primoran u njima postaviti privremene općinske uprave čiji je cilj bio vršenje tekućih poslova do izbora koje je najavio za 30. kolovoz 1936. godine. U Banovoj Jarugi je od listopada 1935. do siječnja 1936. ostavke dalo 13 od 18 odbornika, u Novskoj nutarnjoj još u rujnu 1935. godine kolektivnu ostavku dalo je 18 od 24 odbornika i nisu se pojavljivali na sjednicama, dok u Međuriću na sjednice nije dolazilo 13 od 18 odbornika koji su također dali kolektivne ostavke još u studenom 1935. godine. Sve je to primoralo kotarskog predstojnika da popusti i prizna njihove ostavke, te je u srpnju 1936. godine postavio u njima privremene uprave i raspisao izbore.<sup>105</sup> Ni u ostalim općinama stanje

---

<sup>103</sup>HDA, politička situacija, inv.br. 4731, *Tromjesečni izvještaj o radu opće uprave za siječanj/veljaču/ožujak*, br. 436/1936.

<sup>104</sup>HDA, Politička situacija, inv.br. 4731, *Tromjesečni izvještaj o radu opće uprave za travanj/svibanj/lipanj*, br. 885/1936.

<sup>105</sup>HDA, Izbori u Kraljevini Jugoslaviji, inv.br. 252, *Banova Jaruga općina, postavljanje privremene općinske uprave i raspis vanrednih opć. izbora*, br. 894/1936.; *Općina Novska nut., postavljanje privremene općinske*

nije bilo puno bolje, no za razliku od gore navedenih općina, u njima kotarski predstojnik nije smatrao nužnim uvođenje privremene uprave, a „*narod ne pokazuje nikakove želje ni za izvanrednim izborima niti za to postoje kakovi drugi razlozi s obzirom na skore redovne izbore.*“<sup>106</sup>

Ubrzo nakon što je vlada raspisala izbore reagiralo je i vodstvo HSS-a. Upućen je poziv narodnim poslanicima i predsjednicima kotarskih, općinskih i mjesnih organizacija da se pripreme za izbore. Pozvani su da prijave samo jednu listu HSS-a i da budu složni, a u višenacionalnim mjestima mogla se napraviti i zajednička lista s drugim nacijama.<sup>107</sup> U kotaru Novska liste HSS-a su premoćno pobijedile u svim općinama osim u općini Rajić. Suprotno uputama vodstva, negdje su se ipak prijavile paralelne liste HSS-a, ali to nije utjecalo na rasipanje bodova s obzirom da su se ti slučajevi događali u općinama u kojima su te liste bile jedine i prijavljene, tako da je u svakom slučaju HSS odnio apsolutnu pobjedu. Tako su u općini Lipovljani bile prijavljene dvije liste i to obje HSS-a. Pobjedu je na kraju odnijela tzv. službena lista bivše HSS sa nositeljem Markom Živaljevićem koja je osvojila svih 24 mandata.<sup>108</sup> Drugi je slučaj bio u Međuriću gdje su se na izborima također pojavile dvije liste HSS-a, a ona službena sa nositeljem Mijom Magdićem naposljetku je odnijela pobjedu ispred neslužbene liste Ratković Tome, koji je u izbore išao u koaliciji sa češkom manjinom (Magdić 17, Ratković 1 odbornik).<sup>109</sup> U ostalim slučajevima HSS je izašao složno i postavio jednu listu kako bi se suprotstavio režimskoj JRZ. U Krapju je jedino lista HSS-a izašla na izbore, no to ipak nije značilo da je u općini vladala politička sloga. Na izbore je u toj općini izašlo svega 25% birača (od 981 upisanog birača na izbore je izašlo svega 254 birača). Razlog tako velike političke apstinencije navodno leži u činjenici štoje većina stanovništva smatrala listu HSS-a sa nositeljem Nikolom Šubićem nametnutom od strane Josipa Palaića, narodnog poslanika HSS-a koji upravo i potječe iz Krapja. Vrh stranke se predbacivalo da nije u doticaju sa stvarnim prilikama u općini, te da nameće ljude koji ne mogu objektivno odlučivati o prilikama u određenim mjestima iz kojih ni ne potječu. Palajić je postavio listu na kojoj su prisutni bili jedino predstavnici sela Krapje i Puske, bez ijednog predstavnika Drenovog Boka i Plesma. Upravo su mještani potonjih sela, ali i većina iz ostalih

---

*uprave i raspis vanrednih općinskih izbora*, br. 893/1936.; *Međurić općina, postavljanje privremene općinske uprave i raspis vanrednih općinskih izbora*, br. 892/1936.

<sup>106</sup>HDA, Izbori u Kraljevini Jugoslaviji, inv.br. 252, *Kolektivna ostavka općinskih odbora*, br. 1107/1936.

<sup>107</sup> „Pripreme za općinske izbore“, *Hrvatski list*, 17/1936., 221 (11.8.1936.), 2.

<sup>108</sup>HDA, Izbori u Kraljevini Jugoslaviji, inv.br. 252, *Rezultat općinskih izbora dana 4. oktobra 1936. za općine Lipovljani i Krapje*

<sup>109</sup>HDA, Izbori u Kraljevini Jugoslaviji, inv.br. 252, *Rezultat općinskih izbora dana 30. augusta 1936. za općine Banova Jaruga, Novska nutarnja i Međurić*

naselja, apstinirali izbore što je na kraju rezultiralo podnesenom ostavkom izabranog općinskog predsjednika Šubića ubrzo nakon uvođenja u dužnost novog općinskog odbora.<sup>110</sup>

Koliko je stanovništvo zapravo bilo osviješteno o stvarnom stanju na terenu i izboru kompetentnih ljudi na pozicije predsjednika općine svjedoči i slučaj iz općine Novske vanjske u kojoj je na listi HSS-a za predsjednika izabran Milan Geroč, umirovljeni žandarmerijski potpukovnik. Geroč se nakon objavljenih rezultata izbora obratio okupljenima na zboru pred općinskom zgradom, zahvalio na danom povjerenju i obećao da neće iznevjeriti njihovo povjerenje, ali je s druge strane trezveno izjavio da od njega ne očekuju čudo. Seljaštvo je bilo svjesno da je izbor Geroča kao predsjednika općine ipak bolji izbor od nekog seljaka, pošto će Geroč „znati napisati što bude tko molio, dok to seljaci uvijek ne znaju, uslijed čega onda moraju moliti bilježnika ili koje drugo lice.“<sup>111</sup>

Na temelju navedenog može se zaključiti kako su u općinama Lipovljani, Krapje, Lonja, Banova Jaruga, Međurić i Novska nutarnja odbori u potpunosti prešli u ruke HSS-a. U općini Jasenovac stranka je osvojila 17 od ukupno 20 mjesta, dok je u Novskoj vanjskoj nakon izbora HSS imao 26 od 30 odbornika, stoga je i u njima stranka osigurala premoć. Jedino je u općini Rajić pobjedu odnijela nezavisna lista Kosovac Koste, a HSS je od ukupno 24 odbornika osvojio svega 7 mandata.<sup>112</sup> Nakon obavljenih izbora bilo je očito da je HSS u kotaru odnio veliku pobjedu, te je borba za stvarnu vlast u općinskim poslovima tek započinjala. S druge strane izbori su pokazali kako postoji određena podvojenost u lokalnim vodstvima stranke, tako da HSS-u u kotaru Novska nisu bile problem druge stranke, već frakcije koje su se pojavile unutar nje same.

#### 4.1.2. Rad novih općinskih odbora

HSS je odmah nakon izbora izdao *Upute* u kojima izabranim odbornicima i predsjednicima općina prenosi osnovne smjernice budućeg rada.<sup>113</sup> Vrh stranke zahtijeva da se

---

<sup>110</sup>HDA, Izbori u Kraljevini Jugoslaviji, inv.br. 252, *Šubić Nikola, predsjednik općine u Krapju – ostavka*, br. 1573/1936.

<sup>111</sup>HDA, Izbori u Kraljevini Jugoslaviji, inv. br. 252, *Opštinski izbori u Novskoj nutarnjoj, Banovoj Jaruzii Međuriću – rezultati, Novska, dne. 30. augusta 1936.*, br. 1212/1936.

<sup>112</sup>HDA, Izbori u Kraljevini Jugoslaviji, inv.br. 252, *Rezultat općinskih izbora za općinske odbore dne. 15. studenog 1936. u općinama Jasenovac, Novska vanjska i Rajić*

<sup>113</sup>*Uputa novoizabranim načelnicima i obćinskim odbornicima izabranim na listi HSS i SDK, Zagreb 1936.* (Tekst datiran na 25.11.1936., a potpisali su ga predsjednik V. Maček i tajnik J. Jelašić)



prije svake sjednice općinskog odbora pristaše HSS-a dogovore sa svojom općinskom organizacijom kako se postaviti prema pojedinom problemu, kako bi na sjednicama bili jedinstveni. Od odbora se očekivalo rješavanje problema prevelikog broja službenika i sređivanje općinskih financija, odnosno općinskog proračuna. Osim toga, tražila se i koordinacija djelovanja između općina u kotaru, a probleme na višoj razini najprije je bilo potrebno rješavati na sastancima kotarske organizacije HSS-a.<sup>114</sup>Očito je kako se na taj način od samog početka rad općina usko povezoao sa strankom čija je politička moć davala težinu postupcima odbora. Prije sastanaka u općinama odbornici bi se nalazili s predstavnicima stranke ili Gospodarske sloge, te bi u privatnim kućama ili lokalima raspravljali o svim problemima koji su bili na dnevnom redu dolazeće sjednice. Kada bi odluka bila donesena, odbornici bi se na službenim sastancima općinskog odbora tih zaključaka „slijepo držali“.<sup>115</sup> Koliko su se zaista odbornici u novljanskom kotaru držali uputa s vrha pokazuju nam izvještaji kotarskog načelnika ubrzo nakon provedenih izbora i polaganja prisega novih odbora krajem 1936. godine.

Već u izvješću o stanju opće uprave za zadnje tromjesečje 1936. godine primijećen je određeni pritisak i utjecaj stranke na lokalna vodstva bivše HSS i na općinske odbore.<sup>116</sup> Osim što se taj utjecaj manifestirao kroz neisticanje zastava na državni praznik 1. prosinca na općinskim zgradama, odbori su također počeli otpuštati iz službe općinske redare i bilježnike, a u općini Lonja odbor je odbio uplaćivanje doprinosu Mirovinski fond općinskih službenika.<sup>117</sup> Stvar je na kratko bila riješena intervencijom kotarskog predstojnika, ali već njegovi mjesečni izvještaji početkom 1937. godine pokazuju da problem nije nestao i kako se odbori sve više drže stranačkih uputa iz Zagreba.

Najprije je na red došlo pitanje sređivanja općinskih financija, odnosno sastavljanje proračuna koji bi bili u skladu sa financijskim mogućnostima općina. Nastojalo se uštedjeti na skupom državnom aparatu što je izazivalo žestoki otpor države. Sve općine u kotaru Novska koje su bile u rukama HSS-a odbijale su u općinske proračune uvrstiti stavke o uplatama zdravstveni prinos, putne troškove i Mirovinski fond općinskih službenika koje su se smatrale dodatnim teretom već ionako financijski preopterećenim općinama. Odbor u Krapju

---

<sup>114</sup>Uputa novoizabranim načelnicima i općinskim odbornicima izabranim na listi HSS i SDK, str. 7

<sup>115</sup>Suzana Leček, *Borba Hrvatske seljačke stranke za općinsku samoupravu 1936. – 1939.*, Časopis za suvremenu povijest, 40/2008, br. 3, str. 1007

<sup>116</sup>HDA, Politička situacija, kutija 60, inv.br. 4912, *Tromjesečni izvještaj o radu opće uprave za listopad/studeni/prosinac 1936. godine*, br. 19/1937.

<sup>117</sup>Općinski službenici kao produžene ruke režima u općinama radili su za banovinu i državu, pa su iz vrha HSS-a opravdano smatrali da bi im one trebale i plaćati mirovinu, čime bi se rasteretile financije već ionako prezađuženih općina.

je odbijao općinskim službenicima osiguratisredstva koja su im, kako navodi kotarski predstojnik, zakonski bila predodređena, te im je osigurao i predvidio jedino po 1.000 dinara mjesečne plaće.<sup>118</sup> Kotarski predstojnik koristio je svoj položaj nadređenog i sve je ove odluke obustavljao od izvršenja, no odbori su bili ustrajni u svojim odlukama.

Odbor u Banovoj Jarugi također se držao stranačkih uputa sa vrha. Prilikom donošenja proračuna u njega nije bila uvrštena stavka o uplati u Mirovinski fond službenika, a kotarski predstojnik takav proračun nije prihvatio. Kraljevska Banska uprava je u ispravljeni prijedlog proračuna dodala i stavku o uplati u Mirovinski fond, no općinski je odbor ostao pri svojoj odluci i odbijao je prihvatiti takav izmijenjeni proračun. Odbor je na kraju podnio žalbu Upravnom sudu protiv odluke Kraljevske banske uprave o prihvaćanju takvog izmijenjenog proračuna, te je odbijao uplaćivati ista dok se spor sudski ne riješi.<sup>119</sup> Pod prijetnjom zakonskih posljedica kotarski je predstojnik iz mjeseca u mjesec upozoravao i pozivao predsjednike općina na odgovorno ponašanje prilikom donošenja odluka i postupaka koji moraju biti u skladu sa postojećim zakonskim propisima, a odluke odbora koje nisu bile u skladu sa službenom politikom jednostavno nije prihvaćao i obustavljao je od izvršenja. Nastojalo se štedjeti svugdje, tako je općinski odbor u Krapju u rujnu 1937. godine čak donio odluku o obustavi isplate plaće općinskoj primalji kojoj su ta sredstva inače bila osigurana pravomoćnom odlukom kotarskog predstojnika.<sup>120</sup> Naposljetku se pokazalo da se davanje za Mirovinski fond općinskih službenika ipak nije moglo izbjeći, pošto je zakon u tom slučaju bio nedvosmislen. Akcija uskraćivanja ipak je na kraju djelomice uspjela pošto su odbori uspjeli natjerati banovinu da povisi svoj ulog u godišnjem uplaćivanju u Mirovinski fond općinskih službenika (do tada je od 10 mil. din. banovina uplaćivala samo 200.000 din godišnje, a općine 9.800.000 din, a nakon otpora u općinama banovina je povisila svoj dio na 2 mil. din.).<sup>121</sup>

Općinski proračuni bez stavke o uplati u Mirovinski fond uredno nisu prihvaćani, a problemu proračuna ubrzo su se pridružili i ostali. Prema tvrdnjama HSS-a, činovnici su stvarali najveće financijske probleme u općini, a prvi je bio njihova prekobrojnost. Nagomilano činovništvo u vrijeme diktature činilo je glavnu potporu režimu, stoga novi

---

<sup>118</sup>HDA, Politička situacija, kutija 60, inv.br. 4912, *Tromjesečni izvještaj o radu opće uprave u kotaru Novska za mjesec siječanj/veljača/ožujak 1937. godine.*

<sup>119</sup>HDA, Politička situacija, inv.br. 4911, *Mjesečni izvještaj o političkim prilikama i događajima u mjesecu maju 1937. godine*, br. 859/1937.

<sup>120</sup>HDA, Politička situacija, inv.br. 4911, *Mjesečni izvještaj o političkim prilikama i događajima u mjesecu septembru 1937.godine*, br. 1434/1937.

<sup>121</sup>Suzana Leček, *Borba Hrvatske seljačke stranke za općinsku samoupravu 1936. – 1939.*, Časopis za suvremenu povijest, 40/2008, br. 3, str. 1013

odbori nikako nisu sa odobravanjem gledali na izdanke i pristaše režima i starog sistema na važnim mjestima u općinskim službama. Od travnja 1937. odbor u Međuriću otpustio je iz službe općinskog blagajnika Marka Laloša, te mu prestao isplaćivati mjesečnu plaću, a ubrzo mu se pridružio i općinski blagajnik u Jasenovcu Marko Košutić. U obrani Laloša i Košutića kotarski predstojnik koristio se svim sredstvima, te nije prezao posegnuti i za prisilnim mjerama. Kako bi prisilio odbore da vrate otpuštene službenike na posao, te kako bi namirio dugovanja općina prema Lalošu i Košutiću, kotarski predstojnik je neposlušnim odborima stavio zabranu na raspolaganje općinskim nametima u korist naplate neisplaćenih plaća otpuštenim službenicima.<sup>122</sup>Ovaj se slučaj produžio do rujna 1938. godine kada se po posljednji put u izvještaju kotarskog predstojnika spominje kako Laloš i Košutić i dalje nisu uvedeni u službe u svojim općinama premda su redovitim upravnim postupkom dobili spor. Općinski odbori uložili su tužbe Upravnom sudu i odbijali su ih vratiti u službu dok se sporovi ne riješe.<sup>123</sup>Kako je spor na kraju završio ne znamo, no iz dokumenata je vidljivo kako su službenici očito uživali zaštitu i samo je u iznimnim slučajevima dolazilo do njihova otpuštanja. Pošto ih odbori nisu mogli otpustiti, mogli su im priuštiti dugi i neugodnisudskiproces i uskratiti im plaću (premda i to nije bilo po zakonu), što nam i pokazuju primjeri iz Međurića i Jasenovca.

Općinski odbori pokušali su i prepoznatljivim simbolima pokazati kako je nastupilo doba nove vlasti. Već nakon izbora u nekim kotarima započelo je skidanje općinskih tabli i mijenjanje nazivlja na dopisima i pečatima. „U vrijeme kada je jezik držan temeljnim pokazateljem nacionalnog identiteta, i odbori i režim su shvaćali dublje značenje započetih promjena. Na općinske ploče, dopise i na pečate stavljeno je novo nazivlje: općinski načelnik (ne „predsjednik“), općinsko poglavarstvo (ne „općinska uprava“), kotar (ne „srez“), Kraljevska zemaljska vlada (ne „Banska uprava“), te hrvatski nazivi za mjesece.“<sup>124</sup>Upravni odjel Kraljevske banske uprave Savske banovine u veljači 1937. godine šalje naredbu svim kotarskim predstojnicima da izvještavaju o izmjenama zakonski propisanih tabli, upotrebi nepropisnih pečata i korištenju nepropisnih naziva koje se događaju u općinskim upravama u kojima su na posljednjim izborima vlast osvojili pristaše bivše HSS.<sup>125</sup>U kotaru Novska prvi slučaj ovakvog neposluha bio jetek u kolovozu 1937. godine kada se predsjednik općine u

---

<sup>122</sup>HDA, Politička situacija, kutija 60, inv.br. 4911, *Mjesečni izvještaj o političkim prilikama i događajima u mjesecu julu 1937.*, br. 1159/1937.

<sup>123</sup>HDA, Politička situacija, kutija 64, inv.br. 5221, *Tromjesečni izvještaj o radu opće uprave za III/IV. 1938.*, br. 1233/1938.

<sup>124</sup>Suzana Leček, *Borba Hrvatske seljačke stranke za općinsku samoupravu 1936. – 1939.*, ČSP 40 (2008) 3, str. 1022

<sup>125</sup>Okružnica Upravnog odjela svim kotarskim predstojnicima Pov-II-br. 1379 od 25.2.1937.

Međuriću počeo potpisivati kao „načelnik“. U svim općinama kotara Novska (osim općine Rajić u kojoj HSS nije imao većinu) u studenom i prosincu 1937. godine preko noći su od strane odbora skidane općinske table i postavljene nove „nepropisne“ koje su odmah po novljanskom kotarskom predstojniku skinute i zaplijenjene. Predsjednici općina najprije su pozvani da vrate stare propisne table pod prijetnjom „zakonskih posljedica“. U Lipovljanima i u Novskoj vanjskoj odbori su odmah vratili table koje su svega par dana nakon toga ponovno misteriozno nestale po nepoznatim počiniteljima. Kotarski predstojnik je po čl. 125 *Zakona o općinama* trebao zadržavati od izvršenja odluke onih odbora koji su odlučili postaviti nepropisne table, a kada su ih odbori svejedno proveli, protiv njih je podnesena kaznena prijava „Državnom tužitelju kod Državnog suda za zaštitu države u Beogradu“, te je o svemu obavješten Upravni odjel od kojega se tražila ozbiljnija intervencija (zahtjevi za razrješenje dužnosti neposlušnih predsjednika općina).<sup>126</sup> Stanje u kotaru nije se promijenilo kroz čitavu 1938. godinu kada i dalje pronalazimo izvještaje o neposlušnim odborima koji donose odluke o izmjeni općinskih tabli inazivlja na dopisima i pečatima. Načelstvo se koristilo metodama koje su prokušane i u ostalim kotarima Savske banovine. Sve općinske dokumente na kojima se nalaze nepropisni pečati i nazivi kotarski predstojnik uredno je vraćao općinama.

Podršku u borbi za lokalnu samoupravu odbori su dobili osnivanjem *Zajednice upravnih općina Gospodarske sloge* koju su se početkom 1938. godine učlanile sve općine kotara Novska s HSS-ovom upravom. Od tada je općinska borba dobila novi polet, a općine su ulaskom u *Zajednicu* trebale uskladiti svoje djelovanje na nacionalnoj razini, te uspostaviti međusobnu upravnu koordinaciju usporednu onoj državnoj (svojevrсна „država u državi“). Općine u novljanskom kotaru nastojale su se držati uputa iz Zagreba i vidljivo je kako su s vremenom njihove odluke bile sve više koordinirane. U proračune i dalje nisu unosile stavke o uplati u Mirovinski fond službenika, a sada se tome pridružilo i pitanje o putnim troškovima bilježnika, uredskog materijala u vojnim poslovima, troškova za „pasivnu obranu od napadaja iz zraka“ (HSS smatra da ih treba plaćati država, odnosno Ministarstvo vojske i mornarice) i pitanje troškova za „fizičko vaspitanje“ (smatra se da „odnarođuje hrvatsku djecu“).<sup>127</sup> U svim općinama sa HSS-ovom vlašću roditelji su odbijali djecu slati na liječničke preglede vezane za „fizičko vaspitanje“, a u Banovoj Jarugi je odbor čak donio zaključak o zabrani liječničkog

---

<sup>126</sup>HDA, Politička situacija, kutija 60, inv.br. 4911, *Mjesečni izvještaj o političkim prilikama i događajima u mjesecu augustu 1937. godine*, br. 1304/1937.; HDA, Politička situacija, kutija 64, inv.br. 5220, *Mjesečni izvještaj o političkim prilikama i događajima u mjesecu januaru 1938. godine*, br. 131/1938.

<sup>127</sup>HDA, Politička situacija, kutija 64, inv.br. 5220, *Mjesečni izvještaj o političkim prilikama i događajima u mjesecu februaru 1938.*, br. 251/1938.; HDA, Politička situacija, kutija 67, inv.br. 5555, *Mjesečni izvještaj o političkim prilikama i događajima u mjesecu martu 1939.*, br. 482/1939.; HDA, Politička situacija, kutija 67, inv.br. 5555, *Mjesečni izvještaj o političkim prilikama i događajima u mjesecu aprilu 1939.*, br. 608/1939.

pregleda djece.<sup>128</sup>Ne možemo sa sigurnošću znati kako je završila ova borba za općine u kotaru Novska obzirom da nam nedostaju podaci o riješenim sudskim sporovima općinskih odbora. Prema izvješćima kotarskog predstojnika krajem 1939. godine vidljivo je da su općine polako počele plaćati svoja dugovanja i uplaćivati u omrznuti Mirovinski fond (osim nekih koje su se nalazile u teškom financijskom stanju), a prema dokumentima iz drugih kotareva možemo samo pretpostaviti da se situacija sa „nepropisnim“ natpisima i u kotaru Novska riješila tek uspostavom Banovine Hrvatske 1939 godine.<sup>129</sup>

## 4.2. Politički zbor u Gornjem Rajiću

HSS je s vremenom jačao djelatnost na području kotara Novska što se očitovalo ne samo kroz politički utjecaj u općinskim odborima, već i širenjem društvene djelatnosti i stranačkih organizacija koje su osnovane u gotovo svim mjestima u kotaru. Premda HSS nije ostvario uspjeh na općinskim izborima u Rajiću, u pojedinim selima te općine postojale su stranačke organizacije, a početkom 1936. godine i ogranak Seljačke Sloge u Gornjem Rajiću. Veliki doprinos organiziranju HSS-a na tom području zasigurno je dao i zamjenik narodnog poslanika za kotar Novsku i potpredsjednik kotarske organizacije HSS-a Luka Karaturović koji potječe iz Gornjeg Rajića. Upravo jena njegovu inicijativu u Gornjem Rajiću održan veliki stranački zbor na kojem je Ivan Pernar kao izaslanik Vladka Mačeka kumovaohrvatskoj zastavi mjesne organizacije bivše HSS. Karaturović je najprije kotarskom predstojniku podnio molbu za dopuštenje održavanja zbora koji se trebao održati 17. siječnja 1937. godine u župnom dvorištu u Gornjem Rajiću. Predstojnik je izdao dozvolu za održavanje, no tek nakon savjetovanja nadležnim vlastima.<sup>130</sup>Najavljeno je kako će se na zboru govoriti o političkim i privrednim prilikama, a kao govornici navedeni su Milan Zanić (odvjetnik iz Nove Gradiške), Irenej Glunčić, Josip Palaić, Milan Geroč (žandarmerijski potpukovnik u mirovini i predsjednik općine Novska nutarnja), Milan Lukac (trgovac iz Nove Gradiške), Luka Karaturović i Ivan Pernar kao izaslanik vodstva biše HSS iz Zagreba.

---

<sup>128</sup>HDA, Grupa VI, kutija 13, inv.br. 796, *Pretsedniciopština; podaci o dobivenim uputstvima*, br. 12/1938.

<sup>129</sup>Suzana Leček, *Slavonski Brod i uspostava Banovine Hrvatske 1939.*, ScriniaSlavonica, 5 (2005), str. 245 – 246

<sup>130</sup>HDA, Grupa VI, kutija 12, inv.br. 626, *Političkizbor pod vedrimnebompristašabivše HSS u GornjemRajiću, Novska, dne 11. januara 1937.*, br. 40/1937.

Prema izvještaju kotarskog predstojnika zbor je prošao u potpunom redu i miru, bez incidenata, a na njemu je prisustvovalo oko 2.500 ljudi. Glavni događaj koji je prethodio zboru bila je misa na kojoj je Ivan Pernar kumovao hrvatskoj zastavi mjesne organizacije HSS-a. Pernar je došao iz Novske u Gornji Rajić nešto prije 12 sati i odmah se uputio u crkvu. Nakon mise i posvete zastave sudionici su se uputili u župno dvorište gdje je zbor otvorio organizator Luka Karaturović. Osim opisa atmosfere (tribina govornika okićena hrvatskim zastavama i slikama Mačeka i Radića, kuće na putu od Novske do Rajića okićene zastavama, kao i crkva u Jazavici i Gornjem Rajiću), telefonsko (potom i pisano) izvješće kotarskog predstojnika detaljno prenosi samo Pernarov govor dok ostale kategorizira kao politički beznačajne. Pernar se u govoru osvrće na političke prilike u državi na sada već očito neuspjeli pokušaj sporazuma između Mačeka i predsjednika vlade Milana Stojadinovića održanog u Brežicama dan prije održavanja ovog zbora.<sup>131</sup> Osvrće se na obespravljenost hrvatskog naroda tijekom godina provedenih u zajedničkoj državi, te na nezakonitost akata koji su zacementirali ovakvo unutarnje političko ustrojstvo države. Rješenje koje je u Brežicama ponudio Stojadinović je razočaravajuće, pošto se sastanak na kraju sveo na trgovanje mjestima u vladi čime se HSS sa Vladkom Mačekom na čelu nikako nije zadovoljavao. Smatra da se situacija nikako ne može promijeniti dok god Beograd ne prihvati kako su temelji na kojima pokušavaju izgraditi sporazum potpuno krivi. Naglašava kako „muku mučimo od akta 6. januara 1929. godine. Taj akt je mrtav jer je mrtav njegov tvorac. Na tom aktu kao ni na septembarskom Ustavu koji je nezakonit jer ga narod nije odobrio, ne može se dalje zidati.“<sup>132</sup>

HSS nudi rješenje u vidu formiranja koncentracijske vlade koja bi Oktroirani ustav proglasila ništavnim i raspisala izbore za Ustavotvornu skupštinu u kojoj ne smije biti majorizacije. Novi ustav koji bi ta Skupština donijela bio bi kompromis većine Slovenaca, Hrvata i Srba, no Beograd je na to sve okretao glavu. Pernar je nekoliko puta u govoru naglašavao kako HSS želi rješenje unutar postojeće države i kako je stranka i dalje otvorena za sporazum. Navodi kako se približavaju teška vremena, a u njima je potrebno pratiti jedinog

---

<sup>131</sup>Svevećarealnostpostojanjahrvatskogpitanjanatjerala je Stojadinovića da nevoljkopoduzmekorake u smjeruriješavanjaistog. Sredinomsiječnja 1937. godinesastao se u Brežicama s Mačekomprilikomčega je isključiomogućnostukidanjailirevizijeustava dokraljevepunoljetnosti. Ponudio je Mačekuulazak pet ministara HSS-a u njegovuvladu, nakončega bi se donionoviizbornizakoniraspisalinoviiizbori za Narodnuskupštinu. Promjenaustavauslijedila bi za četirigodine, kadakraljPetar II stupinaprijestolje. Maček je tajprijedlogodbio, stoga je sastanak u Brežicamazavršio bez uspjeha. Detaljnije o MačekovojpoliticiiriješavanjuHrvatskogpitanjavidi u: LjuboBoban, *MačekipolitikaHrvatskeseljačkestranke 1928. – 1941.*, sv.1-2, Liber, Zagreb, 1974.

<sup>132</sup>HDA, Grupa VI, kutija 12, inv.br. 626, *GornjiRajićsrezNovskaodržavanjeskupštinepristalica dr. Mačeka – izvještaj, 17. januara 1937.*, br. 1588/1937.

vođu hrvatskog naroda – dr. Mačeka. Cilj HSS-a bila je slobodna Hrvatska u granicama tadašnje države, „...ali ako Beograd bude na sve ovo lud kao dosad, hrvatski narod će reći: Kada niste htjeli slobodnu imat ćete samostalnu Hrvatsku.“<sup>133</sup> Upravo su ovakve izjave, kao i zabranjena posveta Hrvatske zastave, Pernaru priuštile kaznenu prijavu koju je podnio novljanski kotarski predstojnik tužiocu Državnog suda za zaštitu države.<sup>134</sup> Pernar je uporno ponavljao i molio sudionike zbora da se suzdrže od negativnih poklika, štoviše kotarski predstojnik navodi kako se Pernar prilikom jedne upadice na račun Karle Kovačevića poprilično uzrujao i zaprijetio prekidom zbora ukoliko se to nastavi. Bez obzira na to i on se dotakao Kovačevića kojega izričito ne imenuje već se na njega referira kao na „jazavca“ koji je, kao i njemu slični, nastojao stvoriti tzv. narodno jedinstvo („ono čega nigdar nije bilo“), ali je narod 5. svibnja rekao što misli o takvom jedinstvu, te se pokazalo kako je upravo hrvatski narod jedinstven u želji „da bude svoj gospodar“. „Mi vodimo ustrajnu političku borbu za sebe. Hrvatska neka vlada sebi, a Srbija sebi“ te još jednom naglašava kako je „na nama Hrvatima da se sredimo unutar ovih međunarodno priznatih granica, ali da Hrvati budu gospodari u svojoj kući.“<sup>135</sup> Na kraju zbora otpjevana je „Lijepa naša“, a okupljeni narod se u miru i bez incidenata razišao.

Zbor u Gornjem Rajiću zanimljiv je iz nekoliko aspekata. Osim što je dokaz za postojanje mjesne organizacije HSS-a u Gornjem Rajiću, kao i za veliki interes naroda za politiku stranke, on se odvija u vrijeme dogovora Mačeka i vrha u Beogradu oko političkog ustrojstva države i rješavanja hrvatskog pitanja. Sudionici zbora su iz prve ruke od osobe visokog povjerenja unutar strankemogli saznati rješenje sporazuma u Brežicama i stavove HSS-a okopropasti istog i to dan nakon održanog sastanka Mačeka i Stojadinovića. Također, zbor je zanimljiv u kontekstu polarizacije kotarske organizacije HSS-a koja je započela ubrzo nakon skupštinskih izbora, a pojačala se nakon održanih općinskih izbora krajem 1936. godine.

---

<sup>133</sup>Isto

<sup>134</sup>HDA, Grupa VI, kutija 12, inv.br. 626, *GornjiRajićodržanjeskupštinepristaša dr. Mačeka, Novska, dne. 30. januara 1937.*, br. 151/1937.

<sup>135</sup>HDA, Grupa VI, kutija 12, inv.br. 626, *GornjiRajićsrezNovskaodržavanjeskupštinepristalica dr. Mačeka – izvještaj, 17. januara 1937.*, br. 1588/1937.

#### 4.2.1. Podvojenost unutar stranke

Iako je njegov govor bio najavljen na zboru u Gornjem Rajiću, Irenej Glunčić nije se pojavio, a narodni poslanik Josip Palaić ispričao se sudionicima zbog njegovog odsustva, premda nije opravdao njegov izostanak nekim konkretnim razlogom. Moguće je da je upravo ovim činom pasivnog otpora Glunčić htio pokazati svoje nezadovoljstvo vođenjem kotarske organizacije HSS-a, pošto netrpeljivost između njega i Josipa Palaića možemo u dokumentima pratiti još od polovice 1936. godine. Glunčić je za sobom povukao i dobar dio građanstva koje se navodno nije slagalo sa politikom koju je u kotaru vodio Palaić, a prema izvješćima kotarskog predstojnika sve se više osjećala podvojenost između seljaštva i građanstva koje je počelo koketirati sa frankovačkim elementima, premda su se i dalje deklarirali kao mačekovci.<sup>136</sup> To se osjetilo i na obilježavanju Mačekovog rođendana idućih godina prilikom kojih je smanjen broj sudionika dok je građanstvo u potpunosti apstiniralo proslavu, a organizator više nije bio Glunčić već Josip Palaić. Smanjen broj ljudi na proslavama Mačekovog rođendana od 1936. godine na dalje može se povezati i sa činjenicom da su proslave od tada postale formaliziranije, te su se nastojale organizirati istovremeno u gotovo svim mjestima u kotaru, tako da nije bilo potrebe za dolaskom seljaštva iz okolnih općina na jednu veliku proslavu u Novsku. No, bez obzira na to, činjenica je kako je građanstvo izostajalo sa istih.

Palaiću nije samo Glunčić (kao predvodnik građanstva i radikalnije struje unutar HSS-a) stvarao probleme. U već spomenutoj općini Krapje vodila se prava borba između novoizabranog općinskog odbora postavljenog od strane Palaića i bivšeg odbora predvođenog također HSS-ovcem i predsjednikom tamošnje organizacije Seljačke sloge Andrijom Orličem. Prema izvještajima kotarskog predstojnika Orlić je pripadao konzervativnijoj struji unutar HSS-a, a bio je veoma ugledan seljak i dobro prihvaćen poglavito od strane starijih i imućnijih sumještana. Nesuglasice su nastale nakon općinskih izbora, a stranačka opozicija predvođena Orličem smatrala je da vodstvo stranke ne obraća pažnju na lokalne prilike i zahtjeve, već nameće svoju volju i postavlja ljude po vlastitom nahođenju. Početkom veljače 1938. godine naziralo se smirivanje situacije prilikom čega su Orlić i Palaić došli do sporazuma prema kojem će odbor u Krapju nakon skupštinskih izbora 1938. godine podnijeti ostavku. Iz Zagreba je u svrhu sporazuma došao i Mačekov izaslanik Janko Tortić.

---

<sup>136</sup>HAD, Politička situacija, kutija 60, inv.br. 4911, *Mjesečni izvještaj o političkim prilikama i događajima u mjesecu oktobru 1937. godine, Novska 4. novembra 1937.*, br. 1579/1937.



Naposlijetku do dogovora ipak nije došlo pošto jevodstvo iz Zagreba stalo na Palaićevu stranu inije željelo ispuniti Orlićev zahtjev da upravo on ponovno stupi na čelo novog općinskog odbora. Koliko su stvari eskalirale u Krapju dokazuje i fizičko obračunavanje sukobljenih strana u kojem je sudjelovalo više seljaka.<sup>137</sup>

S vremenom se pojačalo negodovanje desne struje unutar HSS-a koje je sve otvorenije istupalo protiv Palaića, pa čak i protiv samog Vladka Mačeka i načina na koji je vrh stranke iz Zagreba rješavao hrvatsko pitanje. Po kotaru su počeli kružiti primjerci zabranjenih listova *Slobodna riječ* i *Nezavisna Hrvatska*, a u svibnju 1939. godine u Novskoj je održao predavanje Mile Budak na temu *U čemu leži snaga hrvatskog ognjišta*.<sup>138</sup> Budak je u Novsku došao na poziv Hrvatske čitaonice i ostalih gradskih hrvatskih društava što kotarsko vodstvo HSS-a nije dobro primilo. Nekoliko dana nakon održanog predavanja u Novsku je iz Zagreba stigao Đuro Kemfelja kako bi ustanovio u kolikoj je mjeri mjesna organizacija HSS-a bila povezana s organiziranjem predavanja i u kolikoj se mjeri lokalno vodstvo HSS-a solidarizira sa zaključcima donesenim na predavanju. Rezultat Kemfeljove „istrage“ dokaz je kako je HSS nastojao ograničiti frankovački element u vlastitim redovima. Svi koji su sudjelovali na banketu i na bilo koji način podupirali Budakovo predavanje razriješeni su dužnosti. HSS nije u potpunosti uspio ugušiti frankovački element u vlastitim stranačkim redovima, jer je mali broj i dalje koketirao sa ustaštvom, ali se deklarirao mačekovski. I dalje su kotarom kružili letci *Ustaško glasilo*, *Povodom 50 godina rođendana poglavnika dr. Pavelića* i letci *Moj je narod pusto roblje*, no bitno je naglasiti kako je kotarsko stranačko vodstvo zaista nastojalo ograničiti te elemente i hrvatsko seljaštvo osvijestiti o pozitivnoj ulozi Mačeka kao vođe hrvatskog naroda, te o legalnoj borbi za hrvatsku pravicu i mirno rješenje hrvatskog pitanja u suradnji s novom vladom u Beogradu na čijem je čelu od 1939. godine bio Dragiša Cvetković.

---

<sup>137</sup>HDA, Političkasituacija, kutija 64, inv.br. 5220, *Mjesečni izvještaj o političkim prilikama i događajima u mjesecu februaru 1938.*, *Novska*, 3. marta 1938., br. 251/1938.

<sup>138</sup>HDA, Političkasituacija, kutija 67, inv.br. 5555, *Izvještaj o političkim prilikama i događajima u mjesecu maju 1939.*, *Novska*, 1. juna 1939., br. 714/1939.

## **5. Društveno djelovanje HSS-a u kotaru Novska**

U razdoblju nakon skupštinskih izbora 1935. godine HSS je u novoj političkoj situaciji obnovio i pojačao političku djelatnost, te je kao stranka krenuo i u osnivanje pratećih društvenih i gospodarskih organizacija čija je glavna svrha bila pomoć hrvatskom seljaku u ekonomskom i pravnom smislu, ali i buđenje njegove svijesti o važnosti nacionalne kulture i očuvanja tradicije. Obnavlja se rad Seljačke sloge koja organiziranjem tečajeva opismenjavanja, zimskim školama, čuvanjem nasljeđa narodnih običaja i nošnji, pjesama, plesova i igrokaza preuzima djelatnost na području kulture i prosvjete. Iz potrebe ekonomskog oporavka hrvatskog sela i konkretne pomoći seljaku u vođenju gospodarstva osniva se Gospodarska sloga 1935. godine kao ekonomska organizacija stranke. Organizacije Hrvatske seljačke zaštite i Hrvatske građanske zaštite nastaju u svrhu obrane seljaštva od nasilja žandara za vrijeme izbora kao direktni odgovor na tadašnju političku i društvenu represiju i klimu koja se odvija u Kraljevini Jugoslaviji, a istodobno se stvara i zasebno seljačko sudstvo (usporedno s onim državnim) u vidu organizacije „sudova dobrih i poštenih ljudi“. Sve se to u određenoj mjeri nastojalo organizirati i u novljanskom kotaru.

### **5.1. Seljačka sloga**

Seljačka sloga kao kulturna i prosvjetna organizacija službeno je osnovana krajem 1925. godine, a prisiljena je prestati s radom uvođenjem šestosiječanjske diktature 1929. godine. Njeno drugo razdoblje djelovanja javlja se nakon obnove političkog života 1935. koje je trajalo do početka Drugog svjetskog rata na našem području. U to kratko vrijeme djelovanja uspjela je razviti široku djelatnost i veliki broj ogranaka u svim hrvatskim krajevima, a u kotaru Novska se ogranci Seljačke sloge javljaju već 20-ih godina, dakle u samom početku ustrojavanja organizacije. Njihov broj u početku nije bio velik, a nakon 1935. godine uvelike se povećao. Tako je 13. ožujka 1926. godine osnovan prvi ogranak u Drenovom Boku, zatim su slijedili ogranci u Jazavici (13. ožujak 1927.g.) i Novskoj (27. ožujka 1927.g.), a nakon dužeg natezanja sa vlastima oko dobivanja dozvole osniva se i ogranak u Krapju (8. listopada 1928.g.). U razdoblju diktature ogranci prestaju s radom, a nakon poboljšanja političke situacije 1935. godine samo dva prijašnja ogranka obnavljaju svoju djelatnost (Drenov Bok i Krapje), dok se s druge strane osnivaju novi u Gornjem Rajiću, Brestači, Jamaricama, Janja

Lipi, Košutarici, Kozaricama, Kraljevoj Velikoj, Lonji, Lipovljanima, Novoj Subockoj, Piljenicama, Plesmu i Staroj Subockoj, tako da se u kotaru Novska u razdoblju od 1935. do 1941. godine broj popeo na 15 ogranaka Seljačke sloge.

Glavni organizator i idejni začetnik, a kasnije i predsjednik Seljačke sloge bio je Rudolf Herceg koji je temelje i inspiraciju pronalazio u radovima Antuna Radića. Herceg je od Radića preuzeo objašnjenja pojma i važnosti seljačke kulture, osnovne smjernice kako ju očuvati i širiti, te kako pristupiti seljaku kao njenom tvorcu, da bi seljak na njenim temeljima mogao stvarati dalje, koristeći nova znanja i moderne tehnologije.<sup>139</sup> Seljačka sloga bila je prvenstveno osmišljena kao organizacija seljaštva, dok je inteligencija pružala pomoć u prenošenju korisnih znanja i razvijanju sposobnosti, te se nakon obavljenog zadatka trebala povući i s vremenom prepustiti mjesto seljaku. I u kotaru Novska je vidljivo kako su vodeće uloge u početku imali istaknutiji članovi inteligencije poput učitelja i svećenika koji su bili tajnici i članovi odbora pojedinih organizacija ili voditelji pjevačkih i tamburaških zborova. Iako su idejni tvorci Seljačke sloge naglašavali važnost preuzimanja svih funkcija u ograncima od strane seljaka (pogotovo nakon obnove 1935. godine), vidljivo je kako je inteligencija ipak ostala prisutna. Zbor ogranka u Drenovom Boku vode učitelji Salković i Šenhof, u Krapju je za zbor zadužen učitelj Josip Octenjak, u jasenovačkom Hrvatskom pjevačkom društvu „Svačić“ koje je stupilo u Seljačku pjevačku župu „Matija Gubec“ zborovođa je učitelj Marko Franja, u novljanskom ogranku Seljačke sloge tajnik je učitelj Đuka Čaić, dok je u Piljenicama veliku ulogu u društvenom životu sela i organiziranju niza kulturnih događanja imala učiteljica Marija Belobrč.

Namjera začetnika organizacije bila je i da svaki ogranak ima dopisnika u službenom časopisu Seljačke sloge.<sup>140</sup> Nakon 1935. godine iz novljanskog kotara kao dopisnici Seljačke sloge se javljaju Đuro Marković (Lipovljani), Slavko Drnić (Drenov Bok), Đuro Grdur (Kozarice), Andrija Adamović (Janja Lipa), Marko Šeničnjak (Stara Subocka), Josip Stipanović (Janja Lipa) i Antun Adamović (Janja Lipa).<sup>141</sup>

---

<sup>139</sup>Suzana Leček, *Seljačkasloga u Slavoniji, Srijemu i Baranji (1925. – 1941.)*, Hrvatski institut za povijest – podružnica za povijest Slavonije, Srijem i Baranje, Slavonski Brod, 2005., str. 8

<sup>140</sup>Naziv časopisa u razdoblju do diktature bio je *Seljačkaprosvjeta*, dok u razdoblju obnove od 1935. godine nosio naziv *Seljačkasloga*.

<sup>141</sup>Suzana Leček, *Seljačkasloga u Slavoniji, Srijemu i Baranji (1925. – 1941.)*, Hrvatski institut za povijest – podružnica za povijest Slavonije, Srijem i Baranje, Slavonski Brod, 2005., str. 304

### 5.1.1. Rad ogranaka Seljačke sloge

#### Drenov Bok

Ogranak u Drenovom Boku među najstarijim je ograncima u Slavoniji. Osnovan je 13. ožujka 1926. godine, a u odboru su bili: predsjednik Pavle Drnić, podpredsjednik Antun Tonković, tajnik Tomo Drnić, blagajnik Vinko Škledar, knjižničar Stjepan Tonković i odbornici Đuro Drnić, Nikola Stunić, Andrija Stunić i Josip Marčec.<sup>142</sup> Seljačka sloga se u nekim mjestima razvila iz već postojećih društava, tako je ogranak u drenovom Boku nastao iz čitaoničkog društva *Sloga*.<sup>143</sup> Krajem 1927. u knjižnici su imali 74 knjige, planirali su zajednička čitanja i svaki mjesec barem jedno predavanje. Iste godine predstavljajući zbor vježbao je predstavu za Božić, a prihodi su bili namijenjeni za osnivanje Vatrogasnog društva, dok su u dogovoru sa učiteljem Salkovićem krenuli u osnivanje pjevačkog zbora koji je kasnije osnovan kao muški pjevački zbor *Hrvatski seljak* u jesen 1928. godine.<sup>144</sup> Početkom 1928. godine ogranak je imao 32 člana i 6 članova podmlatka. Nabavili su 88 knjiga za knjižnicu i zimi su svaki dan zajedno čitali, dok su se ljeti nalazili samo jednom tjedno (nedjelja). Osnovani su i tamburaški zbor koji je zajedno sa pjevačkim gostovao kao predstavnik ogranka u Subockoj i Jasenovcu s predstavom *Pljusak*, dok su u Drenovom Boku prikazali igrokaz *Znatiželjan tast* Đure Prejca, a prihod predstava išao je za nabavu vatrogasnih sprava.<sup>145</sup> Na glavnoj skupštini 13. siječnja 1929. godine izvijestili su da imaju 57 članova i da su se ujedinili sa čitaonicom *Hrvatski seljak*, jer su vjerovali da će kao jedno društvo bolje raditi. Također, održali su više predavanja i prosvjetnih zabava na kojima su upriličili igrokaze *Barun Trenk* i *Gdje je vjernost*. Nakon što je zbor pojačan, imali su i muški i mješoviti pjevački zbor koji je vodio učitelj Šenhof, a početkom 1929. godine u upravi ogranka bili su predsjednik Andrija Stunić, podpredsjednik Tomo Stunić, tajnik Stjepan Tonković, blagajnik Josip Šep i knjižničar Pavao Tonković.<sup>146</sup>

Nakon povoljne političke klime koja je omogućila razvoj mreže stranačkih organizacija, idejni začetnici Seljačke sloge nastojali su formalizirati organizaciju i sve što se ticalo njenog rada. Tako se iz svega nastoji izbaciti ono što kvari istinsku seljačku kulturu, a preporučuje se što izvornije izvođenje bez nota i školovanog zborovođe. Nakon diktature muški zbor iz

---

<sup>142</sup>*Seljačka Prosvjeta*, 1/1926., 5-8, 126 (dalje: *SP*)

<sup>143</sup>*SP*, 3/1928., 3, 74

<sup>144</sup>*Dom*, 22/1928., 39, 6

<sup>145</sup>*SP*, 3/1928., 3, 74

<sup>146</sup>*SP*, 4/1929., 3-4, 64

Drenovog Boka nastupio je na smotri u Novskoj 17. svibnja 1936. godine, na kojoj je izvodio i harmonizirane pjesme što vrh Seljačke sloge nikako nije dopuštao.<sup>147</sup>Ogranak je sigurno radio 1938. godine, a prema tajničkom izvješću Tome Antolića na skupštini s početka 1939. brojio je 50 članova, i dalje su održavali zajedničko čitanje (subotom), a priredili su i izveli igrokaze *Matija Gubec* i *Izbiračica*.<sup>148</sup>

### **Gornji Rajić**

Ogranak u Gornjem Rajiću osnovan je 8. veljače 1936. godine na poticaj Luke Karaturovića, a već za dva tjedna organizirali su priredbu povodom 100-godišnjice hrvatske himne na kojoj su upriličili predstavu *Za volju djeteta*. Ogranak je imao tamburaški i pjevački zbor i knjižnicu sa 125 knjiga.<sup>149</sup> I zbor ogranka iz Gornjeg Rajića sudjelovao je na smotri u Novskoj 17. svibnja 1936. godine na kojoj je također izvodio harmonizirane pjesme što Seljačka sloga kasnije nije dopuštala.<sup>150</sup> Idući spomen ogranka je tek iz 1940. godine kada tajnik Marko Medved javlja da je proslava dana Antuna Radića prošla onako kako se od njih tražilo, održana su predavanja, recitirane pjesme seljačkih pisaca i pjevalo se narodne pjesme, a od dobrotvornih prihoda planiralo se kupiti *Sabrana djela* Antuna Radića.<sup>151</sup>

### **Janja Lipa**

Ogranak seljačke sloge u Janja Lipi osnovan je 5. siječnja 1936. godine, a svega mjesec dana nakon osnutka priredio je zabavu s igrokazom *Izbor načelnika*. Ogranak je bio veoma ponosan na činjenicu da su mladi prihvatili starinsku nošnju, iako je već bila počela prevladavati „moda s bluzama“. Na Duhove 31. svibnja 1936. opet su priredili zabavu na kojoj su pjevali narodne pjesme i izvodili igrokaze seljačkih pisaca.<sup>152</sup>Prisustvovali su proslavi Mačekovog rođendana u Pakračkoj Poljani, a nastupili su i na smotrama u Pakracu 10. svibnja 1937. i Novoj Subockoj 24. srpnja 1938. godine.<sup>153</sup> Te su godine pripremili i igrokaz *Slijep pored zdravih očiju*, a predsjednik je bio Mate Crnković. Na proslavi rođendana braće Radić 11. lipnja 1939. sudjelovalo je mnoštvo seljaka, „250 osoba muških i ženskih, starih, mladih i najmlađih“, svi su plesali kolo i pucalo se iz mužara.<sup>154</sup>

---

<sup>147</sup>*Hrvatski list*, 17/1936., 137, 5

<sup>148</sup>*Seljačka Sloga*, 4/1939., 3, 84 (dalje: SS)

<sup>149</sup>SS, 1/1936., 6, 141

<sup>150</sup>*Hrvatski list*, 17/1936., 137, 5

<sup>151</sup>SS, 5/1940., 4, 114

<sup>152</sup>SS, 1/1936., 9, 209

<sup>153</sup>*Hrvatski list*, 17/1936., 202, 4; *Hrvatski list*, 18/1937., 130, 5; SS, 2/1937., 6, 135; SS, 3/1938., 9, 139

<sup>154</sup>SS, 4/1939., 7, 199

## Jazavica

Na poticaj narodnog poslanika Karle Kovačevića osnovan je ogranak Seljačke sloge u Jazavici 13. ožujka 1927. godine, a u upravu su izabrani predsjednik Dragutin Karla Kovačević, podpredsjednik Jerko Čudina, tajnik Nikola Banović, blagajnik Pero Kušmišević i odbornici Filip Jugović, Jakov Tomašić i Mijo Matešković.<sup>155</sup> Početkom 1928. godine imali su 27 članova i 4 člana podmlatka, te su nabavili 51 knjigu za knjižnicu, a očekivali su da će od seljačke zadruge dobiti prostoriju za istu. Osnovali su tamburaški zbor, a u selu još i *Seljački Sokol*, te vatrogasnu i žensku organizaciju HSS-a. Također, tijekom te godine sakupljali su priloge za nastradale u požaru u Salopek selu.<sup>156</sup> Na skupštini 12. veljače 1929. godine izvijestili su da su osnovali čitaonicu i knjižnicu i da je predstavljачka skupina nastupila u Rajiću s predstavom *Jazavac pred sudom*. Nakon još jedne humanitarne akcije, ovaj puta za ugrožene u Hercegovini, sakupili su 1.136 dinara. Osnovali su vatrogasno društvo, a tamburaški zbor bio je na tečaju kako bi mogao svirati po notama. te godine imali su 40 članova i 3 člana podmlatka.<sup>157</sup> Uspostavom diktature ogranak je prestao sa radom, no za razliku od ogranaka u Drenovom Boku i Krapju, nije obnovio svoj rad nakon 1935. godine.

## Kozarice

Ogranak u Kozaricama osnovan je 22. prosinca 1935. godine, a već je 28. prosinca iste godine organizirao zabavu. U knjižnici ogranka nalazilo se 66 knjiga koje su bile poklon Mije Pešuta, a srijedom i nedjeljom seljaci su se sastajali na zajedničkim čitanjima. Ogranak je imao dva zbora, ženski za crkvenu i muški za narodnu pjesmu. I kozarčani su organizirali predstave (16. veljače 1936. *Jazavac pred sudom*), a osnovali su i zadrugu za proizvodnju cigle, kako bi sami napravili ciglu za dom.<sup>158</sup> Zbor ogranka također je nastupio na smotri u Novskoj 17. svibnja 1936. sa harmoniziranim pjesmama, a priredili su i proslavu 100-godišnjice hrvatske himne 13. rujna 1936. godine na kojoj se okupio veliki broj seljaka iz mjesta i okolice, a svečanost je započela misom. Nakon mise je pjevačko društvo *Orač* otpjevalo himnu, članovi ogranka su recitali, a svirao je vatrogasni orkestar iz Novske. Popodne je ogranak priredio dva igrokaza nakon čega je bila zabava kojom je prilikom pokrenuta i akcija za izgradnju doma Gospodarske sloge u Kozaricama.<sup>159</sup> Ogranak Seljačke sloge je u suradnji s mjesnom organizacijom HSS-a izgradio dom (sakupljeno je 30.000

---

<sup>155</sup>SP, 2/1927., 6-7, 128

<sup>156</sup>SP, 3/1928., 3, 75

<sup>157</sup>SP, 4/1929., 3-4, 66

<sup>158</sup>SS, 1/1936., 8, 190

<sup>159</sup>Hrvatski list, 17/1936., 137, 5

dinara) koji je trebao biti političko i kulturno žarište. Posveta doma obavljena je 18. rujna 1938. godine i na njoj su prisustvovali narodni zastupnici Josip Palačić i Nikola Hundrić, te zamjenik pakračkog zastupnika Moji Strganac, a uz njih je govorio i predsjednik ogranka Mato Karan. Nakon posvete organizirana je zabava, a u članku *Hrvatskog lista* se ističe kako su na zabavi bili prisutni i „braća Srbi“, izaslanici srodne organizacije iz Novske (Seljačko kolo).<sup>160</sup> Dana 22. siječnja 1939. organizirali su zabavu s igrokazom *Glupi provizor* prilikom čega se okupio veliki broj građana i seljaka, pjevao je muški zbor *Orač* i svirao tamburaški zbor ogranka. Prema izvještajima može se zaključiti kako se selo preporodilo. Uređivao se dom koji su složno podigli, izradila se ograda i nabavio namještaj. Prije se selo dijelilo na gornji i donji kraj i izbijale su svađe oko sitnica, a sada je, prema njihovim izvještajima, zavladao sloga, zajednički se čitalo Antuna Radića, seljački sud je rješavao dosta slučajeva, ali se uglavnom nastojalo da do parnica uopće ne dolazi. Ogranak se čak hvalio činjenicom kako su upravo poznati po tome da imaju najmanje parnica.<sup>161</sup>

## Krapje

Krapje je svoj ogranak Seljačke sloge osnovalo 8. listopada 1928. godine. U organizaciju je upisano 43 članova, a u upravi su bili predsjednik Ivan Barberić, podpredsjednik Mihalj Barberić, tajnik Ivan Posavec, blagajnik Josip Octenjaka i knjižničar Mijo Kramarić.<sup>162</sup> Uspostavom diktature početkom 1929. godine nisu uspjeli održati redovitu godišnju skupštinu, ali su javili u središnjicu da imaju 137 članova i da održavaju redovita čitanja. Ogranak je imao knjižnicu s 246 knjiga koja je prvo bila u prostoru koji im je besplatno dao Ivan Matić, ali su kasnije morali preseliti i plaćati najamninu 50 dinara mjesečno, što je ogranku prilično teško palo. Tamburaški zbor držao je svakog blagdana prosvjetne zabave, na kojima su se okupljali mladi i stari, a jednom su gostovali i u Drenovom Boku. Pri ogranku je na poticaj učitelja Josipa Octenjaka osnovan i mješoviti pjevački zbor *Kosac* u kojem je pjevalo 50 pjevača. Održali su spomendan Zrinskih i Frankopana, komemoracije ubijenim zastupnicima HSS-a, te su bili organizirano u povorci na sprovodu Stjepana Radića. Zbor ogranka nastupio je na smotri u Sisku, a na popratnoj su izložbi izložili svoje radove.<sup>163</sup> Ogranak je obnovljen 31. siječnja 1936. godine, a u izvorima se kao

---

<sup>160</sup>*Hrvatski list*, 19/1938., 261, 5

<sup>161</sup>*SS*, 5/1940., 5, 140

<sup>162</sup>*SP*, 3/1928., 12, 239

<sup>163</sup>*SP*, 4/1929., 3-4, 66; *Dom*, 22/1928., 39, 6; *Narodnival*, 2/1928., 245, 1

predsjednik ogranka javlja Andrija Orlić. Zbor ogranka nastupio je također na smotri u Novskoj 17. svibnja 1936. i izvodio je poput ostalih harmonizirane pjesme.<sup>164</sup>

## **Nova Subocka**

Odmah po uspostavi ogranka 26. studenog 1937. godine izabrani su sud i radni odbori za pismenost, za smotre, podmladak, za tamburaški i predstavljački zbor, te odbori za predavanja i proslavu spomendana.<sup>165</sup> Ogranak je priredio manju smotru 24. srpnja 1938. na kojoj su prisustvovali izaslanik središnjice Seljačke sloge etnolog Branimir Bratanić i narodni zastupnici Josip Palaić i Nikola Hundrić, a nastupili su ženski, muški i mješoviti zborovi Nove i Stare Subocke, Kozarica i Janja Lipe. Zanimljivo je da su zborovi iz Stare i Nove Subocke pjevali i ukrajinsku pjesmu pošto su u zboru imali pjevača i pjevačica pripadnika ukrajinske manjine.<sup>166</sup> U jesen 1939. godine organizirali su sijelo s igrokazom *Martinsko prelo*, a 14. siječnja su predstavljači ogranka izveli igrokaz *Progledao je veliki slijepac*. Ogranak Seljačke sloge u Novoj Subockoj radio je na tome da nabave *Sabrana djela* Antuna Radića, održavali su zajednička čitanja i imali još 27 nepismenih koje su u trenutku izvještavanja već počeli podučavati, dok je pak njihov sud dobrih i poštenih ljudi riješio jedan spor.<sup>167</sup>

## **Novska**

Ogranak u Novskoj osnovan je 27. ožujka 1927. godine i zajedno sa ogrankom u Jazavici više nije bio obnavljan nakon diktature. U upravi ogranka bili su predsjednik Franjo Čidić, podpredsjednik Stjepan Balogh, tajnik Đuka Čaić, blagajnik Mijo Dragić i odbornici Ivan Markotić, Antun Jakovljević, Geza Kiss, Antun Mlkoč i Đuro Rončević. Ogranak je imao čitaonicu, knjižnicu i organizirani podmladak (40 članova), a knjižnicu su obogatili donacijom Zagrebačkog oblasnog odbora koji je Novskoj, kao i ostalim ograncima, pomogao i poticao širenje knjižnica. Organizirali su humanitarne akcije tijekom kojih su najprije sakupili 624 dinara za pomoć Dalmaciji, a potom 1.500 dinara za svog člana čija je imovina stradala u požaru. Uz to održavali su predavanja i pokrenuli akciju za podizanje spomenika Lipanjskim žrtvama.<sup>168</sup>

---

<sup>164</sup>SS, 1/1936., 10, 232; *Hrvatski list*, 17/1936., 137, 5; Suzana Leček, *Ustrojavanje Seljačke sloge u Slavoniji, Srijemu i Baranji (1925. – 1941.)*, Scrinia Slavonica 2, 2/2002, str. 347

<sup>165</sup>SS, 3/1938., 4, 140

<sup>166</sup>SS, 3/1938., 9, 193; *Hrvatski list*, 19/1938., 205, 6

<sup>167</sup>SS, 5/1940., 4, 114

<sup>168</sup>SP, 2/1927., 8-9, 160; SP, 4/1929., 3-4, 68



## Piljenice

U Piljenicama se pristupilo osnivanju ogranka 31. ožujka 1940. godine, no i prije službenog osnivanja u selu je HSS opremio školsku knjižnicu i organizirao niz kulturnih događanja pod vodstvom Rudolfa Vaclaveka, predsjednika kotarske organizacije HSS-a Josipa Beljana, učiteljice Marije Belobrk i ostalih seljana. U tadašnjem ogranku, a vjerojatno i mnogo ranije, postojala je pjevačka i dramska sekcija, plesači i tamburaši, a ogranak na godišnjoj skupštini izvještava o napretku u očuvanju starinskih pjesama koje se sve više pjevaju nauštrb gradskih. Predsjednik ogranka bio je Marko Štavalj, sud ogranka riješio je dva spora, a nepismenih je u selu bilo još svega deset i to odraslih iznad 50 godina.<sup>169</sup> Prema nekim podacima ogranak se uspio održati do 1953. godine, a aktivnije je počeo djelovati upravo od 1950. godine i to pod imenom Kulturnoprosvjetno društvo.<sup>170</sup>

## Stara Subocka

Seljačka sloga u staroj Subockoj osnovana je 27. veljače 1938., a ogranak je tijekom iste godine prikazao četiri igrokaza, osnovao pjevački zbor i pokrenuo akciju za izgradnju doma. Predsjednik ogranka bio je Marko Šeničnjak, a tajnik Ivan Bukovac.<sup>171</sup> Za Duhove je ogranak zajedno sa Dobrovoljnim vatrogasnim društvom priredio zabavu, potom je nastupio na smotri u Novoj Subockoj, a iduće 1939. godine priredio je zabavu na kojoj su izvedena dva igrokaza (*Tko je prvi* i *Trovateljica*) i recitacije, a prema njihovom vlastitom doživljaju i izvještaju publika je bila oduševljena programom.<sup>172</sup>

O ograncima u Kraljevoj Velikoj, Lonji, Jamaricama, Košutarici, Plesmu, Lipovljanima i Brestačipostoji veoma malo podataka. Većinom se vijesti o ograncima ograničavaju samo na datum osnutka, no postoje i poneke šture vijesti o određenoj djelatnosti. Tako je ogranak u Kraljevoj Velikoj osnovan 24. siječnja 1937. godine i brojao je 29 članova, a o njemu postoji još samo vijest iz 1940. godine kada je ogranak dojavio da su uspješno riješili problem nepismenosti pošto su u selu ostala još samo dvojica nepismenih.<sup>173</sup> Ogranak Seljačke sloge u Lonji odmah je po organiziranju 26. travnja 1936. godine uspješno osnovao muški i tamburaški zbor. Organizirali su proslavu 100-godišnjice hrvatske himne, a uz ogranak u

---

<sup>169</sup>SS, 5/1940., 4, 118; SS, 6/1941., 1-2, 45

<sup>170</sup>Đuro Vidmarović, *Odmlinskog kotača do ivanjskih kolača*, Ogranak Matice hrvatske Lipovljani, Lipovljani, 2017., str. 64

<sup>171</sup>SS, 4/1939., 3, 80

<sup>172</sup>*Hrvatski list*, 19/1938., 150, 6; *Hrvatski list*, 19/1938., 205, 6; SS, 3/1938., 9, 193; *Hrvatski list*, 20/1939., 107, 6

<sup>173</sup>SS, 2/1937., 7, 183; SS, 5/1940., 3, 77

proslavi su sudjelovali i predstavljači Hrvatske čitaonice. Upravo su u suradnji sa Hrvatskom čitaonicom i mjesnim Vatrogasnim društvom planirali izgraditi dom.<sup>174</sup> O ogranku u Jamaricama znamo samo da je osnovan 9. veljače 1936. i da je pjevački zbor ogranka sudjelovao na središnjoj smotri u Zagrebu 7. lipnja 1936. godine<sup>175</sup>, dok o ograncima Seljačke sloge u Košutarici (5.2.1940.)<sup>176</sup> i Plesmu (28.3.1940.)<sup>177</sup> imamo samo podatke o datumu osnutka. O ogranku u Lipovljanima ne možemo sa sigurnošću utvrditi datum osnutka, te da li je uopće bio osnovan, već se indirektno spominje u nekoliko izvještaja kako je navodni ogranak pripremio predavanje u lipnju 1938. godine za spomendan braće Radić, te kako dijeli prostorije sa lokalnim Dobrovoljnim vatrogasnim društvom.<sup>178</sup> Isto tako ogranak u Brestači spominje se u samo jednom novinskom izvještaju prilikom sudjelovanja na smotri u Novskoj 17. svibnja 1936. godine.<sup>179</sup>

Kotarski predstavnik Seljačke sloge za kotar Novsku bio je Nikola Hundrić koji je sudjelovao i na prvom prosvjetnom saboru u Zagrebu (8. – 10.12.1939.) na kojem su se predstavnici ogranka (kotareva) Seljačke sloge prvi puta sastali na vijećanje na nacionalnoj razini.<sup>180</sup> Od 38 govornika, 13 je dolazilo iz Slavonije, a među njima i Hundrić. Premda bi se moglo reći kako je nakon 1935. godine osnovan popriličan broj ogranka (barem u usporedbi sa prijašnjim razdobljem do uvođenja diktature), nisu svi ogranci bili pretjerano aktivni. Štoviše, gotovo polovica ogranka se svela samo na uspostavu organizacije, a potom im se gubi svaki trag. Izuzetaka je bilo, tako su aktivniji ogranci organizirali zabave sa igrokazima, sudjelovali u humanitarnim akcijama, radili na poboljšanju pismenosti, održavali čitaonice, trudili se sredinu u kojoj žive učiniti ugodnijom i ljepšom, te naposljetku radili na očuvanju nacionalne kulture i tradicije.

U nekim je ograncima osnovan i „sud dobrih i poštenih ljudi“ koji je radio na sprječavanju sukoba među seljaštvom. Ideja da seljaci sami presuđuju u seljačkim sporovima nije bila novost, no preuzimanjem te ideje i njenim upornim promicanjem Seljačka sloga ju je upravo uspjela učiniti zapaženom i aktualnom. „Gradeći sustav vlastitih sudova dobrih i poštenih ljudi djelatnici Seljačke sloge pokušali su biti višestruko korisni. S njima se postizao kulturni učinak jer se obnavljala tradicija prilagođena seljačkim prilikama, pa timebolja za

---

<sup>174</sup>SS, 1/1936., 9, 207

<sup>175</sup>SS, 1/1936., 10, 232; SS, 1/1936., 7, 148-151

<sup>176</sup>SS, 5/1940., 4, 118

<sup>177</sup>SS, 5/1940., 6, 191

<sup>178</sup>*Hrvatski list*, 19/1938., 158, 5

<sup>179</sup>*Hrvatski list*, 17/1936., 137, 5

<sup>180</sup>Suzana Leček, *Seljačkasloga u Slavoniji, Srijemu i Baranji (1925. – 1941.)*, Hrvatski institut za povijest – podružnica za povijest Slavonije, Srijem i Baranje, Slavonski Brod, 2005, str. 38

selo, a s druge strane pokazivalo se da seljaci mogu i sami donositi važne odluke u javnom životu.“<sup>181</sup> Sud je u ovom slučaju imao savjetodavnu ulogu, odnosno ulogu arbitra između sukobljenih strana, te nije imao pravo donošenja pravne presude i provedbe njenog izvršenja, već se nastojalo sukobe spriječiti prije nepotrebnog i skupog procesa pokretanja sudskih parnica. Kao i ogranci, sudovi su mogli biti zajednički za nekoliko sela ukoliko neka od njih nisu imala ogranak. O sudovima dobrih i poštenih ljudi vijesti su dosta fragmentirane i prilično je teško složiti sliku o njihovom radu, a u kotaru Novska možemo sa sigurnošću utvrditi da su osnovani djelovali tek u Kozaricama, Piljenicama i Novoj Subockoj, dok se o sudu u Lipovljanima, koji se spominje u par izvještaja kotarskog predstojnika, zna samo da je osnovan, dok o njegovom radu nema nikakvih informacija.<sup>182</sup>

## 5.2. Gospodarska sloga

Gospodarska sloga kao ekonomska organizacija stranke nastala je kao odgovor na političku i društvenu situaciju u zemlji, tešku situaciju na hrvatskom selu uvjetovanu gospodarskom krizom početkom 30-ih godina, ali i kao rezultat opće ideološke orijentacije stranke prema hrvatskom seljaku.<sup>183</sup> Njenom organiziranju također se pristupilo u promijenjenoj političkoj klimi nakon smrti kralja Aleksandra i postupnog popuštanja politike šestosiječanjskog režima. Tako se u srpnju 1935. godine započinje s organiziranjem Gospodarske sloge iz potrebe oporavka i oživljavanja hrvatskog sela, a na području kotara Novska prve vijesti o njenom radu javljaju se početkom 1936. godine.

Prve akcije Gospodarske sloge imale su, osim usmjerenosti na rješenje nekog od brojnih problema iz seljačkog života, poglavito humanitarno-socijalni karakter i djelovale su paralelno sa sličnim odborima za pomoć u krizi koje je osnivala Seljačka sloga. Tako je u Brestači 5. siječnja 1936. godine održan sastanak na kojem se raspravljalo o akciji pomoći u prehrani pasivnih krajeva nastradalih u vrijeme velike suše i gladi, kao i smještaju i zbrinjavanju djece iz pasivnih krajeva.<sup>184</sup> Aktivnost Gospodarske sloge u kotaru Novska bila je

---

<sup>181</sup>Suzana Leček, *Stjepan Hefer o sudovima dobrih i poštenih ljudi*, *Scrinia Slavonica* 8 (2008), str. 430

<sup>182</sup>HDA, Politička situacija, kutija 60, inv. br. 4911, *Mjesečni izvještaj o političkim prilikama i događanjima u mjesecu aprilu 1937., Novska, dne. 4. maja 1937.*, br. 692/1937.

<sup>183</sup>Više o počecima nastanku Gospodarske sloge, njenom djelovanju, preduvjetima osnivanja, te organizacijskoj strukturi i djelovanju pojedinih članova organizacije vidjeti u: Ivica Šute, *Slogom slobodi! Gospodarska sloga 1935. – 1941.*, Srednja Europa, Zagreb, 2010.

<sup>184</sup>HDA, Politička situacija, kutija 58, inv.br. 4731, *Tromjesečni izvještaj o radu općeprave u kotaru Novska, siječanj/veljača/ožujak 1936.*, br. 436/1936.

usmjerena i na reguliranje cijena stoci i živežnih namirnica, stoga je u Lipovljanima 19. ožujka 1936. godine održan sastanak Gospodarske sloge koji je održao Josip Palaić kao povjerenik organizacije za kotar Novsku. Na tom se sastanku raspravljalo o akciji oko povećanja cijena stoke i namirnica poput jaja, te oko članstva i organiziranja iste u pojedinim mjestima kotara.<sup>185</sup>

Polovicom 1936. godine primjetna je stagnacija rada Gospodarske sloge, te je Palaić kao povjerenik organizacije svoj rad ograničio tek na pokušaje prikupljanja članova, kojih je u kotaru Novska kroz 1936. godinu bilo oko 500. Najveći problemi prilikom prikupljanja članova i pridobivanja seljaka za učlanjenje u Gospodarsku slogu bili su novčane naravi. „Unatoč načelnom odobravanju i oduševljenju samom idejom o pokretanju ovakve organizacije za pomoć hrvatskom seljaštvu, pitanje plaćanja članarine postavilo se ponegdje kao nepremostiv problem(...) a razlog tome ležao je ponajviše u siromaštvu ili, pak, prezaduženosti seljaka.“<sup>186</sup> Upravo je i novljanski kotarski predstojnik uočio ovaj problem, te u mjesečnom izvješću Kraljevskoj banskoj upravi Savske banovine zadovoljno zaključuje kako će unatoč akciji Palaića za prikupljanje članova, njihov broj zbog nemogućnosti plaćanja članarine s vremenom vjerojatno opasti, te nastavlja kako su „*za sada platili pristupninu i prvi deo članarine, sve pod uticajem propagande, ali čim nestane te propagande, opasti će i prvo oduševljenje za akciju Gospodarske sloge.*“<sup>187</sup> Dokaz problema članarina je i Palaićev izvještaj središnjici u Zagrebu u kojem se žali na nemogućnost plaćanja članarine od strane seljaka. Najmanji doprinos od jednog dinara mjesečno plaćali su samo oni najsiromašniji, dok se od onih koji su u mogućnosti platiti više očekivalo da će više i doprinijeti, no seljaci ponekad nisu bili u mogućnosti platiti ni onaj najmanji iznos.<sup>188</sup>

No bez obzira na to, aktivnost Gospodarske sloge u kotaru Novska nije opala, te jekroz iduće godine organizacija bila aktivna, a Palaić je pod vidom Gospodarske sloge održavao povremeno i političke sastanke. Tako je u Jasenovcu 28. travnja 1937. godine Palaić održao

---

<sup>185</sup>HDA, Političkasituacija, kutija 58, inv.br. 4731, *Tromjesečni izvještaj o radu općeprave u kotaru Novska, siječanj/veljača/ožujak 1936.* br. 436/1936.

<sup>186</sup>Ivica Šute, *Slogomslobodi! Gospodarskasloga 1935. – 1941.*, Srednja Europa, Zagreb, 2010., str. 117-118

<sup>187</sup>HDA, Političkasituacija, kutija 58, inv.br. 4730, *Mjesečni izvještaj o političkim prilikama i događajima u mjesecu aprilu 1936. godine, Novska, dne. 4. maja 1936.*, br. 631/1936.

<sup>188</sup>Tako Palaić izvještava Središnjicu: „Na sastancima sve uzdišu seljaci. Kaže mi jedan: *Dragi Jozo, svi mi imamo biti članovi naše Sloge, aliznadeš, da nam zašto uzeti soli. No prvi put dok dođem do novca biti ću član.*” Drugi mi opet kažu: „*Vidiš kako se nosim. Znaštimene, da sem se lijeponosil, nikada ovakoprjavni samišel, obuti se pravonemam u što, a djeca mi idu u školu slabo opremljena, da me je upravosram. Ali štoću, poneštokuha imam a izštale blaga, prodavati ne moreš nego pokloniti. Žena mi je bila u bolnici, pa me gone, da moram platiti, a od kuda (...)*” Vijesti i poruke Gospodarske sloge, *Gospodarskasloga*, br. 5-6, 13.3.1936, 12., u: Ivica Šute, *Slogomslobodi! Gospodarskasloga 1935. – 1941.*, Srednja Europa, Zagreb, 2010., str. 118

sastanak Gospodarske sloge na kojem su se pretresala i politička pitanja. Radilo se i na podizanju cijene mlijeka, što je kratkotrajno i uspješno, no veoma brzo kotarski predstojnik izvještava kako akcija na kraju ipak nije urodila plodom pošto su se cijene vratile na početnu vrijednost.<sup>189</sup>

Godina 1939. bila je jedna od najnerodnijih godina u čitavom desetljeću, a osim tuče i suše u krajevima sa ionako slabim prinosima, katastrofalne poplave pogodile su usjeve, livade i nasade u Pokuplju, Zagorju, Lici, Podravini i krajevima Posavine koji zahvaćaju i kotar Novsku. Ti su krajevi morali 1939. godine uvoziti ogromne količine hrane za prehranu naroda i stoke, a Banska vlast novouspostavljene Banovine Hrvatske susrela se sa alarmantnim problemom prehrane vlastitog stanovništva. Predstojnik u Novskoj obavještava kako je stanje u kotaru veoma loše, te kako se mora pronaći rješenje i pomoć općinama Lonja, Krapje i Jasenovac u nabavi živežnih namirnica.<sup>190</sup> „Iz tih je razloga ban Šubašić bio prisiljen krenuti na turneju po čitavoj Banovini, a najprije je početkom studenog 1939. godine posjetio upravo gornju i donju Posavinu, koja je stradala od poplava“<sup>191</sup>, te je tako posjetio i kotar Novsku, koji se ovaj puta našao u situaciji primatelja pomoći. Kotar Novska tada je ušao u program pomoći banovinskih odjela (Odjel za tehničke poslove i Odel za seljačko gospodarstvo) koji su u suradnji sa Gospodarskom slogom nastojali podići pogođene krajeve programima javnih radova i nastavkom subvencioniranja dotadašnje djelatnosti Gospodarske sloge na poslovima prehrane domaćeg stanovništva.<sup>192</sup>

### 5.3. Hrvatska seljačka zaštita

Hrvatska seljačka zaštita (HSZ) i Hrvatska građanska zaštita (HGZ) bile su poluvojne formacije Hrvatske seljačke stranke od 1936. do 1941. godine. Iako su neki osnivači HSZ smatrali temeljem buduće hrvatske vojske, ona je ipak primarno imala obrambeni karakter. Kako u svom radu *Vladko Maček i Hrvatska seljačka zaštita u Kraljevini Jugoslaviji* navodi Sabrina Ramet, potrebno je naglasiti kako je zaštita nastala kao odgovor na specifičnu situaciju u tadašnjoj jugoslavenskoj državi. Osim na gotovo dva desetljeća bezakonja, korupcije i

---

<sup>189</sup>HDA, Političkasituacija, kutija 58, inv.br. 4730, *Mjesečni izvještaj o političkim prilikama i događanjima u mjesecu julu 1936. godine, Novska 3. augusta 1936.*, br. 1116/1936.

<sup>190</sup>HDA, Političkasituacija, kutija 67, inv.br. 5555, *Mjesečni izvještaj o političkim prilikama i događanjima u mjesecu oktobru 1939. godine, Novska, dne. 4. studenog 1939.*, br. 1359/1939.

<sup>191</sup>Ivica Šute, *Slogom slobodi! Gospodarska sloga 1935. – 1941.*, Srednja Europa, Zagreb, 2010., str. 392

<sup>192</sup>Isto, str. 393

nasilja žandarmerije nad stanovništvom, ona je nastala i kao odgovor na djelovanje poluvojnih organizacija koje su imale potporu režima („Mlada Jugoslavija“, ORJUNA, SRNAO, razna četnička udruženja), ali i organizacija koje su na drugačiji način nastojale postići rješenje hrvatskog pitanja (ustaše). „Zadaća HSZ-a bila je zaštita hrvatskih seljaka od srpskih poluvojnih organizacija, osigurati određenu mjeru mira i sigurnosti na mjesnoj razini – u državi u kojoj je nesigurnost bila široko prisutna – a trebao je biti i sredstvo kojim bi Maček osigurao vjernost Hrvata pred pokušajima ustaša da među njima ostvare svoj utjecaj.“<sup>193</sup>

U proljeće 1936. godine vodstvo HSS-a izdalo je okružnicu s uputama za svoje vodeće članove, u kojima je upozoreno da vlast koristi ilegalne četničke organizacije za napade na Hrvate, zbog čega je nužno uspostaviti hrvatske poluvojne postrojbe za samoobranu, na temelju čega dolazi do osnutka HSZ-a u koji su trebali biti mobilizirani svi tjelesno sposobni Hrvati stari između 25 i 40 godina.<sup>194</sup> Postrojbe HSZ sudjeluju prilikom održavanja izbora radi održavanja reda i mira, te na stranačkim blagdanima osiguravaju da manifestacije prođu bez incidenta. Uspostavom Banovine Hrvatske HSZ dobiva slobodu djelovanja, te raste i broj pripadnika, posebno nakon što ban Šubašić legalizira HSZ kao pomoćne vojne postrojbe HSS-a.<sup>195</sup> Prvotno su njeni pripadnici bili naoružani samo štapovima (batinama), no s vremenom dobivaju i lako naoružanje, sve se bolje organiziraju i postaju značajna poluga vlasti pošto Banovina Hrvatska nije imala žandarmeriju na svom teritoriju pod svojom kontrolom.

Nakon napada sila Osovine na Jugoslaviju i proglašenja NDH 10. travnja 1941. godine, desno krilo HSS-a odmah je pristupilo ustašama, dok se ostatak HSZ stavio na raspolaganje novim vlastima čuvajući javne ustanove, razoružavajući i zarobljavajući jedinice jugoslavenske vojske i osiguravajući javni red i mir. No, ustaško vodstvo nije imalo povjerenja u vjernost organizacija HSZ-a i bojalo se potencijalnog puča, pošto je HSZ bio prožet HSS-ovcima koji nisu podržavali postupke novog režima, tako da su formacije HSZ (kao i HGZ) ubrzo raspuštene.<sup>196</sup>

U kotaru Novska HSZ je navodno pokušao organizirati Josip Palaić polovicom 1936. godine i to u selima općine Krapje, no prema izvješću kotarskog predstojnika doživio je neuspjeh. Palaić je pokušao organizirati zaštitu u Puskoj, no na njegov poziv nitko se nije

---

<sup>193</sup> Sabrina P. Ramet, *Vladko Maček i Hrvatska seljačka zaštita u Kraljevini Jugoslaviji*, ČSP 43(2011)1, str. 152

<sup>194</sup> Savskabanovina Odjeljenje upravnog odjeljenja za državnu zaštitu, kutija 20, „Hrvatske seljačke zaštite“ osnivanje, proverai izveštaj. 19.5.1936. Zagreb, br. 94/1936.

<sup>195</sup> Sabrina P. Ramet, *Vladko Maček i Hrvatska seljačka zaštita u Kraljevini Jugoslaviji*, ČSP 43(2011)1, str. 151

<sup>196</sup> Isto

odazvao, stoga se nije ustrajalo na osnivanju iste ni u ostalim selima općine.<sup>197</sup> Kotarski predstojniku kolovozu 1936. godine sa zadovoljstvom zaključuje kako nije došlo do organiziranja HSZ u kotaru Novska, štoviše došlo je do poboljšanja odnosa režima i HSS-a, a narodni poslanik Palaić sve više je surađivao sa kotarskim predstavništvom. No, sudjelovanje HSZ-a na manifestacijama prilikom proslave rođendana Vladka Mačeka dokazuje nam kako je ipak došlo do određenog organiziranja.

Na proslavi Mačekovog rođendana i imendana u srpnju 1937. godine u Novskoj sudjelovalo je mnogo manje ljudi nego primjerice 1935. godine (prema izvještaju kotarskog predstojnika svega oko 500 ljudi), no ono što je zanimljivo jest da je ovaj puta na manifestaciji prisustvovala i HZS. Formirana je povorka ispred koje je bilo šest biciklista, za njima je bio ustrojen dvored seljaka sa štapovima, potom vodstvo stranke sa tri velike hrvatske zastave, nakon toga Hrvatska seljačka zaštita sa 50-60 seljaka u bijelim hlačama, a na kraju seljaci po općinama. Održan je zbor na kojem su se izmjenjivali govornici, a na kraju je govor održao Josip Palaić koji zahvaljuje organizaciji HSZ koja je izvršila svoju dužnost i omogućila da manifestacija prođe u redu i miru.<sup>198</sup> Upravo je red i mir bio narušen na proslavi Mačekovog rođendana prošle 1936. godine, kada se povorka koja je krenula iz centra grada našla na periferiji i započela sa razbijanjem stakala na kućama koje nisu istaknule hrvatsku zastavu.<sup>199</sup> Boljim organiziranjem 1937. godine i osiguranjem reda uz pomoć HSZ-a vidljiva je tendencija kotarskog vodstva stranke da obuzda svaku vrstu nasilja, te da su scene iz 1936. godine bile nekontrolirani i neobuzdani izlet pojedinaca, a ne službena politika stranke.

U ožujku 1938. godine kotarski predstojnik izvještava kako HSZ, usprkos osnivanja nekoliko organizacija (Lipovljani, Brestača i Kozarice), ne pokazuje znakove aktivnosti. U tim selima je zaštita osnovana još početkom 1937. godine. U Lipovljanima je brojila oko 78 članova, Brestači 40, a u Kozaricama oko 20 članova, a na čelu organizacija bili su Josip Turudija (Lipovljani), Đuro Tahija (Brestača) i Pešut Mijo (Kozarice). Organizacija je u Kozaricama vježbala 18. i 25. travnja 1937. godine, a nakon intervencije i prijetnje kaznenim postupkom protiv osoba koje ponove „ilegalni rad“, novljanski kotarski predstojnik

---

<sup>197</sup>Savskabanovina Odjeljenje upravnog odjeljenja za državnu zaštitu, kutija 21, "Hrvatske seljačke zaštite" osnivanje, provjera izvještaj, Novska, dne. 16. juna 1936., br. 816/1936.

<sup>198</sup>HDA, Grupa VI, kutija 12, inv.br. 662, Novska, proslava rođendana imendana dr. Mačeka, Novska, dne. 19. jula 1937., br. 1057/1937.

<sup>199</sup>HDA, Grupa VI, kutija 11, inv.br. 584, Novska, manifestacija prilikom rođendana imendana dr. Mačeka dana 19. jula 1936. godine, Novska, dne. 20. jula 1936., br. 1053/1936.

zadovoljno zaključuje kako više nije dobio nikakve informacije o radu HSZ-a u Kozaricama.<sup>200</sup>

Potrebno je naglasiti kako je HSZ jedina od stranačkih organizacija koja je službeno bila zabranjena, te je njen rad u Kraljevini Jugoslaviji smatran ilegalnim. Premda je vidljivo kako se pokušavalo osnovati zaštitu, a u nekim je mjestima u kotaru Novska do osnivanja došlo, njen rad uporno je bio podvrgnut kaznenim progonima od strane vlasti, tako da se aktivnost HSZ-a u kotaru svela samo na izbor vođa, odnosno eventualno na marširanje prigodom održavanja pokoje manifestacije i osiguranja iste.

---

<sup>200</sup>Savskabanovina Odjeljenje upravnog odjeljenja za državnu zaštitu, kutija 25, inv.br. 277, *Hrvatska seljačka zaštita – brojnostanje, Novska, dne. 25. februara 1938.*, br. 21/1938.



## 6. Prema ratu i raspadu Jugoslavije

Uspostavom Banovine Hrvatske stanovništvo kotara gotovo je u potpunosti podržalo novonastalu političku situaciju.<sup>201</sup> Tako se u izvješću kotarskog predstojnika navodi kako je hrvatsko seljaštvo podržalo sporazum Mačeka i Cvetkovića, no isto tako odobrava ga i srpsko seljaštvo koje je u većini politički pripadalo režimu. Političke prilike su se znatno promijenile, jer se „*hrvatski narod osjetio slobodnim i prestalo je odmah one zategnutosti između širokih slojeva hrvatskog naroda i državnih vlasti i organa.*“<sup>202</sup> Sporazum u kotaru nije bio popraćen nikakvim manifestacijama ili vidnim obilježjima poput isticanja zastava, već je dočekan na miran način. I jugoslavenski orijentirani elementi u kotaru Novska podržavali su ovakvo političko stanje, jer su u njemu vidjeli konsolidiranje unutarnjih političkih prilika i jačanje države kako u unutarnjem tako i u vanjskopolitičkom pogledu. Sporazum jedino nije bio pozitivno prihvaćen od strane frankovaca za koje kotarski predstojnik napominje da se drže rezervirano i da čekaju službeno priopćenje dr. Budaka vezano za sporazum.<sup>203</sup>

Krajem 1939. godine kotarsko vodstvo HSS-a održalo je nekoliko sastanaka na kojima se seljake upoznavalo s novonastalom političkom situacijom. Na jednom od sastanaka otvorilo se pitanje mjesne organizacije HSS-a u Novskoj. Premda se to nastojalo prikazati kao ideološki problem između frankovački orijentiranog mjesnog vodstva HSS-a u Novskoj i vrha stranke na kotarskoj razini sa Palaićem na čelu, pokazalo se kako je problem izbio izričito zbog neslaganja oko izbora pojedinih ljudi u novljansko vodstvo, a ne zbog ideoloških razilaženja. U Novskoj je među građanstvom zaista postojalo određenih elemenata koji su koketirali sa ustaštvom i koristili popularnost HSS-a i hrvatskog pitanja za propagiranje vlastitih ideja, no ono nije aktivno i javno istupalo, a njihovo se kretanje budno pratilo, dok

---

<sup>201</sup>Banovina Hrvatska je oblik teritorijalne samouprave većine hrvatskih krajeva u Kraljevini Jugoslaviji na temelju Sporazuma Cvetković–Maček 1939. godine. Uspostavljena je Uredbom o Banovini Hrvatskoj, koju su 26. 8. 1939. donijeli kraljevski namjesnici na temelju političkog sporazuma između D. Cvetkovića, predsjednika jugoslavenske vlade i predstavnika srbijskih političkih čimbenika okupljenih oko kneza namjesnika Pavla, i Vladka Mačeka, čelnika HSS-a i SDK, prema: Hrvatska enciklopedija, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, dostupna na: <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=5743> [pristupljeno: 28.4.2018.], više o uspostavi Banovine Hrvatske također vidjeti u: Boban, Ljubo. *Maček i politika Hrvatske seljačke stranke 1928. – 1941.*, sv.2, Liber, Zagreb, 1974.

<sup>202</sup>HDA, Politička situacija, kutija 67, inv.br. 5555, *Mjesečni izvještaj o političkim prilikama i događajima u mjesecu august 1939. godine, Novska, dne. 2. septembra 1939.*, br. 1059/1939.

<sup>203</sup>Isto

jeostalo građanstvo i seljaštvo u Novskojbilo potpuno odano vodstvu HSS-a i Vladku Mačeku.<sup>204</sup>

Približavanjem rata i tijekom sukoba koji još nisu zahvatili područje jugoslavenske države, privredne prilike su se malo popravile. Porasla je cijena stoke i živežnih namirnica uslijed veće potražnje, no u takvoj situaciji korist su mogli imati jedino veliki seljački posjednici, tako da ni to povećanje cijena za koje se borila Gospodarska sloga tijekom nekoliko godina kako bi poboljšala seljački život, nije toliko pomoglo velikoj većini seljaka na malom posjedu. Oni su i dalje u nedostatku i nemogućnosti proizvodnje dovoljne količine proizvoda za vlastite potrebe na malom poljoprivrednom zemljištu bili prisiljeni kupovati (sada još skuplje) proizvode.<sup>205</sup> U kotaru Novska tu je situaciju dodatno pogoršala loša 1939. godina, a nedugo zatim i približavanje ratnih sukoba.

---

<sup>204</sup>HDA, Političkasituacija, kutija 67, inv.br. 5555, *Mjesečniizvještaj o političkimprilikamaidogađajima za mjesecoktaobar 1939., Novska, dne. 4. studenog 1939.,* br. 1359/1939.

<sup>205</sup>Maticka, Marijan. *ObilježjaGospodarskesloge u početkunjedjelatnosti*, Historijskizbornik, Šidakovzbornik u povodu 75. godišnjiceživota prof. dr. JaroslavaŠidakai 30. godišnjicenjegovoguređivanjaHistorijskogzbornika, ur: Mirjana Gross, Zagreb, 1977., str. 499-500

## 7. Zaključak

Poboljšanjem političkih prilika u vremenu ponovne uspostave određene vrste parlamentarizma od parlamentarnih izbora 1935. godine do raspada Kraljevine Jugoslavije i dolaska rata na naše područje, HSS je u kotaru Novska bio najjača politička snaga iza koje se okupio gotovo čitav hrvatski narod. Još je dvadesetih godina 20. st. HSS kao politička stranka bio prisutan na novljanskom području, a o njegovoj djelatnosti svjedoči društveni rad koji je proizlazio iz ogranaka proizašlih iz stranke. Stranačko djelovanje naglo se povećava uoči i nakon petosvibanjskih izbora, te se osnivaju ogranci stranke u gotovo svim hrvatskim selima. HSS i u kotaru Novska nastoji organizirati i prateće institucije koje će doprinijeti društvenom, kulturnom i gospodarskom razvoju hrvatskog sela. Osnivaju se ogranci Seljačke sloge u Drenovom boku, Jazavici, Novskoj, Krapju, Gornjem Rajiću, Brestači, Jamaricama, Janja Lipi, Košutarici, Kozaricama, Kraljevoj Velikoj, Lonji, Lipovljanima, Novoj Subockoj, Piljenicama, Plesmu i Staroj Subockoj. Sa radom je započela i Gospodarska sloga, u nekim su selima osnivani i sudovi dobrih i poštenih ljudi, kao i HSZ koja je organizirana ponajviše u svrhu osiguranja manifestacija i održavanja reda i mira tijekom održavanja izbora.

Osim svih tih napora u uzdizanju pratećih institucija i organizacija HSS-a nakon promijenjene političke klime u drugoj polovici tridesetih godina 20. st., stranka je mnogo energije ulagala i u stjecanje i izgradnju lokalne samouprave i ostvarenje načela supsidijarnosti. Već 1936. godine HSS je u svoje ruke dobio većinu seoskih općinskih odbora u kotaru te je nastojao organizirati i usmjeravati njihov rad. Time je započelo stvaranje paralelnog sustava lokalne vlasti gotovo neovisnog od službene politike monarhističke Jugoslavije, svojevrstne „države u državi“ pod okriljem HSS-a.

U kotaru Novska velikog je utjecaja ostavio kulturni i prosvjetni rad ogranaka Seljačke sloge koji su mnogobrojnim tečajevima opismenjavanja, predavanjima i zimskim školama, te čuvanjem nasljeđa narodnih običaja, pjesama, plesova i nošnji, pružili seljaku određeno samopouzdanje i odgovor na nadolazeći proces modernizacije, a istovremeno mu usadila odgovornost prema tradiciji i osjećaju nacionalnog identiteta. Sve to pokazuje da je HSS tijekom razdoblja ponovne uspostave određene vrste parlamentarizma odigrao ključnu ulogu u društvenom, kulturnom i gospodarskom osvješćivanju seljaštva, te da je stranka zaista u tom razdoblju iz čisto političke sfere i svojim širokim djelovanjem prerasla naposljetku u hrvatski nacionalni pokret.

## 8. Popis literature i izvora

### Literatura:

- Boban, Ljubo. *Hrvatske granice 1918. – 1993.*, Školska knjiga, Zagreb/ HAZU, Zagreb, 1993.
- Boban, Ljubo. *Maček i politika Hrvatske seljačke stranke 1928. – 1941.*, sv.1-2, Liber, Zagreb, 1974.
- Buljan, Alojz. Horvat, Franjo. *Žrtve Drugog svjetskog rata iporaćanapodručjuNovske, Jasenovca i Lipovljana*, Ogranak Matice Hrvatske Novska, Novska, 2005.
- Cepek, Tihomir. *Neposredna demokracija u ideologiji HSS-a*, u: zbornik radova sa znanstvenog skupa s međunarodnim sudjelovanjem „110 godina Hrvatske seljačke stranke“, Matica Hrvatska, Zagreb, 2015., 13 -24
- Grgić, Stipica. *Hrvatska seljačka stranka i lokalne samouprave Savske Banovine (1935. – 1939)*, u: Zbornik radova sa znanstvenog skupa s međunarodnim sudjelovanjem „110 godina Hrvatske seljačke stranke“, Matica Hrvatska, Zagreb, 2015., 99-112
- Grgić, Stipica. *Općinske uprave u vrijeme šestosiječanjske diktature*, Časopis za suvremenu povijest, 1(2013), 89-117
- Goldstein. Ivo, *Hrvatska 1918. – 2008.*, Novi Liber, Europapress holding, Zagreb, 2008.
- Leček, Suzana. *Borba Hrvatske seljačke stranke za općinsku samoupravu 1936. – 1939.*, ČSP 40(2008) 3, 999-1032
- Leček, Suzana. *Djelovanje Hrvatske seljačke stranke u Slavonskom Brodu i brodskom kotaru (1935. – 1938.)*, Scrinia Slavonica 4(2004), 288-346
- Leček, Suzana. *Djelovanje Seljačke Sloge u Podravini (1925. – 1941.)*, Podravina, Vol. 5, br. 9., Koprivnica, 2006., 49-85
- Leček, Suzana. *Djelovanje Seljačke sloge u Slavoniji, Srijem i Baranji (1925. – 1941.)*, Scrinia Slavonica 3(2003), 336-390
- Leček, Suzana. *Hrvatska seljačka stranka u Donjem Miholjcu (1935. – 1941.)*, u: Donji Miholjac od XI. do XX. st.
- Leček, Suzana. *Priča o uspjehu – strategija i metode političke borbe Hrvatske seljačke stranke (1918. – 1941.)*, u:

Zbornik radova sa znanstvenog skupa s međunarodnim sudjelovanjem „110 godina Hrvatske seljačke stranke“, Matica Hrvatska, Zagreb, 2015., 27-48

- Leček, Suzana. *Selo i politika. Politizacija hrvatskog seljaštva 1918. – 1941.*, u: Hrvatska politika u XX. st. (zbornik radova), ur: Ljubomir Antić (119-144)
- Leček, Suzana. *Slavonski Brod i uspostava Banovine Hrvatske 1939.*, *Scrinia Slavonica*, 5 (2005), 229-253
- Leček, Suzana. *Seljačka sloga u Slavoniji, Srijem i Baranji (1925. – 1941.)*, Hrvatski institut za povijest – podružnica za povijest Slavonije, Srijem i Baranje, Slavonski Brod, 2005.
- Leček, Suzana. *Stjepan Hefer o sudovima dobnih i poštenih ljudi*, *Scrinia Slavonica* 8 (2008), 429-439
- Leček, Suzana. *Ustrojavanje Seljačke sloge u Slavoniji, Srijem i Baranji (1925. – 1941.)*, *Scrinia Slavonica* 2, 2 (2002), 325-352
- Maticka, Marijan. *Obilježja Gospodarske sloge u početku njenog djelovanja*, *Historijski zbornik, Šidakov zbornik u povodu 75. godišnjice života prof. dr. Jaroslava Šidak i 30. godišnjice njegovog uređivanja Historijskog zbornika*, ur: Mirjana Gross, Zagreb, 1977., str. 493-501
- Matković, Hrvoje. *Suvremena politička povijest Hrvatske*, Ministarstvo unutarnjih poslova Republike Hrvatske, Zagreb, 1993.
- Matković, Hrvoje. *Povijest Hrvatske seljačke stranke*, Naklada Pavičić, Zagreb, 1999.
- Pavličević, Dragutin. *Povijest Hrvatske*, Naklada Pavičić, Zagreb, 2000.
- Peklić, Ivan. *HSS u križevačkom kraju od petosvibanjskih izbora do početka II. svjetskog rata*, u: zbornik radova sa znanstvenog skupa s međunarodnim sudjelovanjem „110 godina Hrvatske seljačke stranke“, Matica Hrvatska, Zagreb, 2015., 269-276
- Petrić, Hrvoje, *Prilog poznavanju načina djelovanja Hrvatske seljačke stranke u Koprivnici od 1929. do 1941. godine*, *ČSP* 34 (2002) 1, 141-157
- Ramet, P. Sabrina. *Vladko Maček i Hrvatska seljačka zaštita u Kraljevini Jugoslaviji*, *ČSP* 43 (2011) 1, 137-154
- Šute, Ivica. *Sloga slobodi! Gospodarska sloga 1935. – 1941.*, Srednja Europa, Zagreb, 2010.
- Vidmarović, Đuro. *Od mlinskog kotača do ivanjskih kolača*, Ogranak Matice hrvatske Lipovljani, Lipovljani, 2017.

Izvori:

Arhivskogradivo:

HDA – 1363 – Političkasituacija (zbirka) – grupa XXI

HDA – 1353 – Građanskestrankeidruštva (zbirka) – grupa VI

HDA – 145 – SavskaBanovina (1929 – 1939) Odjeljakupravnogodjeljenja za državnuzaštitu

HDA – 1364 – Izbori u KraljeviniJugoslaviji

MuzejrevolucijeNovska, Spomen-područjeJasenovac

Novineičasopisi:

*Dom*

*Hrvatski list*

*Novi Borac*

*Seljačkaprosvjeta*

*Seljačkasloga*

Zbirkezakonaipropisa:

UstavKraljevineJugoslavije 1931.,

[http://digitalna.nb.rs/wb/NBS/Tematske\\_kolekcije/Srpski\\_ustavi/RA-ustav-1931#page/0/mode/1up](http://digitalna.nb.rs/wb/NBS/Tematske_kolekcije/Srpski_ustavi/RA-ustav-1931#page/0/mode/1up)